

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI**

**AFGANİSTAN’DA ULUS-DEVLETLEŞME, KİMLİK VE
AİDİYET**

KIFAYATULLAH RAHMATOGHLI

YÜKSEK LİSANS

DANIŞMAN

PROF. DR. ERHAN TECİM

KONYA-2023

 KONYA	T.C NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN KONYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Adı Soyadı	Kifayatullah RAHMATOGLI		
Numarası	20810301015		
Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji/ Sosyoloji		
Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
	Doktora		
Tezin Adı	AFGANİSTAN'DA ULUS DEVLETLEŞME, KİMLİK VE AİDİYET		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İmzası

Kifayatullah RAHMATOGLI

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN
ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Adı Soyadı	Kifayatullah RAHMATOGLI		
Numarası	20810301015		
Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji/ Sosyoloji		
Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
	Doktora		
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Erhan TECİM		
Tezin Adı	AFGANİSTAN'DA ULUS DEVLETLEŞME, KİMLİK VE AİDİYET		

Bu çalışmanın temel amacı; mevcut toplumsal anominin temelleri ve Afganistan'ın ulusal kimlik krizi, bir ulus-devletleşme süreci olarak Afganistan'ın siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal ve eğitimsel sorununun neden-sonuç ilişkisi bağlamında incelemektir. Bu çalışmada Afganistan'ın kurumsallaşamamasının nedeni savaş ve dış müdahaleden ayrı milletleşememesinde aranmıştır. Bu çalışmada, araştırma konusu uygunluğuna göre arşivin taranması; kitaplar, tezler, makaleler, raporlar, sosyolojik gözlem ve akademik belgeler incelenmek üzere hazırlanmıştır.

Afganistan'da uzun yıllardan beri süregelen ulus-devlet projesinin etnik çatışmaların tetikleyicisi olduğu analiz edilmeye çalışılmıştır. Ulus-devlet merkezîyetçi ideolojisinin uygulanmasına da dikkat çekilmiştir. Afganistan'ın ulusal kimliğinin oluşmasının önündeki engellerden birinin çok kültürlülük ve dilsel farklılıkların olduğu görülmüştür. Konunun hassasiyeti nedeniyle çok az araştırma yapılmış ve araştırma sadece etnik çatışmaların siyasi boyutuna odaklanmıştır. Bu çalışmada, Afganistan'ın tarihsel süreçte modernleşme çabası anlatılmaktadır. Modernleşme hareketi ile başlayan ulus-devletleşme sürecinde, ulus kimliğinin oluşumu ve Afgan kimliğine aidiyet duygusu; siyasi, sosyo-kültürel boyutları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Afganistan'ın konjonktürel tarihi, batılılaşma, komünizm, İslami hareketler ve demokrasi sürecindeki dönüşümün bireysel ve toplumsal etkileri değerlendirilmiştir. Etnik ve kabilecilik bakış açısına sahip olan liderlerin toplumun değil devletin gücünü kullanarak kendi çıkarlarının peşinde oldukları açıklanmaya çalışılmıştır. Modern ulus-devletin millileştirilmesi, Afganların kimlik aidiyet algısı bilimsel tartışmalara yeni yol haritası açacağı ve çıkış noktası olarak radikalizm, milliyetçilik ve etnik kimlik çatışmasının görünmeyen tarafı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışma Afganistan'da devam eden etniksel ve mezhepsel savaşın siyasi, sosyal ve kültürel bileşenleri hakkında yürütülen sosyolojik bir analizi içeren özgün bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Modernleşme, Ulus Devlet, Kimlik, Aidiyet

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	--	--

ABSTRACT

	Name and Surname	Kifayatullah RAHMATOGHLI		
	Student Number	20810301015		
	Department	Sociology/Sociology		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Erhan TECİM		
Title of the Thesis/Dissertation	NATION STATE, IDENTITY AND BELONGING IN AFGHANISTAN			

The main purpose of this study is to examine the foundations of current social anomie and Afghanistan's national identity crisis in the context of cause-effect relationship of Afghanistan's political, economic, cultural, social and educational problem as a nation-state process. The reason why Afghanistan could not be institutionalized was sought in the fact that it could not become a nation apart from war and foreign intervention. Next to scanning the archive and examining books, theses, articles, reports related to the subject, sociological observations and academic documents have been done.

The focus of this article mainly lies on the nation-state project that has been going on for many years in Afghanistan is the trigger of ethnic conflicts. Attention was also drawn to the implementation of the nation-state centralist ideology. According to one opinion, the obstacles to the formation of Afghanistan's national identity are multiculturalism and linguistic differences. Due to the sensitivity of the subject, little research was possible about the political dimension of ethnic conflicts. Furthermore, Afghanistan's modernization effort in the historical process is explained. In the nation-stateization process that started with the modernization movement, the formation of national identity and the feeling of belonging to Afghan identity; political, socio-cultural dimensions have been tried to be revealed. The cyclical history of Afghanistan, westernization, communism, Islamic movements and the individual and social effects of the transformation in the democracy process were evaluated. Indeed, leaders with an ethnic and tribal background, mainly aim to govern by state-power instead of public support. The nationalization of the modern nation-state, the Afghans' perception of identity, shed light on new scientific debates. The hidden side of radicalism, nationalism and ethnic identity conflict as a starting point are other topics investigated. This study is an original study that includes a sociological analysis of the political, social and cultural components of the ongoing ethnic and sectarian war in Afghanistan

Keywords: Afghanistan, Modernization, Nation State, Identity, Belonging

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	VIII
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Metodoloji	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
Araştırma Konusu ve Problemi	3
Araştırmanın Amacı	3
Araştırmanın Önemi	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
Araştırmanın Yöntemi	4
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1. AFGANİSTAN'IN TOPLUMSAL ETNİK YAPISI	8
1.1. Afganistan'ın Jeopolitik Konumu.....	8
1.2. Afganistan'ın Toplumsal Yapısı	9
1.3. Afganistan'ın Etnik Yapısı	15
1.3.1. Peştunlar	15
1.3.2. Tacikler.....	17
1.3.3. Türkler	18
1.3.4. Hazaralar	20
1.3.5. Özbekler	24
1.3.6. Türkmenler	25
1.3.7. Kazaklar	27
1.3.8. Kırgızlar	28
İKİNCİ BÖLÜM	29
2.1. ULUS DEVLETLEŞME SÜRECİNDE AFGANİSTAN	29

2.1.1.Devletleşme Sürecinde Afganistan	29
2.1.2. Merkezileşme ve Modernleşme (1880-1901)	33
2.1.3. Devletin Merkezîleşme Döneminde Reformlar	39
2.1.4. Habibullah Han'ın Ulus ve Milliyetçilik Hareketi (1901-1919).....	44
2.1.5. Islahatlar ve Yenilikler	47
2.1.6. Reformlar ve Millî Uyanış	50
2.1.7. Sirâcü'l Ahbâr Dergisi	52
2.2.1. Emanullah Han Yönetimindeki Devlet (1919-1930)	56
2.2.2. Batılılaşma Fikrinin Mahiyeti (1919-1930)	59
2.2.3. Sosyal Alandaki Modernleşme Çabaları	59
2.2.4. Ulus- Devlet ve Ulusal Kimlik Düşüncesi	61
2.2.5.Afgan Devleti'nin Ulus İnşa Politikası	61
2.2.6. Kalakâni Darbesi	63
2.2.7. Nadir Han'ın Ulus Politikası	64
2.2.8. Zahir Şah'ın Ulus- Devlet Politikasında Dil ve Kimlik	66
2.2.9.Davut Han Yönetimindeki Devlet.....	71
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	75
3.1. AFGANİSTAN'IN CUMHURİYET VE SONRASI DÖNEMİ	75
3.1.1. Cumhuriyet ve Devlet.....	75
3.1.2.Cumhuriyet Döneminde Kadın Kimliği (1973-1978).....	78
3.1.3. Afganistan'da Komünizm Tarihi	81
3.1.4.Komünizm İdeolojisi ve İsyanlar	84
3.1.5.Sovyet İşgali ve Etnik Politikalar.....	87
3.1.6.Komünist Yenilikleri ve Toplumsal Cinsiyet	88
3.2. İSLÂMCILAR'IN DEVRİMİ	90
3.2.1.Mücâhitler Çağı.....	90

3.2.2.Afganistan İslâm Cumhuriyetinde Ulusal Kimlik ve Alt Etnik Kimlikler.....	92
3.2.3.Mücâhitler Devrinde Kadın Kimliği	93
3.2.4.Mücâhitlerin Çöküşü	94
3.3.TALİBAN’IN TEORİSİNİN OLUŞTURULMASI	96
3.3.1.Molla Ömer ve Taliban’ın Kuruluşu (1996-2001).....	96
3.3.2. Gelenek ve Modernite Çatışması Sonucunda Taliban	98
Taliban’ın Uygulamaları	102
3.3.3.Taliban’ın Sosyal Hayattaki Gönümü	104
3.3.4.Taliban’ın Afgan Ulusal Kimliği	105
3.3.5. Mollaların Toplumsal Görünümü ve Modernlik Anlayışı	107
3.3.6. Halkın Modernlik Algısı	111
3.3.7. Afganistan Hac ve Diyanet İşleri Bakanlığı.....	113
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	115
4.1.AFGANİSTAN’DA DEMOKTİKLEŞME SÜRECİ.....	115
4.1.1. Demokrasi ve Devlet.....	115
4.1.2.Bonn Konferansında İktidar Paylaşımı	119
4.1.3.Afganistan 2004 Anayasası ve Devlet Yapısı	121
4.1.4.Afganistan’da Din ve İdeoloji İlişkisi	123
4.1.5.Dilsel Kimlik.....	124
4.1.6.Din Faktörü	127
4.1.7.Karzai’in Yenilikleri	128
4.1.8.11 Eylül Sonrası Kadın	131
4.1.9.Karzai’in Kimlik Siyaseti.....	132
4.1.10.Vatandaşlık.....	138
4.1.11.Afganistan’da Seçim	140
4.1.12.Yolsuzluk	142

4.1.13.Gani'nin Kimlik İnşası	145
4.1.14.Çevresel Faktörler	147
4.1.15. Kimlik Etnik Üzerinden Etnik Tartışması.....	149
4.1.16.Kadın Sorunu.....	152
4.1.17.Sulh Politikasının Sağlanması	153
4.1.18.Afganistan-Türkiye İlişkileri.....	155
SONUÇ VE ÖNERİLER	162
KAYNAKÇA.....	169

ÖNSÖZ

Çocukken çok iyi hatırlıyorum, Özbekçe konuşanları “Müslümanca konuş” şeklinde uyarırlardı. Ana dilimiz olan Özbekçenin Müslümanların dili olmadığını nereden çıkarmışlardı? Fakat bu söz, toplum arasında halen kullanılmaktadır. “Müslümanca konuş” sözü çocukluğumda beni oldukça etkilemişti ve liseye kadar da bunu düşündüm. Lisede ise buna benzer biçimde “Kelle Ham Özbekler”, “Özbeklerin Kafaları Beş Gün Sonra Çalışır” gibi sözler işittim. Bu sözler kafamı hep karıştırırdı. Çocukken kafama takılan bu sorular beni üniversite okumaya itmiştir. Lisans ve yüksek lisansımı burssuz bir şekilde kendi çabamla inşaat işçiliği yaparak, dernek ve vakıflarda çalışarak okuduğum için çok memnunum. Üniversitede ulus-devlet, ulus kimlik teorileri gibi kavramlara vâkıf olduğumda aradığım cevabın burada olduğunu düşünerek Afganistan’da ulus-devletleşme, kimlik ve aidiyet konulu tezi yazma kararı aldım.

Bu çalışmanın esas amacı kendi ülkeme dair bazı meselelere değinmek, açıklık getirmeye çalışmaktır. Bu tez, tali ve asli toplumsallaşmamın devam ettiği bir azınlıklar ülkesi olan Afganistan’da süregelen etnik ayrışma, kolektif ulus-devlet duygusunun oluşamaması, toplumsal anomî ve sosyo-kültürel yaşam ve kimlik aidiyetleri konularını sosyoloji biliminin vermiş olduğu farkındalıkla analiz etmek için çalışılmıştır. Benim açımdan bu tezi çalışmamın temel sebebi, Afganistan’ın tarih sahnesinde bir devlet olarak görülmesinden bu yana siyasi çekişmelerin yaşandığı bir coğrafya olmasıdır. Özellikle ulus-devletleşme sürecine dahil olması, ulus-devlet ve kolektif kimlik krizi deneyimi Afganistan toplumunu etkilemiştir. Egemen sınıfın ideolojisi devlet aygıtlarıyla uygulanmaktadır. Devlet aygıtlarının egemen sınıfın ideolojisini empoze etmek için kullanılması, Türkler, Hazaralar ve Taciklerin kendilerini öteki hissederek Afgan kimliğinin dışında kalmasına sebebiyet vermiştir. Ötekileştirilmenin sonucu olarak ortaya çıkan çatışma, Afganistan toplumunu kaosa sürüklemiştir. Bu tez, Afganistan toplumunda süregelen siyasi, kültürel, dilsel ve dinsel ayrımcılığın ana hatlarını yansıtmaya açısından önemlidir. Bu tez sahada yazıldığında çok daha orijinal verilere ulaşılacağını tahmin ediyorum.

Lisans ve yüksek lisans öğrenimim sürecinde derslerini aldığım tüm değerli hocalarıma özellikle tez konu seçiminde yazımda bana destek veren danışmanım Prof. Dr. Erhan TECİM’e minnettarım. Bu tez çalışması yolculuğunda desteklerinden ötürü müteşekkîr olduğum çok fazla insan var. En başından beri en büyük destekçilerimden olan Ruzigül Rahmatoghli anneme, Kudretullah Rahmatoghli babama, kardeşim Muhammadullah Rahmatoghli’ye, tez yazım sürecinde bana hep moral veren sevgili Zehra Özlem Şimşek’e, teyze oğlu Şah Cihan Daştî’ye, bana cesaret ve güç veren arkadaşlarıma, Tufan Karaman’a müteşekkirim.

GİRİŞ

Hem kadim asrın hem de modern çağın coğrafyası Afganistan, sosyo-kültürel açıdan çok kültürlü toplumsal yapıyı kendi geleneği içerisinde barındırmaktadır. Çok kültürlü etnik yapı içerisinde çeşitli dilleri konuşan farklı milletler yaşamaktadır. Etnik yapının çeşitli olmasından dolayı diğer dünya ülkeleri arasında kendine özgü bir varlık göstermektedir (Hajiyarali, 2011, s. 37). Araştırmanın konusu, “Afganistan’da Ulus Devletleşme, Kimlik ve Aidiyet” olarak seçilmiştir. Afganistan, kurulduğu günden bu yana farklı etnik grupları, farklı kültürleri, farklı dilleri bir arada bulunduran bir yapı olarak görülmüştür (Gubar, 1996, s. 6-14).

Geçmişten günümüze kadar tarihsel verilere bakıldığında ulus-devlet, millî bir kimlik kurma çabalarında bulundularsa da başarısız olmuştur. Bu açıdan Afganistan’ın siyasi tarihinde ulusal bütünlük sağlama çabaları önemli bir yere sahiptir. Özellikle dört büyük etnik grubun yer aldığı Afganistan’da otuzdan fazla etnik grup bulunmaktadır. Afganistan’ın dağlık ve engebeli coğrafi özelliklerinin birbirinden farklı çok sayıda etnik grubun bir arada yaşayabilmesine doğal bir katkı sağladığı söylenebilir. Bununla birlikte siyasi tarihinde dört büyük etnik grubun; Peştun, Türk, Tacik ve Hazaraların etkisi görülürken iktidarda kısa bir süre dışında hep Peştunların yer aldığı görülmektedir. Bundan dolayı ulus kimlik inşasının başarısızlığı görülmüştür.

Afganistan’da ulusal kimliğin oluşamamasındaki ulus-devletin etkileri nelerdir?

Geçmişten günümüze bu coğrafyada Moğol İmparatorluğu, Timur İmparatorluğu, Babür İmparatorluğu, Gazneli Devleti, Selçuklular ve Afgan kabilelerinin bağımsızlık hareketi ile Afganistan yer almıştır. Afganistan’ın kuruluşunda Peştu’n (Afgan) kabileler önemli rol oynamıştır. 18. yy.’daki İran’ın yayılmacı politikalarından, 19. yy.’daki İngiliz baskılarından, 20. yy.’daki Sovyetler Birliği baskılarından yoğun olarak etkilenmesi ülkede sağlıklı bir siyasetin izlenmesini ve istikrarın sağlanmasını zorlaştırmıştır (Mohammadi, 2015, s. 1609). Ulusal bütünlüğü sağlamak ve meşruluğunu güçlendirmek için Afganistan yönetiminde bulunan liderler, çeşitli ideolojilerle iktidarlarını meşru kılmaya

çalışmışlardır. Bu da zaman zaman çatışmalara, toplumsal huzursuzluğa neden olmuştur (Omar, 1977, s. 15). Afganistan’da ulusal kimliğin oluşamamasındaki etkenler nelerdir?

Amerikan işgali sonrası demokratik kurumların inşası ile meşruluk sağlanmaya çalışılmıştır (Almaany, 2021). Amerika’nın Afganistan’dan çekilme kararı ile kurulan devlet kurumlarının kimlik krizi ve halkın kimlik arayışı içerisine girmesi gözlemlenmektedir (Almaany, 2021).

Bu çalışmada, devletleşme sürecinde bulunan Afganistan’da ulusal bütünlüğü sağlamak ve korumak için uygulanan kimlik siyaseti ele alınmıştır. Ülkenin tarihi açısından bu kimlik politikalarının nasıl uygulandığı, nelere yol açtığı, günümüze kadar ulusal bütünlüğün nasıl korunduğu, bu siyasetlerin etnik gruplara karşı hangi stratejileri izledikleri ve etnik grupların ne ölçüde tepkiler verdikleri üzerine çalışma yapılmıştır.

Devletleşme sürecinde olan Afganistan’da kimlik arayışları ile ilgili yapılan bu çalışmada Afganistan’ın çok etnikli, çokkültürlü bir toplum üzerinde nasıl bir ulusal bütünlük sağlayabileceği irdelenmeye, nasıl bir kimlik siyaseti ile ulusal kimliği güçlendirebileceğinin analizi ve sentezi yapılmaya çalışılmıştır. Yeterli sayıda akademik araştırma bulunmayan Afganistan’da ulus devletleşmenin ulusal kimliği, ulusal bütünlüğü, hakkında uluslararası ve ülke kamuoyunda bilinirliğinin sağlanması hedeflenmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde Afganistan’ın toplumsal ve sosyal yapısına ilişkin kavramsal ve teorik bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Afganistan’ın jeopolitik konumu, toplumsal, kültürel ve etnik yapısı; Peştunlar, Tacikler, Özbekler, Hazaralar, Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar ve diğer etniklerin kimlik aidiyetleri analiz edilmiştir. İkinci bölümde “Ulus devletleşme sürecinde Afganistan” olarak incelenmiştir. Afganistan’ın Batılılaşma ve milliyetçilik, merkezileşme ve modernleşme (1880-1901) ıslahatlar, reformlar, ulus-devlet ve ulus inşa politikası değerlendirmeye çalışılmıştır. Bu yıllar arasında Afganistan’ın siyasi tarihinde çağdaşlaşma, muasır medeniyete ulaşma, medenileşme ve sosyal alandaki modernleşme çabaları izah edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Afganistan’da cumhuriyet ve sonrası dönemi (1973-2001) başlığı altında farklı iktidarların ideolojileri ve devlet politikaları açıklanmıştır. Komünizm döneminde Afganistan’da ulus-devlet ve ulusal kimlik inşası (1973-1989), komünizm ilkesine göre yapılmaya çalışılmıştır. İslamcılar devrinde ulus-devlet, ulusal kimlik ümmetçilik fikri ile oluşturulmaya çalışılmıştır ve bunun sonucunda tepki olarak alt kimlikler ortaya çıkmıştır. Taliban döneminde köktencilik ideolojisine bağlı şeriat kanunu ile hükmedilmiştir. Toplumsal cinsiyet, gelenek ve modernite çatışmaları, mollaların toplumsal görünümü, halkın modernlik algısı ve değişim-dönüşüm irdelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise “Afganistan’da demokratikleşme (2001-2021)” başlığı altında demokrasi süreci ele alınmıştır. Amerika işgali sonrası uygulanmış devletleşme, kimlik siyasetleri, kimliksel bakış açıları ve algıları açıklanmaya çalışılmıştır. Ulusal kimliğin nasıl değişim geçirdiği, ülkede yer alan etnik kimliklerin ulusal kimlik olarak nasıl konumlandıkları ele alınmıştır. Ayıriyeten Afganistan’ın devletleşmesinde Türkiye’nin rolüne de değinilmiştir.

Araştırma Konusu ve Problemi

Bu tezin konusu, Afganistan’da ulus-devletleşme, kimlik ve aidiyetin sosyolojik bir analizidir. Hikâyenin boyutları ulus-devletleşme, ulusal kimlik, etnik kimlik, din, dil, sosyal yapı ve çevresel faktörler üzerinden sosyolojik bağlamda irdelenmeye çalışılmıştır. Afganistan, çeşitli etnik ve kültürel öğeleri bünyesinde barındırması nedeniyle birden fazla dilin konuşulduğu nadir ülkelerden biridir. Modern toplumlarda çoklu dilin yarattığı kültürel farklılık, toplumsal zenginliği de beraberinde getirir. Bunun Afganistan toplumuna yansıdığı söylenemez. Çok dillilik, Afganistan’ın çağdaşlaşma sürecinde toplumsal yapı üzerinde etkisini olumlu anlamda derinleştirmek yerine olumsuz anlamda derin çatlaklara yol açmıştır. Afganistan’da ulusal kimliğin oluşumunda ulus-devletin etkileri nelerdir? konu bu araştırma problemi üzerinden bir yüksek lisans tezi olarak incelenmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma kapsamında Afganistan’da ulus-devletleşme, kimlik ve aidiyet kapsamında bir süreç olarak, sosyolojik perspektifle irdelenmiştir. Afganistan’da devam eden ulus- devletleşme projesi etnik çatışmalara yol açmıştır. Ulusal kimlik

tek merkez çevresinde oluşmamıştır. Konunun hassasiyeti nedeniyle bu konuda çok az araştırma yapılmış ve araştırma sadece etnik çatışmaların siyasi-tarihsel boyutuna odaklanmıştır. Bu araştırmanın önemi, Afganistan'daki en hassas ve en önemli konulardan birinin ele alınmasıdır. Aynı zamanda Afganistan'da ulus devletleşmenin, kimlik ve aidiyetinin etnik çatışmaların altında yatan siyasi, sosyo-kültürel boyutları ele alınmıştır. Bu çalışma, Afganistan'ın konjonktürel tarihinde; ulus-devletin millileşme süreci, ulusal kimlik ve Afganların kimlik aidiyet duygusuna dikkat çekmiştir. Afganistan'daki etnik çatışma ve ulus-devletin başarısızlığının kökenine ilişkin bilimsel tartışmalara yeni bir yol açacaktır.

Bu araştırma toplumun bilinçlenmesi açısından önemli olacaktır. Sivil toplum kuruluşları ve kamu kurumlarına sunulacaktır. Afganistan'da sürmekte olan etnik savaşın siyasi, sosyal ve kültürel bileşenlerine dair bilimsel bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Ulus devletin ulusal kimliğin ve aidiyetinin ne ölçüde uluslaşma sürecinde olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu araştırmada, Afganistan'da ulus-devletleşme, kimlik ve aidiyetin siyasi, kültürel ve sosyal bileşenleri teorik olarak ele alınmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma teorik olarak yazılmıştır. Bu çalışmada hem doküman incelemesi hem de kişisel gözlem yapılmıştır. Bu gözlem sorumlu araştırmacı tarafından yapılmıştır. Sorumlu araştırmacı aynı zamanda Afganistan doğumlu olup Afganistan vatandaşıdır. Sorumlu araştırmacı üniversiteye başlayana kadar Afganistan'ın Tahar ilinde ikamet etmiştir. Bu süreçte Afganistan'ın ulus-devlet, etnik ve kültürel yapısıyla yakından ilgilenmiştir. Bu araştırmanın yürütülmesinde sorumlu araştırmacının tecrübeleri etkili olmuştur.

Araştırmada öncelikle konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmada Afgan Ulus-Devleti ile Afgan ulusal kimliği arasındaki ilişki genel olarak incelenmeye çalışılmıştır. Veri toplamak için Afganistan'daki devlet üniversite kütüphaneleri ve araştırma merkezlerine başvuru yapılmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'de Afganistan ile ilgili yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır. YÖK tezde yer alan yüksek lisans ve doktora tezleri de incelenmiştir. Bu nedenle Afganistan ile ilgili

metinlerden veri toplama, veri tasnif, karşılaştırma, açıklama ve yorumlama yapılmıştır. Araştırmada bireysel deneyimim üzerinden de anlam ve yorumlama çabası güdüldüğü için nitel yöntemin disiplinlerine bağlı gözlem ve görüşme yapılmıştır. 2022 yılında, Kurban Bayramı'nda Afganistan'a gittiğim zaman bir sohbet ortamında etnik ile ilgili konu açılınca bazı kişilere "Afgan mısınız?" diye sorduğumda yanıt olarak "Ben Afgan değilim, ben Özbek'im, ben Tacik'im" dediler. Doküman incelemesi; dönem gazetesi, dergiler, kitaplar ve diğer materyaller veri toplama yöntemleri olarak kullanılmıştır. Konu ile ilgili akademisyenlerin, uzman bireylerin görüşlerinden yararlanarak cevap bulunmaya çalışılmıştır. Afganistan'da ulus-devletin başarısızlığı ve milletleşememenin kökenleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmada Afganistan'daki etnik çatışma, ulus-devlet, ulusal kimlik aidiyeti bileşenlerini anlama çabası için nitel yöntemle başvurulmuştur. Çünkü bu etnik çatışmanın nasıl meydana geldiği ve toplumsal etkileşimin etnik gruplar arasında ne kadar derin izler bıraktığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nitel araştırma, gözlem ve doküman incelemesi gibi veri toplama yöntemleriyle yürütülen bir araştırma birimidir. Nitel araştırma; nasıl, niçin, ne şekilde tarzındaki sorulara yanıt bulmak için kullanılmaktadır. Nitel araştırmalarda olay ve olgunların derinlemesine betimlenmesinden bahsedilmektedir. Olay ve olguların görünmeyen zihinsel yapıtları anlamaya yorumlamaya çalışılmaktadır (Neuman,2014, 224).

Bu araştırmada, Sirâcü'l Ahbâr Dergisi (1911), Kadın Enstitüsü (1970), Kadınlar Cemiyeti (1973), Afganistan İletişim ve Kültür Bakanlık Arşivi, Kabil Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, TBMM Arşivi, BBC, Etlâat-i Ruz gibi yayın organlarının verilerinden de yararlanmıştır.

Özellikle Sirâcü'l Ahbâr Dergisi, Batı'da gelişen modern ulusçuluk fikrinden Afganistan toplumunu bilgilendirmek amacı ile kurulmuştur. Ancak sömürgecilik ve İngiliz karşıtı eleştiri yayınlarından dolayı kısa sürede İngilizler tarafından kapatılmıştır (Sada, 2021, s. 116). Sirâcü'l Ahbâr, ülkenin sosyal, kültürel, siyasal, eğitimsel, değişim, dönüşüm ve terakki hususlarında da güçlü ve etkili rol

oynamıştır. Diğer bir yayın organı ise Sirâcü'l Afgani'ye gazetesi, Batıcılık ve ulusçuluk ilkelerini Afganistan toplumuna aktarmıştır.

Kadın Enstitüsü, Kadınlar Cemiyeti gibi açılışlar kadın faaliyetlerinin güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması konusunda faaliyet yürütmüştür.

Afganistan'ın en meşhur iki tarihçisinin Abdul Hey Habibi (1984) Cünbüş-i Meşrutiyet Dar Afganistan (Afganistan'da Meşrutiyet Harekileri) Mir Gulam Muhammed Gubari'n (1996) Tarih Yolunda Afganistan adlı eserinden yararlanılmıştır. Habibi (1984) çalışmasında Afganistan'ın ulus-devletleşmesinde mezhep çatışmaları, etnik bölünmeler ve çevresel faktörlerin etkisinden bahsetmiştir. Habibi'nin bu çalışması aynı zamanda Afganistan'da üniversitelerde kaynak olarak kullanılmaktadır. Bu noktada araştırmamıza ışık tutacak önemli bilgilere ulaşılmıştır. Habibi (1984) çalışması ile yürütülen çalışma Afganistan'ın ulus-devletleşme sürecinde başarısız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gubari (1996) çalışmasında Afganistan yönetim ve rejimlerinin tarihsel süreçlerinden bahsetmiştir. Yürütülecek çalışmada Afganistan'ın yönetim ve rejimlerinin değişmesinin, ulus devletleşme sürecine etkisi incelenmiştir.

Muhammed Bakir Mosbahzade (1998) Kısa Afganistan Siyasi Tarihi adlı çalışmasında Afganistan'ın siyasi tarihi, siyasal rejimler, kabilecilik, mezhep bölünmeleri, milliyetçilik ve ulus-devletin etnik bölünmeleri konusunda bilgiler vermiştir. Araştırmamızda bu bilgilerden faydalanılmıştır. Tufan Şahran (2017) Devlet-i Şebeke-i adlı çalışmasında Afganistan devleti içerisindeki gruplanma ve siyasi bölünmeleri anlatmaktadır. Bu eserden etnik bölünmeler ve devlet içi yapılanma konusunda bilgilerden yararlanılmıştır.

Arı (2016) Devletleşme Sürecinde Afganistan'da Kimlik Arayışları adlı yüksek lisans çalışmasında devletleşme sürecindeki Afganistan'da kimlik siyaseti ve ulusal kimliğin gelişimi ele alınmıştır. Çalışmanın kapsamı geçmişten günümüze kadar Afganistan'da uygulanan kimlik siyaseti ve ABD işgali sonrası yeni devlet kurumlarının inşası ile uygulanan siyaset temelinde yaşanan kimlik arayışlarıdır.

Mehrabuddin Sherzad (2021) Merkezi-Yerel İlişkiler Bağlamında Afganistan Devleti Kurumsallaşması adlı çalışmasında merkez ve çevre arasındaki kopukluklardan bahsetmektedir. Bir birlik devleti olarak Afganistan'ın merkezi hükümet sisteminin tek bir otorite kaynağı bulunmaktadır. Gelenek ve modernite arasında sıkışan Afganistan, kalıcı bir siyasi istikrar ve güvenliği henüz sağlamamıştır. Geleneksel güçlerin isyanla silahlı mücadeleye girişmesi ve dünyanın önde gelen devletlerinin süreci olumsuz yönde tırmandırması kalıcı barışı sekteye uğrattığı gibi Afganistan'ın modernleşme sürecinin de önünü kesmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AFGANİSTAN'IN TOPLUMSAL ETNİK YAPISI

1.1. Afganistan'ın Jeopolitik Konumu

Hem kadim asrın hem de modern çağın en mühim coğrafyalarından; Türkistan, Çin, Hindistan ve İran için bir kördüğüm görevi gören Afganistan, jeopolitik olarak “dünyanın damı ve kalpgâhı” olarak (Yazıcı, 2012, s. 273). Başka bir ifade ile Asya'nın merkezi olarak tanımlanmıştır (Zeki, 2019, s. 15). Çünkü Doğu Asya ile Batı Asya'yı birleştiren bir ülkedir; imparatorluklar ülkesi ve istilacılar mezarlığı vasfını da özgünlükle taşımaktadır. Tarih-i İpek Yolu üzerinde bulunmasından dolayı “Stratejik Yol”, “Medeniyetler Kavşağı”, “İslâm Dünyasının Doğu Kapısı”, “Vahan Stratejik Koridoru” gibi tabirlerle de anılmaktadır (Duman, 2019, s. 7).

18. yüzyılın başlarına kadar bugünkü Afganistan coğrafyasını tanımlayacak herhangi bir kavram oluşmamış, ülkenin farklı bölgelerine çeşitli isimlendirmeler yapılmıştır. Kadim çağlarda Herat ve çevresi; Aryana, Kabil ve Belh dahil olmak üzere bu bölgeleri kendi bünyesine alacak mahiyettedirler. Amuderyası'nın güney mntıkaları olan Baktriya, bugünkü Afganistan'ın güneyinde bulunan Kandahar'ın kuzeyine Drangiana, güneyine Arachosia, bugünkü Afganistan'ın başkenti olarak bilinen Kabil'den başlayarak İndus'a kadar uzanan bölgenin adı Gandahara olarak tanımlanmıştır. Amuderyası'nın güney kısmına Saveve Halacistan, Timur Devleti'nin başkentliği üstelenen bölgeye Herat denmiştir. Gur, Merv ve Gazne arasındaki bölgelere Garcistan denmiştir. Kandahar'ın güneyinden bugünkü İran'a kadar uzanan topraklara Sicistan, Gazne ile Kandahar arasındaki mntıklara ise Zabulistan, Kabil ve etrafındaki arazilere Kabulistan, Amuderyası'nın güneyindeki bölgelere Talkan, Sakalkand, Hulm ve Belh'in güney kısmını içine alan topraklara da Taharistan adı verilmiştir (Yazıcı, 2012, s. 273).

18. yüzyılda Nadir Afşar'ın ölümüyle birlikte bölgedeki Türk devleti yıkılmış ve Afganistan devletinin temelleri atılmıştır. Türk varlığı zayıflamaya başladığında Afganlar (Peştunlar) bölgedeki diğer etnik toplulukların üzerindeki hâkimiyetinden yararlanarak Abdalı Peştun kabilesine mensup olan Ahmet Duran tarafından

“Afganistan” adıyla bir devleti 1747’de kurulmuştur. Kültürel olarak renkli, dilsel bakımdan çokkültürlülüğe sahip olan Afganistan’da temel manada etnik kökenlerin birleştiği siyasal birlik yoktur. Kitlesel nüfus sayısı tahminen 36 milyon civarına tekabül etmektedir. Ülke toprağının büyüklük ve coğrafi bakımdan yüzölçümü 647.500 kilometrekare olarak belirlenmiştir.

Afganistan, Orta Asya ve Ortadoğu ülkeleri arasında yer alan, denize yolu olmadığı halde kara ulaşımı bakımından mühim bir jeopolitik konuma sahip olduğu bilinmektedir. Kadim asırlardan bu yana “Dünyanın Geçit Noktası” olarak isimlendirilen Afganistan, yakın döneme kadar Türkistan’daki savaş ve göçlerden dolayı tüccarların ilgi duyduğu mühim bölge olarak değerlendirilmiştir. Kuzeyde Türkmenistan ve Özbekistan, kuzeydoğuda Tacikistan, batıda İran, doğu ve güneydoğuda Pakistan, kuzeydoğunun küçük bir noktasında Doğu Türkistan yer almaktadır. Afganistan coğrafi konumu itibariyle kuzey ve güney olarak iki bölgeye ayrılmaktadır. Güney Helمند Vadisi’nde, Kuzey Afganistan ise Güney Türkistan bölgesinde yer almaktadır. Kuzey ve güney ayrımı yapılmadan ülkenin yerleşik konumuna bakılırsa, engebeli arazilere, geniş sıradağlara ve yüksek yaylalara sahip olduğu görülmektedir. Yüksek sıradağların konumlandığı bu coğrafyada Herat ve Kandahar yolu dışındaki bölgelerde ulaşımın sağlanmasında dağ geçitleri kullanılmaktadır. Toçi, Gomal, Bolan, Payver ve Hayber Afganistan’daki mühim geçitler arasında bulunmaktadır. Bu geçit noktaları ülkedeki değişik bölgelerin birbiriyle iletişimini sağlama işlevini üstlendiği gibi; Çin, Türkistan, Hindistan ve İran’ı birbirine kenetlediği için Afganistan’ın stratejik önemini daha da arttırmaktadır. Jeopolitik konumu nedeniyle Afganistan, geçmişten günümüze kadar siyasi ve askerî açıdan çekişmelerin merkezi olmuştur. Özellikle Hindistan’a açılan kapıları nedeniyle birçok siyasi gücün istilasına uğrayan Afganistan; Rusya, Hindistan ve Çin için bilinen ilk tehdit olarak yorumlanmaktadır (Yazıcı, 2012, s. 273).

1.2. Afganistan’ın Toplumsal Yapısı

Afganistan, sosyo-kültürel açıdan çokkültürlü toplumsal yapıyı kendi geleneği içerisinde barındırmaktadır. Çokkültürlü etnik yapı içerisinde çeşitli dilleri konuşan farklı milletler yaşamaktadır. Etnik yapının çeşitli olmasından dolayı diğer

dünya ülkeleri arasında kendine özgü bir konum etrafında varlık göstermektedir (Hajiyarali, 2011, s. 37).

Afganistan'ı ulusal kimlik paradigması bakımından değerlendirmenin doğru sonuca götürmediği, tarihin her döneminde görülmüştür. Çeşitli diller ve muhtelif etnik grupların canlılığı dolayısıyla, ulus devletin geliştirmeye çalıştığı ulusal kimlik oluşmamıştır. Siyasal olarak hâkim olan zümre; birçok etnik grubun yaşadığı ve farklı zihniyet yapılarını bünyesinde barındıran Afganistan'da net bir nüfus sayımı yaptırmamıştır. Nüfus ile ilgi yazılan çizilen rakamlar farazi kapsamında değerlendirilmektedir. Afganistan'ın toplumsal etnik yapısı "Summer Dil Merkezi" araştırma sonucunun ortaya koyduğu resmi istatistiklere göre, devlet tarafından kayıt altında alınmamış 55 etnik grubun konuştuğu 45 dil bulunmuştur (Parham, 2021, s. 8). Başka bir ifadeye göre, Afganistan'da yaklaşık 32 dilin olduğu varsayılmakta ve 30'dan fazla etnik grubun yaşam sürdürdüğü iddia edilmektedir. Afganistan'da etnik yapının renkliliği ve her milletin kendine özgü geleneksel kültür yapısına sahip olmasından dolayı kültürel ve dilsel açıdan dünyanın önde gelen zengin ülkelerinden sayılmaktadır. Afganistan'da Hint-Aria ve Türk etnik kökenli halklar hayat sürdürmekte olup, ülke nüfusunun %84'ü Sünnî Müslüman, %15'i Şîî Müslüman, %1'i Sih ve diğer dinsel inançlardan oluşmaktadır (Hajiyarali, 2011, s. 37). Şîî topluluğu içerisine Kızılbaş, Alevi, Dürzi ve İsmail'i fırkaları dahil olmaktadır.

Bölgede gerçekleşen saldırılar Afganistan'da heterojen insan grubu ve dil çeşitliliğinin gelişmesini sağlamıştır. Süreklilik arz eden göç ve istila süreci, toplumsal ve kültürel açıdan bölgenin dokusunu değiştirmiştir. Böylece etnik ve kültürel karışım, farklı cemâatsel dini değişim dalgaları, istikrarsız nüfus artışı ve azalmalarına yol açmıştır. Tarihsel süreç ve çevre, Afganistan'da farklı insan tipolojisinin gelişimini, geniş etnik köken ve çoğulcu dil portresinin oluşumunu sağlamıştır. Bu ülkede tarih, farklı etnik kökenlerin, çeşitli kültürel kodlar ve mezheplere sahip toplulukların hayat sürdüğü bu topraklarda millî ulusal bir devletin kuruluşunun sürekli kırılma hikayesini oluşturmuştur. Afganistan'da siyasal alan mücadelesi içinde büyük oyuncu olan aktörler, yayılmacı sömürü politikası güden emperyal güçler ile kurulan ilişkilerin tarihini anlatmaktadır. Bölgede emperyal güçlerin oluşturduğu sınırların yarattığı krizlerin yanı sıra; daha mühim olanı,

Afganistan'ın birden fazla bağımsız veya yarı bağımsız etnik ve dilsel grupların olmasından kaynaklanan birliğin sağlanamaması büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Özmen, 2008, s. 6).

Uzun yıllardan beri Afganistan'da devam etmekte olan iç savaştan dolayı radikal İslâmcıların oluşturduğu Taliban örgütünün kendi ideolojik perspektifine göre Hazara Türkleri Şîî mezhebine bağlı olmasından dolayı ölüme sürüklenmektedir. Mezhep açısından ve etnik açıdan toplumsal yapı çeşitlilik göstermektedir. İnanç oranı tahmin edildiğinden fazla heterojen durumda varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle Afganistan'da nüfus oranının etnik yapısı oldukça karışık görünmektedir. Afganistan'da iç savaşların doğurduğu sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda net bir nüfus sayımının yapılamaması normal olarak görülmektedir. Kaynaklara göre Peştunlar, Türkler ve Tacikler ülkedeki en kalabalık etnik grupları oluşturmaktadır. Diğer azınlık etnik gruplar ise Nuriler, Aymaklar, Beluciler, Hindular ve Araplardır. Afganistan'da halk arasında iletişim, çeşitli yerel dillerle sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra ülkede resmi olarak devlet idaresi ve bürokraside iki dil kullanılmaktadır. Bu iki dil arasında Afganistan'ın güney tarafında Peştunce, kuzey ve batı bölgelerinde ise Farsça'nın farklı bir lehçesi olan Derî dili konuşulmaktadır. Peştunce ülkenin resmi dillerinden biri sayılmasına rağmen halk tarafından pek rağbet gören dil konumunda değildir. Ülke nüfusunun yaklaşık %60 gibi önemli bir bölümü bu dili kullanmakta zorluk çekmektedir. Ülkenin ikinci resmi dili olan Derî dili, toplumsal yapı tarafından kabul görmüş ve tüm etnik unsurlar arasında ortak bir iletişimi dili olmasının yanı sıra ülke akademisi için de önemli rol oynamaktadır. Bir diğer resmi dil ise Afganistan Türklerinin konuştuğu ve özellikle farklı Türk grupları arasında konuşulan Özbek Türkçesi, ülkenin üçüncü resmi dili olarak kabul edilmektedir. Özbek Türkçesi 2001 yılında Afganistan'ın üçüncü dili olarak seçilmiş ve 20 yıl içinde büyük mesafe kat etmiştir. Özellikle Güney Türkistan'da bulunan devlet üniversitelerinde Özbek dil edebiyatı bölümü açılmış, televizyon kanallarından haberler Özbekçe verilmeye başlamıştır. Bu üç dilde kullanılan alfabe Arap alfabesidir. Komşusu olan İran'la aynı alfabeyi kullanmasından dolayı İran kültürünün Afganistan toplumsal yapısının üzerinde büyük bir etki yarattığı bilinmektedir. Afganistan'da kaynak olarak yabancı kaynak

yerine İran’da yayımlanan kitapların kullanılması kaynak açısından en önemli konulardan biri olarak karşımıza çıkmakta ve Afganistan’da Derî dilinin yükselmesinde en büyük etken olarak değerlendirilmektedir. Afganistan’da Peştunların büyük bir bölümü Derî dilini çok rahat ve akıcı bir şekilde konuşabilirken diğer etnik gruplarda bunun tam tersi bir durumun olduğunu söylemek mümkündür. Tacikler, Özbekler, Hazaralar ve Türkmenler arasından Peştun dilini akıcı konuşabilen nadirdir. Afganistan’ın güneyinde dünyaya gelen Peştunlar da Derî dilini akıcı ve rahat biçimde konuşmamaktadır. Afganistan, azınlıkların yaşadığı bir ülke olması rağmen diğer topluluklara göre Peştunlar ülkedeki en büyük etnik grup olarak sayılmaktadır; sıralama açısından Tacikler ikinci ve Türkler de üçüncü gruptur ancak bazı kaynaklara göre Türkler’in ülkedeki en büyük ikinci etnik grup arasında yer aldığı kabul edilmektedir (Talaash, 2015, s. 4-5).

Afganistan’da yaşayan etnik topluluklar arasında nüfus bakımından en fazla Peştunların (Afgan) olduğu bilinmekte ki bu etnik toplulukla aynı dili konuşan Pakistan ve Hindistan’da da mevcudiyetini korumaktadır. Afganların halihazırdaki ülke nüfusunun %40’ını teşkil ettiği söylenmektedir. Peştunların etnik kökeni Hint Alt kıtasında hayat sürmekte olan Pathanlara (Patan’a) uzanmaktadır, Afgan terimine ad olarak ilk defa VI. yüzyılda yaşamış olan Hintli gökbilimcinin Varaha Mihira’nın “Barat-Samhita” adlı eserinde rastlanmıştır (Aktaran Hajjiyarali 2011:36).

Yukarıda belirtildiği gibi Afganistan farklı etnik gruplardan oluşan bir toplum yapısına sahiptir. Karışık etnik grupları kendi içinde barındırdığından, siyasal hâkim zümreler tarafından sağlıklı bir nüfus sayımı yapılamamaktadır; bundan dolayı da kesin bir sayı vermek mümkün değildir. Afganistan nüfusu konusunda Birleşmiş Milletlerin (BM) ileri sürdüğü sayının 30 milyon civarında olduğu bilinmektedir. Afganistan Nüfus Daire başkanlığının istatistik açıklamasına göre, 2021 yılında nüfusun 33 milyon 600 bin kişi olduğu belirtilmiştir. 17 milyon 100 bin erkek %51, 16 milyon 500 bin kadın ise ülke nüfusunun %49’unu oluşturmaktadır. Ayrıca ülke nüfusunun %70’inin kırsal alanlarda, yaklaşık %24’ünün şehirlerde yaşadığı belirtiliyor ve göçebe nüfusun da 1,5 milyon olduğu tahmin edilmektedir (Neshananews, 2021). Mehmet Saraya (1997) “Afganistan ve Türkler” adlı

kitabında, Peştunların nüfusunun 10 milyon olduğunu; Halaç Türklerinin de 3 milyonu teşkil ettiğini belirtmiştir. Bölgeye göç eden Halaç Türklerinin, Peştunların dilini konuşarak onlara karıştığını söylemektedir. Bazı kaynaklara göre Peştunların yaklaşık 9 milyon olduğu söylenmektedir. Bir diğer kaynağa göre, ülke nüfusunun %39'u civarında olduğu tahmin edilmektedir. İranlı yazar Ali Rıza Abdi'ye göre, Peştun nüfusu 5-6 milyon civarındadır; bu tespitin objektiflik nitelik taşıdığını söylemek bilimsel açıdan doğru değildir. Afganistan'da uzun zamandan beri iç savaş ve kaos varlığını sürdürdüğünden dolayı niteliksel olarak sağlıklı nüfusu sayımı yapılamamıştır (Noorulhak, 2005, s. 7).

Afganistan'ın en büyük ikinci etnik grubu olan Taciklerin ülke nüfusunun %25'ini oluşturduğu söylenmektedir (Fazilat, 2020, s. 26). Tacikler, Farsça'nın bir başka lehçesi olan Darice dilini konuşmaktadırlar. Yukarıda belirtildiği gibi Farsça, ülkenin resmi dili olarak statü kazanmaktadır. Tacikler, Afganistan'ın kuzeydoğusunda Bedeşan, Tahar, Kunduz, Kabil, Gazne, Mezar-i Şerif, Gur ve Pençşir'de heterojen biçimde yaşamaktadır. Tacik teriminin Arapça "taz" veya "Taj" kökünden geldiği, İran'ın fethi sırasında karıştıkları, Arapların atalarının adı olarak anlam kazandığı söylenmiştir (Noorulhak 2005:7). Taciklerin Afganistan'daki izleniminin artıyor görünmesi, aslında her etnik grubun Farsça'yı akıcı bir şekilde konuşuyor olmasından kaynaklanan bir durum olduğu değerlendirilmektedir. Farsça konuşanların genelinin Tacik (Fars) kökenli olmadığı aşıkardır.

Afganistan Türkleri; Özbekler, Türkmenler, Kırgızlar, Kazaklar, Uygurlar, Karluklar, Tatarlar, Bayatlar, Karakalpaklar ve Kıpçaklardır. Afganistan Türkleri, Güney Türkistan'da yaşamaktadırlar, Afgan Türkistan'ı ya da Güney Türkistan olarak bilinmektedir. En büyük üçüncü topluluktur, bu Türk boyları arasında niceliksel olarak en fazla olan Özbek Türkleridir. Özbeklerin dili Türkçenin bir lehçesi olan Özbek Türkçesidir. Özbekler genellikle ticaret, tarım, hayvancılık ve sanatla ilgilenmektedir. Afganistan Türklerinin yaşadığı mntıka jeopolitik açıdan mühim bir bölgedir. Bölgede bulunan iller: Kunduz, Şibirgan, Faryab, Mezar-ı Şerif, Bala Murgab, Bedeşan, Taharistan (Tahar), Belh ve Taş Korgan, Sarıpul, Herat, Nangarhar ve diğer bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Hayat 2016:18).

Hazaralar, Afganistan topraklarında yaşayan dördüncü büyük etnik gruptur; Hazaracat ya da Hazaristan adını taşıyan ülkenin merkezi bölgelerinde varlık göstermektedir. Hazaralar Farsça dilini akıcı biçimde konuşurlar, ülkenin farklı bölgelerinde değişik lehçeler ile konuşan azınlıklar halinde yaşamaktadırlar. Bilal Şimşir Afganistan tarihi hakkında şöyle bir özet sunmuştur.

“Bugünkü Afganistan’ın erkinlik (bağımsızlık) tarihi o kadar eski değilse de Afgan topraklarının tarihi çok eskiden başlar. Büyük İskender’den Cengiz’e, Babür’den Nadir Şah’a kadar Hint’in göz kamaştırıcı güzelliklerine kavuşmak isteyen cihangirler Hint ovalarına hep Afgan topraklarından geçerek indiler. Türk medeniyeti bu yoldan Hindistan’a yol bulduysa Zerdüşt dini de bu topraklarda doğdu ve Buda, Yunan efsaneleriyle burada çarpıştı. Afgan topraklarında Türklerin kurdukları büyük devletler de kendilerini tarihe burada mal etmişlerdir. Ak Hunlar, Tukyü Türkleri bu topraklarda hâkim devletler kurdular. Türk medeniyet tarihinin parlak bir devrini teşkil eden Gazne zamanında büyük bir irfan merkezi idi. Şarkın her tarafından tahsil için buraya gelinirdi” (Akt. Hajiari, 2011, s. 38).

Afganistan’ın mevcut sınırlarının çoğu yapay konumdadır. Afganistan’ın sınırları 19.Yüzyılın sonlarında Ruslar ve İngilizler çizmiştir (Talaash, 2015, s. 4). Böylece Afganistan sınırlarının her iki tarafında aynı etnik gruba mensup dil, din, ırk ve aynı kültürel kodları taşıyan insanlar bulunmaktadır. Örneğin Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan ile Kuzey Afganistan’da Özbekler, Türkmenler ve Tacikler aynı sınırı paylaşmaktadır. Doğu Türkistan sınırındaki Vahan Koridoru ve Pamir dağlarında Kırgızlar, Kazaklar yaşamaktadır. Aynı şekilde, Pakistan sınırının güney ve güneydoğusunda, sınırın iki tarafında Beluç; güney ve güneybatısında önemli bir Peştun topluluğu yaşamaktadır. Diğer taraftan İran, Afganistan ve Pakistan sınırlarını birbirine düğümleyen ve her üç ülkeye ait aynı etnik mensubiyeti içinde bulunduran büyük bir Beluç topluluğu da varlığını sürdürmektedir.

Afganistan’da “Afgan” adında herhangi bir etnik grup veya topluluk yoktur. Ancak Afgan kelimesi ile Peştun anılmakta ve anlaşılmaktadır (Talaash, 2015, s. 4). Afganistan uzun yıllardan beri modern anlamda üniter bir devlet olmak için çabaladıysa da üniter bir devlet statüsünü yakalayamamıştır. “Üniter devlet” merkezi bir otoriter güç ve yapının, merkezi hükümet sisteminin tekelinde bulunma biçimidir;

tarihsel süreçte uygulanmaya çalışılmıştır. Federal devletin tersine; otoriter biçimdeki tek devlet, siyasal güç ve yetkisini farklı siyasi kurumlarla paylaşamaz. Bu nedenle de Afganistan’da ulus devlet mantığı çerçevesinde, tek ulusa aidiyet duyma; Afgan ulus kimliği duygusu gelişmemiştir. Bundan ötürü herkes kendine ait olduğu etnik grup, boy ve aşirete göre tanımlanmaktadır. Afganistan’da insanlara kim oldukları sorulduğunda, yani “kimsiniz” sorusuna ben Afgan’ım cevabını almak neredeyse imkansızdır. Böyle bir soruya Afganlar genellikle “Tacik”, “Peştun”, “Türkmen” veya “Özbek” olarak cevap verirler. Böyle bir soru ile karşılaşan Afganlar büyük ihtimalle “Tacik’im”, “Peštu’num” “Türkmen’im”, “Hazarayım” veya “Özbek’im” şeklinde yanıtlar vermektedir (Talaash, 2015, s. 5).

1.3. Afganistan’ın Etnik Yapısı

1.3.1. Peştunlar

Eski çağlardan beri Afganistan sınırları içerisinde yaşayan Peştunlar, bugün Afgan dediğimiz kavimlerdenidir. Peştunların (Afgan) hangi kavimden olduklarına dair kesin veya belirsiz herhangi bir bilimsel verinin olduğunu söylemek mümkün olmamaktadır. Bu sebepten dolayı Peştunların soyu hakkında doğruluğu belirsiz pek çok farklı fikir ortaya konulmuştur. Tartışmalı fikirler arasında makul görülen ise Pr. Morgenstern’in Peştun kabileler konusundaki ifadeleridir. Kendisi şöyle ifadeler kullanmıştır: “Peştunlar 11 Arya kabilesinden biridir. Güney Asya ovalarından göç edip Hindikuş dağlarından geçerek Süleyman dağlarına yerleşmişlerdir. Peştun (Afgan) tarihçilerin kendi tarihi vesikalarına göre Peştunlar, bugünkü Afganistan’ın içinde kalan Gur ilinin batısında yerleşik hayata geçmişlerdi” (Hamedî, 2020, s. 57). İsrail tarihçilerine göre, Hz. Musa’nın on iki kabilesinden, Mısır’daki Benî İsrâil bölgesinden göç edip Filistin’e yerleştiklerine inanılmaktadır. On iki kabile (Benjamin, Rubin, Levi, Yahuda, Jad, Aşir, Zebolun, Sair, Yusuf, Naftali, Dan’u Şemun) olarak tarihe geçmiştir. Benyamin ve Yahuda Filistin’in güneyine yerleşmişlerdir. Bugünkü Yahudilerin, bu kabilenin neslinden geldiği söylenmektedir; diğer 11 kabile ise Filistin’in kuzeyine yerleşmişlerdir. Daha sonraları bu bölgeden göç etmek zorunda kalan Yahudiler, tarih sahnesinde “Kayıp Yahudiler” olarak kayda geçmiştir (Akt. Muradi, 2011). Peştunların bu kayıp Yahudilerden olduğu bilinmektedir. Hatta, İsrail medyasına göre Afganistan

merkezli Peştunlar, İsrail etnik kökeninin kayıp kabilelerinden biri olarak gündeme alınmıştır (Uruzgani, 2011, s. 59). İsrailli bilim adamları bu konu hakkında bilimsel araştırmalar yapmaya başlamışlardır.

“Nasih-ul Tarihi” müellifine göre; Peştun (Afgan) kabilelerin etnik kökenin hazreti Musa, Beni İsrail’e sürgün edilmesi akabinden Hindistan’ın kuzeybatısında Süleyman dağlarında yerleşik hayata tutunanlar bugün Kıpti ırkından geldiklerine inanılmaktadır (Kâtip, 1993, s. 47). Afganistan millî eğitim bakan yardımcısı Haşim Şaik Buharı’nın Afganistan resmi klasik tarihinde Pothi, Pakhto, Peštu ve Peştun olarak kullanıldığı görülmüştür. Pakhto Afganların kendi kullanımıdır; “ş” harfini “h” olarak değiştirmişlerdir, Hintliler Pathan, farslar ise Afgan olarak kullanmışlardır (Kâtip, 1993, s. 47). Başka bir rivayete göre, Peştunlar Baht Al Babil’in zulmüne uğradıkları için Kudüs’ten göç etmek mecburiyetinde kalmışlar ve bugünkü Afganistan toprakları içinde bulunan Gur ilinin Süleyman dağlarının kıyılarına yerleşmişlerdir. Tarihsel süreçte başka milletler ile karışmışlar ve kedilerini Afganlar olarak tanımlamaya başlamışlardır.

Peştunlar, eski Arap menbâlarında “Süleyman’i” olarak ifade edilmiş; bu düşünce onların ilk yerleşim bölgesi olan Süleyman dağlarından kaynaklanmaktadır. Peştunların Süleyman’ı olarak anılması ve Afganların da kendilerini bu tarihe dayandırmaları, muhtemelen Yahudi kökünden geldiklerinin kanti olmaktadır. “Dünya Han Tarihi” ve “Mahzan-ul Afgan’ı” tarih kitaplarında Peştunlar, “Süleyman’i” olarak zikredilmektedir. Afgan (Peştun) krallarından Ahmet Şah ve Zaman Şah’ın Osmanlı devletine yazdıkları bir mektupta soyadlarını “Süleyman’i” yazıldıkları kaydedilmiştir (Hamedî, 2020, s. 54).

Mirveys Han Hotaki Peştunlarının Gılzay kabilesindedir. Safevî devleti Hotak’a Gılzay kabilesinin liderliğini vererek Kandahar’ın hâkimi tayin etmiştir; Hotak 1709’da bir ayaklanma neticesinde ilk Peştun devletini Kandahar’da kurmuştur. Safevî devletine karşı gerçekleştirilen isyan, aslında gelecekteki Afganistan devletinin çekirdeği olan yeni bir hükümetin yolunu açmıştır. 1712’de Safevî ordusu ile şiddetli bir savaştan sonra Kandahar’ın bağımsızlığını kazanmıştır (Afyab, 2018). Tarihsel süreçteki olay ve olguların ışığında; daha sonraları Ahmet Şah Duran’ı tarafından, 1747 yılında “Afgan” adında bir devlet kurulmuştur. Peştun

(Afgan) kökenli halk çoğunlukla Afganistan'ın doğu ve güneyinde; Kandahar, Nangarhar, Paktika, Host, Gazne, Kabil'de yaşamaktadır. Afganistan Türklerinin yaşadığı Güney Türkistan'da Peştunlar azınlık durumundadır (Hamedî, 2020, s. 58).

1.3.2. Tacikler

Tacikler, Afganistan'ın etnik unsurları içerisinde ikinci kalabalık nüfusa sahip ve ülke nüfusunun %25'ini oluşturduğu söylenmektedir (Hajiyarali, 2011, s. 46). Farsça'nın farklı bir lehçesi olan Derî dilini konuşmaktadırlar. Farsça; İran, Tacikistan ve Afganistan'da konuşulan bir dildir. Farklılık açısından bakıldığında, bu üç ülke dilinde herhangi bir farklılık görmek mümkün değildir. İran'da Farsça, Tacikistan'da Tacikçe ve Afganistan'da ise Derî dili olarak kullanılmaktadır. Afganistan'daki Taciklerin konuştuğu Derî dili, Farsça'nın bir lehçesi olarak değerlendirilmiştir (Hayri, 2016, s. 32). Taciklerin etnik bakımdan Arap kökeninden olduklarını iddia eden bazı müellifler bulunsa da Pers aslından geldikleri ve çok eski çağlardan beri Afganistan'da yaşadıkları açıktır (Ataie, 2015, s. 15). Başka bir kaynağa göre Tacik teriminin “Tazî” veya “Tazik”ten geldiği öne sürülmüştür.

Arapların “Tay” adlı kabilesine verilen bir isim olarak kabul edilmiş; daha sonraları “Tazî” kelimesi, tüm Araplar için kullanılmıştır. İslâm dininin fethi döneminde de Araplar Türkistan'a saldırdığında Türkler, bu kelimeyi İranlılardan alarak mutlak manada Arap ve Persler için kullanmıştır. Tarihsel süreç içinde Farsça konuşan, özellikle de Horasan diyarının Farsça konuşanları tarafından “Tazik” benimsenmiştir. Taciklerin yaşam biçiminde kültür ve dil bakımından Arap kökünden olduklarına dair herhangi bir delilin olmadığı açıktır. Ancak Hint ve Avrupai oldukları genel olarak kabul görmüştür (Kâtîp, 1993, s. 47). Tacikler, ırk olarak kendilerinin Perslere dayandığını ileri sürmektedirler (Ataie, 2015:15). Başka bir görüşe göre ise İslâmiyet'in Horasan neşetinde Taciklerle karşılaşan Arapların etkileşimi sürecinde evlilik yoluyla temasa giren Tacikler, “Taz” şeklinde anılmıştır (Ahmetbeyoğlu, 2002, s. 11). Tarihsel geçmişine göz atıldığında Tacikler, Horasan ve Mâverâünnehir'de Türklerle birlikte yaşayan kadim bir topluluktur (Shahrani N, 2009, s. 27). Tacikler mezhep olarak Ehl-i Sünnet geleneği içerisinde yer alan Müslümanlardır. Bu etnik topluluk çoğunlukla Afganistan'ın başkenti olan Kabil'in kuzey bölgesindeki Pençşir vadisinde, Pervan ilinin kuzey ve kuzeydoğusunda,

Hinduş dağlarının kuzeydoğu silsilesinde konumlanan Tahar, Bedhaşan, Bağlan, Samangan, Gazne, Kapisa, Gur ve Herat'ın çevrelerinde yaşamaktadırlar (Hamedî, 2020, s. 59). Dil, kültürün en önemli öğelerinden biri olarak tanımlandığına göre, İran'da kullanılan terimler ve kelimeler -istisnalar dışında- çoğunlukla Afganistan Derî dilinde de kullanılmaktadır. Afganistan Tacikleri ile İranlılar aynı dilin ortak değer ve sembollerini birbirleriyle paylaşmaktadır (Bingöl, 2012, s. 140). Afganistan Taciklerinin mezhepsel ayırım yapmaksızın; dilsel açıdan İran ile farklılık arz etmediğine göre, etnik kökeninin aynı olduğu kanaati de kabul görülmüştür. Toplumsal yapı göz önünde bulundurulduğunda siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan diğer toplumlar üzerinde müthiş belirleyici role sahip olarak ülkenin en köklü toplulukları arasında kendine yer edinmiştir. Afganistan toplumu, kabilecilik perspektifinden kurtulamadığı için her etnik grup kendi ırkının milliyetçiliğini yapamamaktadır. Bu sebepten dolayı, Taciklerin milliyetçi damarı güçlüdür ve kendilerini “Horasan'ı Farisi” ya da “Tacik” olarak tanımlamışlardır. Afganistan toplumunun büyük bir bölümünü teşkil eden Tacikler (Farsivanlar), ülkenin çeşitli bölgelerine heterojen şekilde dağılmıştır. Tacikler, diğer gruplara göre kabile yaşam biçimini daha erken terk etmiş ve yerleşik hayata yönelmiştir. Kadim zamanlardan beri yerleşik hayat ritüeli kazanmış olan Tacikler, halk edebiyatı bakımından zengin; medeniyet kültürünü özgün nitelikte taşımışlardır (Kiren, 2012, s. 21).

1.3.3. Türkler

Afganistan Türkleri, siyasal bir organizasyon haline dönüşmeleri ve bu coğrafyada hâkimiyet teşkil etmeleri diğer bölgelerde yaşayan Türkler'de olduğu gibi M.Ö 125 yılında İskit (Saka) Türkleri ile paralel olarak başlamıştır. Tarihsel sürecin seyrine bakıldığında bugün İskit Türkleri, Türkistan'da Kazakistan'dan başlayarak Karadeniz'in kuzey kısmı ve Anadolu'da tarihsel süreçte devlet anlamında bir siyasal organizasyon kuran Türk boylarının adıdır (Duman, 2019, s. 38). Bu minvalden hareket edildiğinde Afganistan Türklerinin siyasal teşkilatlanmasının başlangıcı, diğer Türk boyları ile uyumlu bir seyir izlemiştir. Bu sebepten ötürü akademik anlamda bir tutarlılık söz konusudur. MS 40 yılına kadar siyasal anlamda, İskit Türklerinin bölgedeki hâkimiyeti devam etmiştir. Daha sonra Kuşanlar, 40-425 yılları arasında Afganistan'da hâkimiyeti sürmüşlerdir. Türkistan'da siyasal

hâkimiyet süren Büyük Hun İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar Asya Hunları, Ortadoğu Hunları ve Avrupa Hunları olarak üçe ayrılmıştır. Ak Hun (Eftalitler) adıyla bilinen Ortadoğu Hunlarının kalıntıları, bugün Afganistan'da "Halaç Türkleri" olarak tanımlanmaktadır. Ak Hunların iki bölgeden Ortadoğu'ya yayıldıkları söylenmektedir. Belli bir bölümü Güney İran'da, diğer bir bölümü ise Batı Afganistan'da 425 yılından itibaren siyasal bir hâkimiyet teşkil etmiştir. Ak Hunlar, hâkimiyet alanını kuzey Hindistan'dan Afganistan'a, Hazar kıyılarından iç Asya'ya kadar yaymıştır. Ak Hunlar, Afganistan'da 6. yüzyılın sonuna kadar hâkimiyetini sürdürmüştür. Böylece, diğer Türk mntıkaları gibi paralel olarak Afganistan da İslâmlaşma süreci geçirmiştir. Bu İslâmlaşma hareketinin 8. yüzyılın sonuna kadar varlık sürdürdüğü görülmektedir. Afganistan'daki Türk varlığı, İslâmiyet'i Arap ve Farslardan aldığı için kendi hâkimiyetini Türk olmayan gruplara bırakmıştır. Samanoğulları, 909-910 yılları arasında ilim, irfan ve medeniyet beşiği olan; birçok büyük İslâm ulemasının yetiştiği Herat'a da hâkim olmuşlardır (Duman, 2019, s. 39). Tarihin farklı dönemlerine bakıldığında bugünkü Afganistan coğrafyasında birçok Türk-İslâm devleti (Gazneliler (963-1186), Selçuklular 1092-1194), Hârizmşahlar (1077-1231), Timurlular (1370-1405), Şeybanîler (1428-1599), Afşarlar (1736-1796)) kurulmuştur.

Türkler, Afganistan toplumu içinde en kabalık etnik gruplar arasında yer almaktadır. Afganistan'da, Türklerin yaşadığı bölge ise "Afgan Türkistan'ı" veya "Güney Türkistan" adlarıyla anılmaktadır. Bu mntıkanın Afganistan'la kesin birleşiminin 19. yüzyılın sonunda, yerel Türk hanlık ve beyliklerin tasfiyesi ile gerçekleştirildiği söylenmektedir. Bu bölge ne kadar Afganistan sınırları içinde yer alsa da Hazar Deniz'inden Kaşgar'a, Urallardan Hindukuş Dağları'na kadar yayılan ve her daim büyük emperyal güçlerin odağı olan büyük Türkistan'ın fiziken doğal bir parçası olarak görülmektedir. Afganistan'ın en doğusunda yer alan Vahan Koridoru'nun en batısında, pek çok İslâm ulemasının yetiştiği Timurluların başkenti Herat şehrine kadar uzanan Afgan Türkistan'ı ya da Güney Türkistan, "Katağan" ve "Türkistan" adıyla ikiye bölünmüştür. Türkistan'ın merkezi Mezârîşerif, Katağan'ın merkezi ise Kunduz'dur (Azaad, 2019, s. 11). Afganistan Türkleri tarihin her anında; etnik yapısı, kültürel ve jeopolitik konumu itibarı ile kabil hükümeti için

bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu nedenle Güney Türkistan, stratejik önem taşımaktadır. Yüce Türklerinden Nadir Afşar'a (1747) kadar bugünkü Afganistan sınırları içinde Türkler hâkimiyetlerini devam ettirmiştir. Afganistan'ın kuzey, kuzeydoğu ve merkez kısımlarında yoğun olarak Türkler yaşamaktadır. Afganistan Türkleri olarak Özbek, Türkmen, Hazara, Kırgız, Kazak, Kıpçak, Karluk, Tatar, Uygur, Kongrat Kızılbaş ve Karakalpak gibi Türkler yaşamakta ve bunlar arasında en büyük nüfus kitlesine sahip olan Özbeklerdir (Çınarlı, 2012, s. 76). Hazaralar dışında diğer Türkler, ortak dil olarak Özbek Türkçesi konuşmaktadır. Hazara Türkleri ise Türkçe ile Farsça kelimelerin etkileşim ve karışımından meydana gelen "Hazaragi" lehçesini konuşmaktadırlar (Yusofi, 2013, s. 35).

1.3.4. Hazaralar

Hazara Türkleri, eski çağlardan beri Afganistan'ın merkezinde, coğrafi konumu itibarıyla dağlık "Hazaracat" bölgesinde yaşamaktadırlar; bu bölgenin dağlık yapısı, Hazara Türklerinin yalıtılmış bir hayat sürmelerini sağlamıştır. Zaman içinde değişim ve dönüşüm geçirerek kendilerine özgü bir kimlik zihniyeti geliştirmişlerdir. Ayrıca İran'da mülteci konumunda yaşayan yaklaşık 2 milyon Hazara Türkünün bulunduğu bilinmektedir. Diğer etnik unsurlarda olduğu gibi Hazaralar da Oruzgani, Behsudi, Cağuri, olmak üzere üç alt gruba ayrılmıştır (Çınarlı, 2012, s. 78). Mezhepsel farklılıklar açısından bakılırsa; hemen hemen Hazaralar'ın tümü Şîî Müslümanlardır ve küçük bir kısmı Sünnî az sayıda ise İsmâiliyye mezhebine bağlıdır. İslâm dininin farklı bir formunu uygulayan İsmâilî Hazaralar, Hindikuş sıradağları silsilesine yerleşmiştir (Lamer & Foster, 2011, s. 4). Afganistan toplum yapısı içinde dördüncü büyük etnik grup ise Hazara Türkleridir. Diğer etnik gruplardaki gibi Hazaralar hakkında, niteliksel açıdan nicel bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Tahminlere göre ise Hazaralar, ülke nüfusunun %9'unu oluşturmakta ancak bu yüzdelik rakamın değişime açık olduğu unutulmamalıdır (Lamer & Foster, 2011, s. 1). Bir diğer kaynağa göre, Afganistan toplumu içinde Hazara nüfusunun 6 milyon üzerinde olabileceği iddia edilmektedir (Azaad, 2019, s. 16). Hazara Türkleri arasında konuşulan iletişim dili, Farsça'nın değişik bir versiyonudur; Özbekçe ve Farsça sözcükler içermekte olan bu dile "Hazaragi" denilmektedir (Çınarlı, 2009, s. 61).

Hazara Türkü'nün etnik kökeni hakkında çeşitli görüşler mevcuttur; bazılarına göre, Moğol ile Türklerin karışımı fikri ekseninde analiz edilmektedir. Cengiz Han'ın ordusu yıkıma uğrarken, bölgede ayrılıp kalan askerler olduğu iddia edilmektedir (Bahrah, 2020, s. 66). Cengiz Han'ın, bölgede kayıp olan askerin soyundan türediği görüşü ileri sürülmektedir. Diğer yandan, Büyük İskender döneminden beri Afganistan topraklarında Hazaralar'ın yaşadıkları ve bölge ahalisinin varisleri oldukları belirtilmiştir (Aydın, 2010, s. 17). Öbür taraftan ise Hazaraların kökeni hakkında şu ibareler dikkat çekmiştir: 1) Hazaralar, Aria kavminin bir parçasından geldiği için Tacik olarak tanımlanmaktadır, 2) Moğol asıllı, 3) Türk ve Moğol'un karışımı, 4) Tibet kavmi, Pamir Kırgızlarından ve bir diğer görüşe göre de Afganistan'ın asıl sahiplerindendir (Aruzgani, 2011, s. 107).

Sosyolojik perspektife göre, Hazaralar ne bir yığın kitlesi ne de bir mezhebi millet niteliğini taşıyan ulustur. Tarih, kültür ve özgün kimlikleri ile bilinmektedirler. Hazaralar kimlerdir? Nereden gelmişlerdir? Hangi etnik kökene bağlıdırlar? Hazaralar kendilerini ne olarak tanımlarlar? Bu sorular hemen hemen Afganistan toplumunda çeşitli etniklerin bilince yerleşmiştir. Hazaralar'ın kendi görüşü de önem arz etmektedir; her zaman, her yerde kim oldukları sorulduğunda kendilerini "Hazara" olarak tanımlamaktadırlar. Hazara dışındaki olgulara kendilerini pek fazla bağlamamaktadırlar. Hazaralar hakkında çeşitli rivayetlerin olmasına rağmen kuvvetli görüş Feyz Muhammed Kâtib'in belirttiği üzere; Hazaranlar'ın asıl nesebinin Türk olduğu görüşüdür (Katib, 1993). Hazaralar sülalesinden gelen Şey Ali kabilesi, kendilerini Türk olarak ve kendi aralarında da kendilerini, Türkmen olarak tanımlamaktadırlar. Hazar denizi sahilindeki Karluk Türklerini, kendi ataları olarak kabul etmişlerdir. (Akt. Ziyayi, 2010, s. 20) Dr. Omar Saleh'a göre, "Garcistan (Hazaracat'ın) tarihi bölgesinde bir Tacik grubun yaşadığını ve bunların Hazara adına maruf olduğunu kaydetmiştir. Hazaracat bölgesinin asıl sahipleri oldukları kanaatindedir. Bu bölge Moğollardan önce "Garcistan" olarak bilinmektedir. Gur devleti hükümdarının Hazar topluluğundan olduğu ve bunların etnik köken yapısının Ural Altay ailesinden geldiği iddiası ileri sürülmüştür. Abdul Hey Habibi, Hazara Türklerinin etnik kökenini Kuşanlar'a (M.Ö 30-375) kadar götürmüştür. Dr. Sayed Asker Musevi, "*bilimsel antropolojik araştırmaların*

sonucunda, Hazaralar'ın atalarının Türk olduğuna vurgu yaparak şu cümleyi kullanmıştır: 2300 yıl önce Orta Asya, Doğu Asya'dan Hindikuş Dağ'ının kuzey ve güney silsilesine yerleşmiş; daha sonra bugünkü Hazaracat bölgesine göç etmiştir” (Ziyayi, 2010, s. 20).

Hazara Türkleri, tarihin farklı dönemlerinde ayrımcılığa maruz kalmış ve geleneksel Afgan toplumunun alt sınıfı olarak görülmüşlerdir. Ancak Hazaralar'ın son zamanlarda kültürel, ekonomik, siyasi ve eğitimsel konularda ciddi adımlar attığı görülmektedir. Hazaralar'ın mezhepsel açıdan Afganistan toplumunda azınlık statüsü taşımasına rağmen sınır ötesi Hazara topluluğunun, Afganistan ve İran'da etkili bir etnik grup oluşturdukları bilinmektedir. Hazara Türklerine karşı kurulan baskı ve asimilasyon oyunları sosyal, politik ve ekonomik açıdan marjinalleşmeyi sağlamış; diğer güçlerle siyasal alanda birleşmelerini sağlamıştır.

Afganistan toplumu içinde asimilasyona uğrayan Türk etnik gruplarının başında kuşkusuz Hazaralar gelmektedir. Tarihsel süreç içerisinde kendi dillerini unutup Taciklerden etkilenecek Farsça'nın farklı bir lehçesi olan Hazaragi ile konuştukları için, asimile edilmiş Türk grupların unsurları dahilinde incelenmektedirler (Burget, 2017, s. 22). Hazaragi adını verdikleri dil lehçesinde, Özbekçe kelime ve terimlerin fazlasıyla görüldüğü dikkat çekmiştir. Afganistan toplumu içinde asimile edilmiş Hazara Türklerinde, çoğunlukla Caferi ve İsmâilî Şîî adını taşıyan Hazaralar; asimile edilmiş diğer Türk kökenli grupların aksine, kendilerine özgü gelenek ve göreneklerini muhafaza etmişlerdir. Ancak bunu mezheplerinin ilke ve prensiplerini yaşayarak muhafaza edebilirler. Başka bir deyişle Şîîlik düşüncesi; Hazara Türklerini, Sünnî Taciklerden ayırmada ciddi bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak; Afganistan'daki Sünnî Hazaralar'ın daha çok Tacik kültürüne kaydığı ve Tacikleştiği gözlemlenmektedir. Ancak Caferi ve İsmâilî Şîî Hazaralar, toplumun içinde varlıklarını muhafaza ederek Taciklerden farklılıklarını korumuşlardır.

Öte taraftan Şîîlik etkisinde kalan Hazaraları, diğer Türk kökenli unsurlarla; özellikle Sünnî Özbekler ve Türkmenler ile buluşma ve kaynaşma atmosferinin önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Bu anlamda Şîî mezhebi önemli etken olarak Hazaralar'ın Tacikleşerek Tacik kültürüne kaymalarını engellerken, Türk

toplulukları ile toplumsal yapı dahilinde bütünleşme ve kaynaşmasını de güçleştirmiştir. Kültürel ve toplumsal hafızada, ulusal benlik açısından mezhep etkeni, sosyolojik bir incelemenin alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Şîi mezhebinin Hazaralar'a Afganistan'da özgün bir kültürel kimlik kazandırdığı söylenebilir. Bu sebeple Afganistan'da marjinal bir etnik grup Hazaralar'ın görüldüğünü söyleyebiliriz.

Öte yandan Hazaraların, kendi aralarında kabul ettikleri etnik kimlik hususunda yaklaşımlarının ciddi manada farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür. Bazı Hazaralar arasında belli bir kısmı teşkil edenler, Türk- Moğol soyunun karışımı olduklarını iddia ederken; mezhep çerçevesinde ise etnik uyumu pekiştiren ve zank görevini üstlenen Şîi'lik mefkûresi etrafında birleşmeyi daha rasyonel bir mezhep olarak görmektedirler. Dil ve mezhepsel anlayış biçiminden her türlü ilişkilerin geliştirilmesi kapsamında tavır sergileyenler sabit mefkûreli olan gelenekçi Hazaralardır (Burget, 2017, s. 23). Başka bir grup, kendilerinin Aria ırkına ait olduklarını savunarak hem Şîi'lik mezhebi hem de etnik soy açısından kendilerini İran'a daha çok benzetmektedirler. Bu kesim, yakın zamanlarda İran'da yaşamış, talim ve terbiye almış bireylerden oluşmaktadır. Diğer bir grup ise her türlü dini cemâat ve mezhepsel mesele olmaksızın, olay ve olgunun soy perspektifine dayalı olarak kendilerinin Türk ırkına mensup olduklarını kabul etmektedirler. Bunlar dışında ayrıca Türkmen Hazara ve Karluk Hazara gibi boy adlarının varlığına da dikkat çekilmektedir.

Tahar ve Kunduz'da yaşayan Aymaklar, tamamen Tacik kültürünü ve dilini benimseyerek Tacikleşmiştir. Örneğin, siyasi katılımı genellikle Tacik siyasetçilerden yana oldukları görülmektedir. Afganistan'ın batı ve güney bölgelerinde, Bayatlar ve Kızılbaşlar yaşamaktadırlar. Bayatlar Peştunleşirken, özellikle başkent Kabil ve Herat'ta yaşayan Kızılbaşlar Tacikleşmiştir. Ayrıca Mehmet Saray, Peştunlar arasında Galci/ Galcai (Galzi/ Galzai,) Peştun olarak bilinen boyların Halaç Türklerinden olduğunu ileri sürmüştür (Saray, 1997, s. 21-22).

1.3.5. Özbekler

Özbekler, Afganistan toplumsal yapısı içerisinde en büyük Türk etnik topluluklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz Afganistan'ında özellikle ülkenin Kuzey, Kuzeydoğu ve hatta güneybatısında ciddi bir Özbek nüfusu mevcuttur (Burget, 2017, s. 21). Özbeklerin Türk etnik grupları arasından geldiği, kendilerinin Altın Ordu hükümdarı Özbek Han'a mensubiyet duymaları etnik tartışmalar arasında yer almaktadır. Etnik ve ulus devlet paradigması perspektifi ile oluşturulan Özbekistan devleti dışında, diğer birçok ülke ve bölgede Özbek Türklerinin yaşadığı görülmektedir. Bugün yoğun olarak Güney Türkistan'da; Faryab, Cüzcan, Saripul, Mezârîşerif, Samangan, Kunduz, Bağlan, Bedahşan, Tahar ve Badgis gibi vilayetlerde yaşamaktadırlar. Ayrıca Kandahar, Hilmand ve Nangarhar'ın belli kısımlarında yer almaktadırlar ancak zaman ve mekân açısından bakıldığında; Afganlar ile kaynaşarak etkileşim kurmalarından dolayı anadil ve kimliklerini kaybetmişlerdir (Azaad, 2019, s. 13).

Afganistan'da yaşayan Özbekler, tarihin her döneminde devam eden işgaller ve siyasi çatışmalar neticesinde meydana gelen tahribat ve kaotik olayların etkisi ile karışık bir kitle haline gelmiştir. Asırlardan beri Afganistan'da yaşayan Türkler, kendi emir ve beylikleri tarafından organize edilerek yönetilmiştir. Özbek Türklerinin tarihsel süreçte değişim ve dönüşüme uğraması neticesinde, siyasal iktidârı zayıflamış ve böylece Afgan hükümeti zümresine girmek durumunda kalmıştır. Özbek Türklerinin yaşadığı coğrafya fiziki konumu itibarıyla bölgenin jeopolitik önemi, Özbek Türklerinin yerliliğinden kaynaklanmaktadır (Maley, 1999, s. 167-172). Afganistan'da net bir nüfus sayımı yapılmadığı halde, tahminen 8 milyondan fazla Özbek Türkünün Güney Türkistan'da yaşadığı tahmin edilmektedir. Özbek Türkleri, 19. yüzyılın sonuna kadar yarı özgür statü ile kendi topraklarında yaşamışlardır. Özbek Türkleri genellikle tarım, ticaret ve sanat ile ilgilenmektedirler. Afganistan'da süreklilik kazanan savaş ve iç kargaşalar toplumsal yapıyı, kültürü, ekonomiyi, eğitimi, sağlığı ve siyaseti derinden etkilemiştir. Bundan ötürü Afganistan'da sağlıklı bir nüfus sayımı yapılamadığından Özbekleri, niceliksel açıdan değerlendirmek doğru olmayacaktır ancak 1930'lu yılların başında ülke nüfusunun %11'ini teşkil ettiği söylenmiştir (Zeki, 2015, s. 54).

Bir taraftan Güney Türkistan'ın Katağan mntıkasında varlık gösterenlere “Özbek”, diğr taraftan Şibirgan ve Faryab mntıkasındakilere ise “Tat” denilmiştir. Ancak dil ve kültür açısından Özbek ile Tatlar arasında hiçbir farklılık bulunmamaktadır. Özbekler, diğr Türk boyları gibi Ehl-i Sünnet itikadına mensupturlar (Shahrani, 2009, s. 14). Ülkenin güneybatısı Helmand'da önemli ölçüde Özbek Türkü bulunmakta, Herat'ta da ciddi sayıda Afşar Türkü yaşamakta ve halen kendi anadillerini korudukları görölmektedir. Kuzeydeki Özbekler ise, kendilerine özel mntikalarda yaşayarak özgün dil ve kültürel değerlerini muhafaza etmektedir. Özellikle son 20 yıl içinde Kuzeydeki Türk varlığı -Özbek ve Türkmen- hakkında yüksek lisans ve doktora düzeyinde akademik çalışmalar yapılmıştır (Burget, 2017). Diğr bölgelerdeki Türk varlığına yönelik halihazırda herhangi bir akademik araştırmanın yapıldığı görölmemektedir.

Özbek Türkleri, kendilerini Bâbü Şah (1526-1530), Şeybanîler (1500-1599) ve Timurlulara (1370-1507) dayandırmaktadır (Maqsudi, 2018, s. 11). Özbekler için Emir Timur ata sıfatı taşımaktadır. Bâbü Şah'ın baba tarafı Emir Timur'un torunlarından Fergana hükümdarı Ömer Şey, anası da Cengiz Han'ın torunlarından gelmektedir (TDV İslâm Ansiklopedi, 2012). Bu perspektife bakıldığında Özbek Türklerini Moğollara dayandırılması da söz konusudur. Özbek Türkleri, kültürel örf ve geleneklerine bağlı bir millettir; sanat, ticaret, tarım, hayvancılık, el dokuma sanatı, eğitim ve siyaset ile ilgilenmektedirler.

Afgan hükümdarlarının nasyonalist düşüncesine göre, ülkede herkes Afgan kimliğini benimsek zorunda kalmıştır. 1983-1992 yılları arasında Özbeklere uygulanan çeşitli asimilasyon politikalarına rağmen dil, edebiyat ve kültürel öğelerini canlı tutabilmişlerdir. Özbek Türkleri, Sünnî ve Hanefî mezheplerine mensup olup mutaassıplıktan uzak olmayı, kendilerine bir insani prensip olarak görmüşlerdir (Ziyayi, 2004, s. 36).

1.3.6. Türkmenler

Türkistan'ın Mançurya bozkırları, Türkistan'ın kuzeyindeki Moğolistan, bugünkü sarı tenli Türkmenlerin ilk yaşadıkları bölge olarak tarihe geçmiştir. İslâm fetihlerinin yayılması ile Müslüman savaşçılar Türkistan'ı fethettikten sonra

Türkmenlerin belli bir kısmını gaziler olarak İslâm ordusunun safında yer almışlardır. Bu tarihten itibaren asli vatanından batıya yönelik Türkmen göçü başlamış, Amu deryanın kıyıları Horasanın kuzeyine yerleşmeye başlamıştır. Sultan Mahmut (998-1030) dönemine kadar “Karakum Çölü”, bugünkü Türkmenistan’ın yaklaşık %90 teritoryal sınırları içinde kalan Türkistan’da göçebe halinde yaşamışlardır. Bazı rivayetlere göre Sultan Mahmut’un kendisinin Türkmen kabilesinden olduğu söylenmektedir. Gazneli devleti, Selçuklular tarafından yıkıma uğratarak yerine Selçuklu devleti kurulmuştur. Selçuklular (1037-1157) ile Türkmenler Horasan, İran, Azerbaycan, Türkiye, Irak ve Suriye’ye yayılmaya başlamıştır (Aruzgani, 2011, s. 131). Böylece Türkmenler, Avrupa’ya kadar gitmişlerdir. Karakoyunlu Devleti (1365-1469), Akkoyunlular Devleti (1340-1514), Safevî (1501-1736), Afşarlar Devleti (1736-1796/1802), Kaçarlar Devleti (1779-1925) ve uzun yıllar hükümdarlık sürdürenlerin Türkmen kavminden geldiği ifade edilmiştir (Aruzgani, 2011, s. 136).

Türkmenler, Türkistan diyarının en kadim göçebe milletlerinden biri olarak tarihe damgasını vurmuştur. Bugünkü Afgan Türkistan’ındaki; Türklerin kendi hafızasında canlı tutulan Güney Türkistan Türkmenleri Oğuz boylarından geldikleri kanaati kabul görmektedir. Bazı görüşlere göre, Hazar Denizin’in sahilinde yaşamış Türklerin devamı olduğu ileri sürülmektedir. Günümüzde Türkmenler; çoğunlukla Türkmenistan, Afganistan, İran, Azerbaycan, Türkiye, Suriye ve Irak’ta yaşamaktadır (Maqsudi, 2018, s. 9).

Afganistan’ın toplumsal yapısı içinde, kendi kültürü ile varlık gösteren bir diğer Türk boylarından birisi de Türkmenlerdir. Afganistan Türkmenleri umumiyet ile halı dokuma, ticaret, sanat, tarım ve hayvancılık gibi mesleklerle hayatlarını sürdürmekte; Türk etnik grupları, özellikle halı üretimi, el sanatları ve Karakum dericilik meslekleri ülkenin ihracatına ciddi katkı sağlamaktadır (Burget, 2004, s. 29). 2021 yılında Afganistan nüfusunun 33,6 milyon olduğu tahmin edilmektedir (Etilaatroz, 2021). Bu anlamda ülke nüfusunun %4’lük kesimini Türkmenler’in oluşturduğu söylenmektedir (Makhdom, 2016, s. 31). Türkmenler, Afganistan’ın sınır komşusu olan Türkmenistan hudut bölgelerine yakın ve özellikle Bedaşan’dan başlayarak Herat’a kadar uzanan coğrafyanın adı, Güney Türkistan olarak

tanımlanmakta ve bu bölgede genellikle Türkler yaşamaktadır. Türkmenler için Güney Türkistan, vazgeçilmez bir ana vatanıdır. Diğer etnik gruplar gibi Türkmenler de dağınık halde Kunduz, Bağlan, Samangan, Belh, Cüzcan, Faryab, Badgis, Helمند ve başkent Kabil'in de belli kısımlarında yaşamaktadırlar. Güney Türkistan mntıkalarında yaşayan Türkmenler asimile olmamış dil, kültürel değer ve zihniyetleri muhafaza etmektedirler ancak Güney Türkistan dışındaki Türkmenlerin belli bir bölümü Peştunlaşmış, diğer bir kısmı ise Tacikleşmiştir.

1.3.7. Kazaklar

Afganistan'da yaşayan Kazaklar, Türkistan'ın en eski Türk kabilelerinden biri olarak tanımlanmıştır. Tarih boyunca kültürel, sosyal ve ekonomik refahlarına ulaşmak için çeşitli iniş çıkışlar yaşamışlardır. MÖ 8. yüzyılın başlarında Altay Dağları'ndan Ural Denizi ve Kıpçak Ovalarına göç eden Kıpçak Türklerinin bir kolu olan Kazak halkının tarihi, kadim bir medeniyet oldukları bilinmektedir. Afganistan ve Mâverâünnehir'de karmaşık ve geniş kapsamlı bir sürece sahiptir. Kazak milletin tarihine bakıldığında anlatıldığı gibi göçebe olmadıkları görülmektedir. Eski çağlardan bu yana tarım ve hayvan yetiştirmekle meşgul olmuşlardır. Belli kesimleri kırsalda ve belli bir kesimi ise şehirlerde kültürel gelenekleri ile yüzyıllardır Güney Türkistan'ın farklı bölgelerinde yaşayan diğer Türk toplulukları arasında, özgün kimlik yapısı ile hayatlarını sürdürmeye devam etmektedirler (Akbari, 2021).

Afganistan'daki Türk grupları arasında azınlık durumunda olan bir başka Türk grubu, Kazaklardır. Türkistan diyarlarında doğup büyüyen Kazaklar, Bolşevik İhtilâli sırasında Güney Türkistan'a göç etmişlerdir. Genellikle Bedahşan Pamir'i, Tahar, Kunduz, Mezârîşerif ve Badgis'de; şehir merkezlerinde ise Özbek ve Türkmenler ile karışık bir şekilde yaşamakta olan Kazaklar, kendi kültürlerini muhafaza etmişlerdir. Afganistan toplumunda yaşayan Kazakların tamamı Sünnî Müslümanlardır. Diğer Türk grupları ile ortak konuşulan dil, Özbek Türkçesi olarak görülmektedir (Selim, 2004, s. 22). 1978'den bu yana Afganistan'da tarım ve hayvancılık ile ilgilenmektedirler. Taliban örgütü 1996-2001 yılları arasında, Afganistan'ı ele geçirince Kazakları Peştunleştirme politikası uygulamış ve böylece Kazakların büyük bir kısmı Kazakistan'a göç etmek zorunda kalmıştır. Nursultan Nazarbayev

hükümeti, Afganistan topraklarında yaşayan Kazakların geri dönmesini kabul ederek onlara tarım arazisi tahsis etmiştir. Kazaklar, genellikle Afganistan'da kuzey bölgelerde, Badgis ve Pamir bölgelerinde yaşamaktadırlar. Özbek ve Türkmenler arasında soydaşlık, asabiyet bağı güçlüdür. Kendi kültürlerini canlı tutarak yaşamaktadırlar (Popal, 2016). Türkmen ve Özbeklerde olduğu gibi Kazak kadınlarında da halı dokumacılığı, el sanatları ile uğraşma kültürel bir miras halini almıştır. Afganistan toplumunun en mazlum sakinlerinden biri olarak karışımıza çıkmaktadır.

1.3.8. Kırgızlar

Doğu Türkistan ile Güney Türkistan'ın birleştiği noktanın adına "Pamir" denilmiştir. Büyük Pamir, Küçük Pamir olarak ikiye bölünmüştür. Yüksek Vahan vadisi, Küçük Pamir'de; Afganistan'ın içinde kalan kısmında yer alır. Vahan vadisi, Afganistan'ın Bedaşan ilinden kuzey seyrine doğru uzanan koridoru teşkil etmiştir. Vadi, ismini Vahan Nehri'nden almıştır (Pekacar, 1995, s. 2). Pamir vadisinde hayat sürdüren Kırgızların ekseriyeti, Teyit ve Kesek soyundan gelmiştir. Vahan Vadisi'nde hâlâ çadır ve göçebe hayatı yaşayan, Nayman ve Kıpçak sülalesinden gelen Kırgızlar, bölgede bulunan Rahman Kul'un sözleri üzerinden daha açıklığa kavuşacaktır: "Kırgızlar, Küçük Pamir'e bugün Kırgızistan sınırları içinde kalan Alay Vadisi'ndeki Murgab Nehri havzasından 1900'lü yılların başından itibaren gelmişlerdir" (Pekacar, 1995, s. 2). Kültürel ve dilsel yapısı bakımından, en çok Kazak Türklerine benzemektedir (Aydın, 2010, s. 22). Afganistan'ın etnik azınlıklarından sayılmaktadır. Afganistan'da nüfus sayımı yapılmadığı için Kırgızların da nüfus varlığı net değildir. Pamir'in Vahan Vadisi'ndeki Kırgız Türklerinin geçim kaynaklarının başında hayvancılık gelmektedir. Güney Türkistan'ın şehir merkezlerinde ikamet edenleri de bulunmaktadır. Kırgızlar, Sünnî Müslümanlar olarak, Kırgızca ve kısmen de Farsça bilmektedirler.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. ULUS DEVLETLEŞME SÜRECİNDE AFGANİSTAN

2.1.1.Devletleşme Sürecinde Afganistan

Afşar Hanedanı'nın kurucusu Nadir Afşar (1736-1747), İran, Azerbaycan, Kuzey Hindistan, Afganistan ve Orta Asya'nın belli bölgelerini içine alan Afşar imparatorluğu adında büyük bir devlet kurmuştur. Afşar devleti dönemi; bugünkü Afganistan Türklerinin “Medeniyet Ocağı” olarak tanımlanmıştır. Ancak, 1747’de Nadir Afşar’ın ölümü ile bölgede siyasal dengeler değişmiş, yönetim Türklerden Afganlara (Peştunlar) geçmiştir. Nadir Afşar’ın, saltanat makamında yetişen Ahmet Şah Durranı 1747 yılında hem Afgan devletinin kurucusu hem de Sadozai silsilesinin kurucusu olarak bilinmektedir (Barakzai, 2006, s. 293). Durranı kabilesinin Ahmet Şah’a mensup olduğu bilinmektedir (Mirza, 1984, s. 13). Ahmet Şah Durranı, kurulan ilk Peştun devletinin payitahtını Kandahar yapmıştır. Aradan yüzyıllar geçmesine rağmen Kandahar hâlâ Afganların siyasal hareketliliği ve devlet gücünün elde tutulması için büyük öneme sahiptir. Afgan etnik grubu için Ahmet Şah, müdebbirdir ve ata sıfatı ile anılmaktadır. Peştunlar siyasal hükümdarlık zihniyetinde iktidârı ele geçirme yöntemi olarak “Loyicirga” (Büyük Şura) kullanmaktadır. Nadir Afşar’ın ölümü ile devlet zafiyete uğramıştır. Ahmet Şah Duran’ı dağılmış toprakları ele geçirmek için Peştun etnik gruplarını kendi etrafında bir araya getirerek birleştirmiş ve böylece Afgan devletinin temelini atmıştır. Ahmet Şah Durranı’nın Afganistan’ın siyasi ve doğal hudutlarının belirlenmesinde kendi dönemi itibari ile ciddi değişiklikler meydana getirdiği söylenmektedir. Ülkenin doğu, batı ve kuzeyinde bulunan işgalcileri bertaraf ettiği söylenmiştir. Hindistan’daki Müslümanları Hintlilerin baskısından kurtarmıştır. Hükümet sisteminde İdari teşkilat, askerî, mali ve medeni yasaların geliştirildiği vurgulanmıştır (Rafi, 1999, s. 40).

1800’lü yıllara gelindiğinde Afganistan toprakları kendini kargaşa içinde bulmuştur. Bu toplumsal kaosu engelleyebilmek adına Dost Muhammed Han’ın 1863 yılında Kabil’de bir birlik kurarak Afgan devleti saltanatını ele alması ile nispeten ülkede huzur ve birlik sağlanmıştır. İngilizlerin Hindistan üzerinde etkisinin olduğu süreç bu döneme tekabül etmektedir. O zamanlar Kuzey Hindistan’da şimdi

ise Pakistan sınırları içerisinde kalan Peşaver’deki İngiliz sorunun çözümünde Afganların arabuluculuk görevini üstlenmesi ile ilk Afgan-İngiliz ilişkisi başlamıştır. 1839-1842 yılları arasında İngilizlerin Sihler ile iş birliği yapmasıyla ilk Afgan-İngiliz savaşının çıkmasıyla ortalık karışmış ve devlet gücünü yitirmiştir (Siddiqi, 1990, s. 8). Afganistan, 1839 yılında büyük oyunun gölgesine düşmüştür. Hindistan’daki İngilizler, siyasal alanda büyük rol oynamış ve sömürgeci politikayı uygulamıştır. Bugün olduğu gibi bölgede iki emperyal gücün rekabeti, Afganistan üzerinden yürütülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Çarlık Rusyası’nın tesirinde olan İran, Herat üzerine yürümüş ve şehri kuşatmıştır. Buna paralel olarak İngilizler 1839’da Afganistan Emiri Dost Muhammed Han’ın Ruslar ile yakın ilişki kurmasını gerekçe göstererek Afganistan’a hamlede bulunmuş ve işgal planını devreye sokmuştur (Tekin, 2019, s. 259). Rusya’nın Afganistan’a destek vermesi ve Afganistan’ın İran devleti tarafından tehdit altına alınması, Hindistan’da hegemonya kuran İngilizleri oldukça tedirgin etmiştir. Dönemin süper emperyal gücü Ruslar ile İngilizler, bölge üzerinde sarkaç gibi politik oyunların içine girmişlerdir. Rusların izlediği yolun Hindistan sıcak sularına kadar ulaşabileceğini öngören İngilizler bunu bir tehdit olarak görmüştür.

Mevcut durumu fark eden Hindistan’daki İngiliz valisi, İngiliz hükümetine şu sözleri aktarmıştır: *“Rusya’nın amacı doğu ve batı yönündeki yolların hâkimi olan ve merkezi konumda bulunan İran’ın genişlemesi ve güçlenmesidir. İran Rusya’nın rakibi olamaz ve gücünün artması yalnızca Rusya’nın saldırgan emellerini arttırır. Rusya’nın politikasının ne olacağı Herat’ı ele geçirdikten sonra ortaya çıkacaktır, bunu şu an için düşünmek gereksizdir fakat bunu müttefiki İran Şahı’nın desteğini aldıktan sonra bu noktaya ulaşmasını inkâr etmek imkânsızdır. Bu düzeye ulaştıktan sonra İngiliz Hindistan’ı aleyhinde bir askerî harekât ilan etmesini inkâr etmek zordur. Bu durumda savaş yanlısı ve Timur’un karşı konulamaz savaş seven ve rahatsız Afgan kabileleri de bu harekâta katılacaktır”* (Tekin, 2019, s. 259). Ülkeyi etkisi altına almak için derhal Afganistan’a talimat vermiş ve harekete geçmiştir. İngilizlerin hamlesi ve ortaya çıkan savaş ile Dost Muhammed Han’ın saltanatı son ermiştir (Yazıcı, 2002, s. 51-64).

İngilizlerin Afganistan topraklarını rahat bir şekilde sömürebilmesi için Dost Muhammed Han yerine Şah Şuca saltanata getirilmiş ve toprak tavizleri verilmiştir. Daha sonra ülkenin her yöresinde İngiliz işgaline karşı isyanlar başlayınca İngilizler, silahla bir yere varamayacaklarını anlayarak içerideki etnik grup liderleri ile görüşmeye başlamıştır. Söz konusu farklı etnik grupların liderleri ile yapılan görüşme sonucuna göre Dost Muhammed Han'ın tekrardan Afganistan yönetimine getirilmesi yönünde karar verilmiştir (Dupree, 1977, s. 53). Daha sonra Dost Muhammed Han'ın ölümü ile Şîr Ali Han tahta çıkmıştır.

Şîr Ali Han (1863-1879), babası Dost Muhammed Han'ın ölümünden sonra Herat'ta tahta çıkmıştır. Şîr Ali Han, devlet gücünü artırmak, merkezi hükümete yeniliklerin eklenmesini sağlamak ve feodal beylerini zayıflatmak için büyük çaba sarf etmiştir. Kaybedilen eyaletleri kazanmak için çalışmış ancak gerçekleştirmek istediği hayaller, İngiliz sömürge gücünün bölgedeki varlığından ötürü başarısızlığa uğramıştır. Şîr Ali Han, saltanatı sırasında Afganistan'ı beşe bölmüştür: 1) Kabil vilayeti, 2) Kandahar vilayeti, 3) Türkistan vilayeti, 4) Herat vilayeti, 5) Farah vilayeti.

Durrânîler zamanında zayıflamış devleti tekrardan güçlendirmek için Şîr Ali Han, ülke yönetiminin yürütme organının düzenlenmesinde büyük çaba sarf etmiştir. Devlet organında yürütme kurulu işleri başbakan tarafından takip edilmiştir. Bu dönemde halka hizmet adına savaş bakanlığı, dışişleri bakanlığı, içişleri bakanlığı ve maliye bakanlığı gibi birçok bakanlık kurulmuştur. Bu bakanlıklar, görevlerini hakkı ile yerine getirmeleri için daha uyumlu şekilde organize edilmiş ve ülkenin siyasi, kültürel, ekonomik işlerini kolaylaştırmak için merkezi devletin otoriter perspektif ile ayakta kalması için çalışılmıştır. Bu dönemde merkez ile çevrenin iletişim halinde olması için postane ve telekomünikasyon gibi konseptler de kurulmuştur; siyasi alanın dışında ilk kez, Şîr Ali Han döneminde böyle bir şey yapılmıştır. Hükümet Konsey Meclisi, Büyük Şura (Loyicirga), 12 daimî üyeden oluşan Danıştay Şîr Ali Han tarafından yönetilmiştir. Loyicirga, bölgesel ve küresel ölçekte ülke siyasetinin en önemli konularında karar alma yetkisine sahip olmuştur.

Eski dönemlerden beri iktidâr üzerinden yürütülen çatışmalar Afganistan'da süreklilik kazanmıştır; Peştun kabilesine mensup olan Barakzai aşiretinin arasında

kardeş kavgası devam etmiştir. Kardeşler arasındaki çıkar çatışması, devlet gücü elde etme gibi olaylar neticesinde 1839'da Dost Muhammed Han tahtan indirilmiş; yerine İngiliz yanlısı olan “Şah Şuca” tahta çıkarılmıştır. Şah Şuca'dan sonra tahta çıkan Zaman Şah döneminde saltanat gücü için aileler arası çatışmalar ve etnik çatışmalar yükselmiştir. Özellikle Fetih Han öldürüldükten sonra ihtilâfların, yolsuzlukların yükseldiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde güvensizlik hat safhaya çıkmış, her gün saldırı ve kardeş katli olmuştur. Sırf paşazade isteklerinin gerçekleşmesi, feodal ağların gücünü kaybetmemesi için çatışmaya girilmiştir. Herkes devletin ayakta kalması için mücadele ederken bir taraftan ferdiyetçilik çıkarı ön planda tutulmuştur. Bu dönemde devletin idari sistemi şu şekilde resmedilmiştir:

- 1) İlk kategoriye giren il ve bölgelerin yöneticisi sultan tarafından gönderilir.
- 2) İkinci kategoriye giren il ve bölgeler merkezde biat eder, soydan gelen kendi mıntıkasından seçilir.
- 3) Üçüncü kategoriye giren il ve bölgeler ise, beyliklerin yaşadığı bölge merkezi hükümete biat eder ve bölgenin idaresi yerel beyler tarafından yönetilir.

Bu bölünmelerden anlaşılacağı üzere Durranı hanedanlığı döneminde otoriter merkezi bir devlet oluşturma çabası sarf edildiyse de kabilecilik, etnik grupçuluk mefkûresinden çıkıldığı görülmemiştir. Dolayısıyla geçmişten günümüze kadar bakıldığında tüm problemlerin süreklilik kazanmasının ana kaynağı olarak karşımıza iki Peştun kabilesi çıkmaktadır. 1840'lı yıllarda Sadozai kabilesi ile Muhammedzai kabilesi arasında 12 yıl süren kanlı bir savaşın meşalesi yakılmıştır. Bu savaştan sonra devletin yönetim biçimi “Kabile Sistemi” olarak dönüştürülmüştür. Bu durum İngilizlerin işine gelmiştir.

İktidara gelen Emir Şîr Ali Han (1866-1868) zamanında da modernleşme hareketi yavaşlamıştır. İngiliz karşıtı politika izleyen Şîr Ali Han, İngilizlerin; Cemalettin Afgani'nin İslâm dünyası hakkındaki görüşlerini yanlış tanıttıklarını, propaganda amaçlı askerî ve siyasi gücü baltaladığını fark ederek Şîr Ali, “Şems-ul Nehâr” gazetesini çıkarmıştır. İngilizlere direnmek amacıyla Birinci Kabinayı kurmuş, orduyu tekrar inşa edip güçlendirerek askerî okullar açmıştır. Bu dönemde halı, kilim ve çömlek gibi yerel sanayilerin gelişmesini desteklediği de görülmüştür (Omar,

1977, s. 15). İngilizler tarafından devrilen Şîr Ali Han'ın yerine Abdurrahman Han tahta çıkmıştır. Özellikle Abdurrahman Han dönemi; ulus-devletleşme, merkezi üniter devlet, ulusal kimlik üretme çabaları ekseninde değişim dönüşümün yaşandığı ve ayrıca modern Afganistan'ın ilk adımlarının atıldığı bir dönem olarak karışımıza çıkmaktadır.

2.1.2. Merkezileşme ve Modernleşme (1880-1901)

Sosyal bilimciler, bir milletin geleneksel toplumdan modern topluma geçiş aşamasında bir sürece atıfta bulunan modernleşme teorisini ortaya atmışlardır. “Modern” ve “modernleşme” kavramlarına dair birkaç açıklama yapmak gerekir: Modernitenin ilk çıkışı beşinci yüzyıl Antik Roma dönemine kadar uzanmaktadır. Hristiyanlık öncesi Antik Yunan'da pagan kültürü ile insanlar sosyal yaşamlarını devam ettirmiştir. Hristiyanlığın zuhuru ile pagan öteki konumuna düşmüştür. Latince 'de “modo” kökünden türeyen “modernus” kelimesi; şimdi, bugün ve hemen anlamlarını ihtiva etmektedir. Buradan yola çıkacak olursak modernitenin kelime anlamı; “geçmişte kalmamış”, “bugüne ait”, “ilerlemiş” olanı ifade etmektedir. Modernite, geçmişe karşı şimdiki zamanın değerini hesaba katmaktadır. Yenilikçiliğe uymak modern olandır (Karaarslan, 2021, s. 19). Modernite, ilerlemeye ve toplumların gelişmesine katkı sunarak sosyal, kültürel değişim ve dönüşümleri ihtiva etmiştir. Başka bir deyişle modernite, geçmişin yerine yeniyi ikâme etmektedir. Hristiyanlık, Roma paganına karşı yenilikçi, düzenleyici ve ilerlemeci olarak kendini konumlandırmıştır. Dönem olarak kavrama farklı biçimlerde tanımlamalar getirilmiştir. 19. yüzyılda modernleşme; kentleşme, sanayileşme, eğitim ve demokratikleşme hareketlerini savunmuştur. Ne kadar “Vestfalya Barışı” sonrası ortaya çıkmış olsa da Avrupa'daki bu değişim ve dönüşüm ile paralel olarak ulus devlete tarih sahnesinde güçlü olarak görülmeye başlamıştır (Akt. Çiftçi, 2018, s. 688) Hal böyleyken 19.yüzyılda Batı'da gerçekleşen devrimlerin esintileri Afganistan devlet ve toplumunu da etkilemiştir. Lakin Batı modernleşmesine benzer yenilikçilik, ulus devletleşme, değişim dönüşüm ve kimlik inşası Afganistan'da gerçekleşmemiştir.

Afganistan'da modernleşme süreci Batı'dakinden farklıdır. Müslüman bir âlim, İslâmî düşünce perspektifi ile sosyal ve politik reformun müdafisi olan

Cemâlettin Afganî (1838-1896), modern paradigmanın esintilerini Afganistan'a taşımaya çalışmıştır. 1857 yılında Dost Muhammed Han sarayında kendisine yer bulmuş ve Emir Şîr Ali Han (1863-1879) dönemini takip ederek kapsamlı bir ıslahat programı sunmuştur, ancak Emir Şîr Ali Han'ın rakibi olan Serdar Muhammed Azam ile yakın ilişkisi nedeni ile Afganistan toplumundan sürgün edilmiştir (Begum, 2021, s. 41). Bu dönemde Afganistan kritik bir süreçten geçmiştir. Bir taraftan Çarlık Rusya'sı Türkistan hanlık ve beyliklerini yıkarak Amu nehrinin kıyılarına kadar yaklaşmış, diğer taraftan ise İngiliz emperyalizmi Hindistan'da güçlü siyasi ve kültürel hegemonya kurmuştur. Tıpkı bugün olduğu gibi geçmişte de Afganistan iki süper gücün arasında tampon görevini üstelenmiştir (Sada, 2021, s. 114).

Bu sebepten ötürü, Cemâlettin Afganî'nin yenilikçi fikriyatları hayata geçirilememiştir. Hal böyleyken Afganistan'ın sınırları sömürgeci emperyal güçler tarafından çizilmiştir. Sınırların çizilmesi ile bölgedeki insanların arasında bölünme meydana gelerek millet algısı ortaya çıkmıştır. Sınırlar sömürgeci emperyal güçler tarafından çizildiğinde, dış politika İngilizlerin eline geçmiş ve karşılığında Afgan Emirlerine düzenli sübvansiyonlar verilmiştir. İlk defa Afgan Emiri Abdurrahman Han döneminde odaklar devletin merkezileşmesi ve modernleştirilmesine kaymış, böylece yenilikçi bir süreç başlamıştır (Begum, 2021, s. 41).

Abdurrahman Han, Emir Şîr Han'ın yeğeni ve Muhammed Afzal Han'ın oğludur. 17 Eylül 1868'de Gazne 'de amcası Emir Şîr Ali Han'a karşı siyasi çatışmaya girmiş, amcasına karşı yenilince Batı Türkistan'a sığınmıştır. Dost Muhammed Han tarafından Abdurrahman Han'ın babası Muhammed Afzal Han, Güney Türkistan genel valisi tayin edilmiştir. Bu nedenle Abdurrahman Han, gençliğini Türklerin bölgesinde geçirmiş; Güney Türkistan'da herkesçe bilinen biri haline gelmiş ve hatta ciddi bir destek bulmuştur. Abdurrahman Han, Buhara'dan Güney Türkistan'a gitmek istese de Ruslar tarafından engellenmiş ve umduğu ilgiyi göremeyerek uzun süre Batı Türkistan'da kalmıştır. Emir Şîr Ali Han, Batı Türkistan mıntıkları ileride Çarlık Rusları tarafından istila edildiğinde ve bölgede giderek palazlanan İngilizlere karşı siyasi bir koz olarak kullanmak için Abdurrahman Han'ı yanlarında bulundurmıştır (Burget, 2017, s. 249). İngilizler, ileride Şîr Ali Han ile ilişkilerini geliştirmeye başlayınca Abdurrahman Han kozunu kullanarak ve onun

Afganistan topraklarındaki faaliyet hareketlerini engellemiştir. Bu arada Abdurrahman Han, Dost Muhammed'in en büyük oğlunun oğlu olduğu için Afganistan'da hükümdarlığı doğal hakkı olarak görmüştür. Bu durumdan ötürü Afganistan'a dönebilmek adına sürekli bir fırsat yaratmanın peşinde olmuştur fakat, Rusların Şîr r Ali Han ile kurduğu müspet ilişkiden dolayı Abdurrahman Han'a icazet vermemekteydi. Nitekim Şîr Ali Han, oğlu Yakup Han'ı Kabil'e bırakarak Belh'e gitmiş; Belh'ten Taşkent'e bir delege göndermiştir. Bazı araştırmacılara göre Taşkent'e giden delegeler, Ruslardan yardım istemenin yanı sıra Abdurrahman Han'ın Güney Türkistan'a yönelik yapacağı siyasal faaliyetlerin engellenmesini de talep etmişlerdir. Ruslar, bu talebi kabul ederek Abdurrahman'ın Güney Türkistan'a girmesini engellemeye çalışmışlardır (Kakar, 2006, s. 235).

Abdurrahman Han, Avusturyalı bir subay Campell'den nizâmı talim almıştır. Afganistan camiasında iktidâra gelen emirler arasında en mutlakiyetçi otoriter devlet kurucularından biri olarak karışımıza çıkmaktadır. Emir Şîr Ali Han ile girdiği bir siyasal çatışma, Abdurrahman Han'ın Türkistan diyarına sürgün edilmesine sebep olmuş; uzun bir süre Türkistan topraklarında yaşadktan sonra Afganistan'a dönmüştür. O dönemde Türkistan, Çarlık Rus yayılmacı politikasının hegemonyası tarafından işgale uğramıştır. 11 yıl civarında Türkistan'ın Buhara ve Taşkent bölgelerinde yaşadığı için hayatı derinden etkilenmiştir. Abdurrahman'a göre; kuzeyden Çarlık Rusyası'nın yayılmacı politikası, güneyden ise İngiliz sömürgeci politikası ile muhâsara edilen Afganistan'ın huzur ve refaha ulaşmasının biricik yolunun merkezi otoriter devlet gücü yoluyla ulusal Afgan kimliği bütünlüğünün oluşturularak gerçekleşeceğine inanmıştır (Sada, 2021, s. 114). 19.yüzyılda Avrupa'da gerçekleşen siyasal ihtilaller, bilimsel devrim, sanayi devrimi, kentleşme, din argümanlarının değişimi, demir yollarının keşfi, ulus devlet ve milliyetçilik döneminin başlaması ile dünyada büyük bir kopukluk yaşanmıştır. Avrupa'daki değişim ve dönüşümlerden Müslüman câmiası, özellikle de Afganistan payını almıştır. Bu durumdan etkilenen Afganistan'da ulus devletleşme sürecine girilmiştir.

Afganistan iki kere İngiliz istilasından tehlikeli hasar gördüğünde Abdurrahman Han tahta çıkmıştır. Devlet ve toplum düzeninin yıkıma uğradığı, nizâmi bakımdan askerî teşkilatın çöktüğü dönemde; 1880'den 1901 yılına kadar

Afganistan'ın emiri olmuştur. Batılı oryantalistler tarafından “Demir Emir” lakabıyla anılmıştır (Endişmend, 2017). Toplumsal huzurun, iç güvenliğin ve toplumsal istikrarın sağlayıcısının teşkilatlandırılmış merkezi otorite devletinden ve ulus inşa sürecinden geçtiğine inanmıştır. Bu nedenle Abdurrahman Han, orduyu talimli hale getirip düzenlemeye ve güçlendirmeye başlamıştır. Ordu sitemine değişiklikler getirerek, her ailedeki sekiz kişiden biri zorunlu olarak askerliğe alınmış ve askerlik görevine alınan ferdin ailesi devlet vergisinden muaf tutulmuştur. Böylece çok az bir zamanda 60 bin civarında talimli ordu teşkilatı oluşturulmuştur. Emir, disiplinli bir ordunun kuvvetlendirilmesi için modern silahlarla donatılmasını gerekli görmüş ve ilk etapta İngiltere'den modern silah yardımı talebinde bulunmuş; daha sonra askerlerin gereksinimleri karşılamak için silah sanayi fabrikası kurmuştur (Sada, 2021, s. 114). Toplumsal yapıda anomi yaşanmış ve kendisinin mensup olduğu etnik grup sefalet koşullarında yaşamıştır. Bu dönemde halkın okur-yazarlık oranının ve ordu mensuplarının talim oranının çok düşük düzeyde olduğu kaydedilmektedir. Dönem koşulları itibariyle, aydın insan bulmanın zorluğu doğal olarak karşılanmaktadır. Devlet egemenliğini zirveye taşımak amacıyla teşkilatlandığı ordu ile merkezi devlet otoritesine ve şahsına muhalefetlik yapan farklı etnik grupların yöneticilerini, aşiret ağalarını, geleneksel kültür değerleri ve din yasalarını savunan alimleri ya öldürerek ya da sürgün ederek ortadan kaldırmıştır. Başka bir ifade ile; Abdurrahman'ın Afgan ulus kimliği oluşturma idealine yer yoktu, despotik rejimle şiddet ve baskı uygulamıştır. Sonuç olarak Hasan Kakari mefkûresi, onun yönetim tarzı mutlak bir monarşi değilse bile despotik cumhuriyeti çağrıştırmıştır (Sada, 2021, s. 114).

Abdurrahman Han'ın uzun bir dönem Türkistan topraklarında kalması onun modern eğitim ve bilimsel devrimler hakkında düşüncesinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Afganistan, sanayileşme süreci geçirmemiştir. Bu nedenle nüfusun %90'ından fazlası taşrada yaşamıştır (Begum, 2021, s. 41). Afganistan toplumu, amansız bir şekilde birbirlerine karşı savaşan aşiret ve klanlara dayandığı için ulusal kimlik oluşturmada, merkezi hükümetin otorite kurma yetkisinin zayıf olduğu görülmüştür. Abdurrahman merkezileşme, ulus devlet oluşturma projelerinin çok kanlı olduğu söylenmiştir. Bu dönemde ordusu yeterince cesur fakat eğitilmiş ve

disiplinli değildir. İlk modernleşme adımı Emir Abdurrahman Han döneminde atılmıştır. Toplumsal düzende kabilelerin yaygın olarak, büyük bir özerklik konumuna sahip olduğu bilinmektedir. Aşiretten bağımsız bir güç tabanı oluşturmadaki maksadı ile devletin merkezileşmesinin ilk temelleri atılmış ve aşiret meselesi doğrudan münhal etmiştir (Begum, 2021, s. 41).

Abdurrahman Han tüm gücü ile iktidârı perçinlemeye yönelik seferberlik ilan etmiştir. Kuzey ve Güney olarak bölünen Afganistan'ı birleştirmek ve güçlü merkezi üniter devlet görüntüsü vermek istemiştir. Afganistan'ı birleştirmek istediği için ülkeyi baskıcı politika yönettiği gözlerden kaçmamıştır. Afganistan'da bulunan İngiliz kuvvetlerinin ülkeden güvenli bir şekilde tahliye edilmesi için İngiltere ile bir anlaşma yapmıştır. Emperyal sömürgeci güçlerin ülkeyi terk etmesiyle rahatlayan Abdurrahman Han'ın, Afganistan'da ulus temelli bir devlet oluşturmaya yönelik girişimlerinin önünde iç ve dış mihrakta herhangi bir engel kalmamış görünüyordu fakat mesele görüldüğü kadar kolay olmamıştır. Çünkü ülke içinde Abdurrahman Han saltanatına mukabil muazzam bir muhalefet faktörünün oluşması söz konusu olmuştur.

Abdurrahman saltanatına karşı gelişen muhalefetin temsilcileri Kandahar ve Gazne mollaları idi. Bu mollaları rahatlıkla harekete yönlendirebilenler de aşiret ağaları olmuştur. Mollalar İslâm'ın müdafaası şeklinde tanıdıkları Serdar Muhammed Eyüp Han lehine savaş ilan eden Abdurrahman Han'ı kâfirlik ve İngilizlerin kuklası olmakla suçlamıştır. Serdar Muhammed Eyyüb Han'ı desteklemek için Molla Abdürrahim, “kâfirlere yardım eden kâfirdir” demiştir. Abdurrahman Han kendisine yönelik ortaya çıkan siyasi ve dini muhalefete ılımlı bir müzakere ile yanıt vermek yerine, muhalefet safına geçen herkesi canından etmiştir. Nitekim Molla Abdürrahim'i kendi huzuruna çağırarak “Yabancıların işgalinden ülkeyi kurtardım, bunun karşılığı bu fetva mıdır?” sözünü kullanarak elinde bulunan Kafkas kılıcı ile tek vuruşta kellesini almıştır (Kakar, 2006, s. 58). Bu şekilde muhalefete karşı tavrını açıkça ortaya koymuştur. Bu dönemde Afganistan'ın bugünkü anlamda sınırları belli, ulusal bir milleti yoktu; bölgesel olarak her mıntıkada farklı etnik gruplar kendi liderleri ile idare ediliyordu. Özerklik ya da hak talep edenler ayrılıkçı olarak tanımlanmakta; saltanat tahtında hak iddia

edebileceğine dair şüphelendiği Özbek ve Hazara Türklerinin büyüklerini ya öldürmüş ya da sürgüne göndermiştir. Barakzai ailesinden gelen ordu mensuplarını ya ortadan kaldırmış ya da sürgüne yollamıştır. Farklı etnik grupların liderlerinin basitçe idare edilemeyeceğini anlamıştı. Aşiret gruplarının Ruslardan ve İngilizlerden yardım aldığını biliyordu ve sınır illerinde yaşayan hanedanların mevcudiyetinin kurulacak olan merkezi Afgan hükümeti için ciddi bir tehdit teşkil ettiğini görmüştür. Bu nedenle hâkimiyeti tam olarak tesis etmek, ülke güvenliğinden geçmekteydi; güvenliğin sağlanması için de tek elden yönetilen güçlü merkezi otorite hükümetinin kurulması gerektiğini çok iyi kavramıştır. Bu hedefe ulaşmak için aşiretlerin ve dini kurumların otorite altına alınması önemli görülmüştür (Yazıcı, 2010, s. 103).

Abdurrahman öncesi Afganistan sınırları sürekli değişim içinde idi. Çünkü Afganistan diye bir kavram kullanılmamaktaydı; ülkenin teritoryal ulus devlet perspektifi ile bakıldığında, ulusal kimlik zihniyetinden ve sınırın varlığından bahsetmek mümkün değildir. Bazı kaynaklara göre ülke Türkistan, Herat, Kandahar ve Kabil olarak biliniyor ve her bölge etnik grupları çerçevesinde bağımsız hükümetler ile yönetiliyordu. Bugünkü manada “Afganistan” adını ilk defa İranlılar gündeme getirmiş ve İngilizler tarafından tasdik edilerek Afgan (Peştun) yöneticilere sunulmuştur (Dawlatabadi, 2007, s. 28). İlk kez 1839’da Şah Şuca ile İngilizler arasında mülk meselesi üzerinden gündeme getirilmiştir. Güney Türkistan, insanların huzur bulduğu, yaşam sürme açısından çok verimli ve bereketli topraklardır. Doğal yeraltı kaynakları, tarım arazileri, su kaynakları, dağlık alanlar, yeşil alanlar ve verimlilik bakımından son derece zengin bir bölgedir. Bunların yanı sıra Vahan koridoru ve İpek yolundan dolayı stratejik bir bölge konumu taşımaktadır. Abdurrahman Han, iktidârı döneminde Hindistan’daki Afgan (Peştun) kabilelere her türlü devlet imkânını sağlayarak yaşadıkları yerlerden göçe teşvik etmiş ve Güney Türkistan’a yerleştirmiştir. Abdurrahman Han Afganları Kunduz, Bağlan ve Türkistan bölgelerinin en verimli yerlerine yerleştirerek küçük şehirler kurmuş ve ekonomik yardımlar sunmuştur. Hindistan egemenliğinden ayrılarak Pakistan sınırları içinde kalan bölgelerde yaşayan Peştunlar hâlâ Güney Türkistan’a yerleştirilmektedir. İshak Han’dan sonra Türkistan’a giden Abdurrahman Han, kendi deyimi ile bölgede yaşayan insanların İshak Han taraftarları tarafından etnik bir

temizliğe tabi tutulduğunu söylemiştir. Binlerce insan, canlı olarak ya karanlık kuyulara atılmış ya da ülkenin farklı yörelerine sürgün edilmiştir. Türkistan'da yaşayan Özbekler, Türkmenler ve Hazaralar üzerinde etnik temizlik projesini uygulamaya koymuştur. Peştunlar dışında etnik gruplara ağır vergi maliyetleri konulmuş; insanların özel mülkleri, tarlaları ellerinden alınarak Afgan kabilelerine teslim edilmiştir (Dawlatabadi, 2007, s. 29).

Abdurrahman Han, 19. yüzyılın sonlarında ülkeyi modernleştirme süreci ile tanıştırmak için ulus devlet kolektifine dayalı ideoloji geliştirmiştir. Kültürel alanda değişim dönüşüm yapılırken yerelin toplumsal norm ve değerlerine dokunulmamıştır. Lakin; eğitim, kentleşme, sanayileşme demokratikleşme gibi teoriler Batı'dan ödünç alınmış ve reformlara dayalı modernleşmeye gidilmiştir. Bununla birlikte modernleşme kavramı; geleneksel toplumu doğrudan etkilemeden devletin kurumlarını rasyonelleştirmek, daha verimli hale getirmek adına tamamen pragmatik olarak görülmüştür. İnsanların geleneksel yaşam biçimlerinin sürdürülmesine, farklı etnik gruba mensup olan kabilelerin düşünce dünyasına müdahale etmediğini söylemiştir. Lâkin Abdurrahman Han'ın herhangi bir şekilde etnik köken, din veya ekonomik topluluğun eylemine izin vermediği ifade edilmektedir. İslâmî anlamda ulus devlet merkezileşmesi, kimlik inşa süreci, modernleşme ve demokratikleşme hareketleri Abdurrahman Han'ın oğlu Habibullah Han, Emanullah Han ve modernleşmenin en tanınan destekleyicisi olan Mahmut Tarzı (1865-1933) tarafından ilerlemeci fikirler bağlamında yürütülmüştür.

2.1.3. Devletin Merkezîleşme Döneminde Reformlar

İlk defa Emir Abdurrahman Han 1863-1878 yılları arasında batılı tarzda, silahlar ile donatılmış eğitimli bir ordu geliştirmeye çalışmış; orduyu etkili, uygulanabilir bir kurum haline getirmiştir. Merkez-çevre ilişkisi bağlamında çevreyi merkeze bağlamaya çalışmıştır (Rafi, 1999, s. 47). Devlet kurumları kurulmaya çalışılırken; her aşiret “devlet için çalışmalı” ilkesi benimsenmiş ve merkezi hükümetin talimatı ile her aşiret kendi topraklarını özerk bir statüde yönetmiştir. Emir, vilayetleri daha küçük idari birimlere bölerek her birine valiler atamıştır. Valilerin seçimi özeldi, seçilen valilerin aşiret veya feodal desteğine sahip olmaması

gerekli görülmüştür. Merkezi hükümetin otoriter üstünlüğünü muhafaza etmek için sık sık valilerde görev değişimi yapılmıştır.

Abdurrahman Han, ülke içinde yaşanan çeşitli siyasal etnik çekişmeleri, etnik temizlikle bitirmeye çalışmış ve kendi etnik kökeni (Peştun) dışındaki tüm etnik gruplara karşı despotik yönetim biçimini uyguladığı bilinmektedir. Devletin merkezi otoritesi söz konusu olduğunda, Hazaracat ile Nuristan bölgeleri Afganistan ulusal devlet merkezinin dışında müstakil bir konumda idi (Rafi, 1999, s. 47). Kabil emirliği dışında herhangi bir bölgeden bağımsızlık ve özerlik düşüncesini savunanlar ya yok edilmiş ya da sürgün politikası uygulanmıştır. Emir, bu dönemde sanayi fabrikaları açmış ve yurtdışından yabancı uzmanları kurduğu sanayide istihdam etmiştir. Din ve ulemalar konusunda ciddi bir denetleme tedbiri getirmiştir. Teveccüh-i amme ve ulemaların nazarını celp etmek maksadı ile büyük bir medrese yaptırmış, onun üzerinden din alimlerini kendi denetimine tabi tutmuştur (Rafi, 1999, s. 47). Başka bir ifadeye göre aristokrat, muhafazakâr, molla ve taşralılardan oluşan bir istişare birimi kurmuştur.

II. İngiliz- Afgan (1878-1880) savaşı İngilizler için farkındalık bilinci uyandırmış, Afganistan'ın savaş gücü ile istila edilmesinin imkânsız olduğunun farkına varılmıştır. İngilizler savaş teknikleri yerine diplomasi teknikleri kullanmaya başlamışlardır. Daha önce vuku bulan savaşlarda; Afganistan halkının geleneksel mefkûre ve kültürel değerlerine karşı değişim müdahalesinin toplumsal hafızaya zarar vereceğinin bilincinde olan İngilizler, Müslümanları kültürel yaşam kodlarını ve beraberinde topraklarını sövmeye yönelmişlerdir. I. İngiliz-Afgan Savaşı (1839-1842) Birleşik Krallık ile Rus İmparatorluğu arasındaki büyük oyunun çekiştiği doğumdur. Bu ilk savaşta Afganların muvaffak olduğu ve İngilizlerin yenildiği görülmüştür. Bu sebepten İngilizlerin kuklası olacak bir padişahın Afganistan için gerekli olduğu görülmüştür. Artık diplomasiyi siyasi yönteminin, gelenek koruyucu Müslüman toplumunun haberdar olmadan gerçekleştirilmesi gerekli görülmüştür. II. İngiliz-Afgan savaşı bir yıl yedi ay devam etmiştir. Bu savaş sırasında Hayber, Host, Girişk, Kandahar, Kalat, Gazne, Kabil ve Meyvend'de İngilizler mağlubiyete uğramış; belli sayıda İngiliz askeri Kabil'de muhasarada kalmıştır. İngilizler, kış gelmeden önce askerlerini Hindistan'a ulaştırmak için

diploması yollarını kullanmıştır. Bu zamanda ülke genelinde Abdurrahman Han'ın 100 bin kişilik ordusunun İngilizlerden intikam almak için hazırlık içinde olduğu haberi yayılmıştır. Bu sırada İngilizler, Abdurrahman Han'a, "biz seni Kabil'de padişah ilan edeceğiz, sen de bir heyetini bize gönder" demiştir (Gubar, 1996, s. 1028).

Abdurrahman Han'a İngilizlerin sunduğu bildiri şu şekildedir:

- Afganistan Padişahı, İngiliz devleti dışında başka herhangi bir yabancı devlet ile siyasi ilişkiler kurmamalı.
- Kandahar'ın tüm mıntıkları başka gücün elinde olacak.
- İngilizlerin elinde bulunan bölgeler onlarda kalmalı.
- Afganistan güney sınırları ve Emir Yakup Han döneminde yapılan antlaşma statüsünü koruyarak devam edecek.

Eğer İngilizler dışında bir ülke Afganistan'a saldırırsa İngilizlerin Afganistan'a yardım edeceğini de bildirmiştir. Bunun yanı sıra Abdurrahman Han, Kabil'de muhasara kalan İngiliz askerlerini koruyarak Hindistan sınırlarına götürülmesini istemiştir. Abdurrahman Han'ın Afganistan'ı koruyabilecek güçte askerinin var olmasına rağmen, taht iktidârı için İngiliz isteklerini onaylamış; böylece Afganistan halkı savaşta kazansa da masada kaybetmiştir. İngilizlerin sunmuş olduğu istek bildirilerini kabul eden Abdurrahman Han'a bunun karşılığında İngilizler tarafından 30 tane top, bir milyon dokuz yüz rupi verilmiştir. Kendisi hariç kimseye güvenmeyen Abdurrahman Han, Şîr Ali Han dönemindeki devletin tüm kabine ve teşkilatını değiştirmiş, aynı zamanda ülkenin saltanat tahtının emiri olan Abdurrahman Han diğer taraftan Sadrazam, Harbiye Bakanı, İçişleri Bakanı ve diğer tüm bakanlıkları tek olarak kendi elinde tutmuştur. Bu dönemde insan iradesine yer verilmemiştir. Tüm gücü ulus devletin merkezileşmesi, ulusal Afgan kimliğini oluşturma, tek tipleştirme ve nizâmi saha alanlarında kullanmıştır. Bu asırda Abdurrahman Han'ın ordusu 96.000.400'e ulaşmıştır. Askerlikten kaçan ya çok ağır cezaya çarptırılır ya da öldürülürdü. Tatile ayrılmak isteyen askerin ise kendi yerine birini bırakarak ayrılması zorunlu hale getirilmiştir. Her ailede 14 yaşından 50 yaşına kadar 8 kişiden biri zorunlu olarak askerliğe tabi tutulmuş, 20 ailenin bir

askerin bir yıllık maaşını verme zorunluluğu da yeniliklerden birisi olarak karşımıza çıkmıştır (Gubar, 1996, s. 1028-1034).

Abdurrahman Han, ordu askerini bir milyona çıkarma hayalinde idi. Savaş aletleri hazırlamayı planlığı için devlet dairelerinde çalışanların hepsinden yılda bir kez, bir aylık maaşı kesilmiştir. Devlet memurlarından kesilen para ile silah ve 1886 yılında ilk defa Fransa'dan "Maşin Hane" buharlı silah üretim fabrikası satın alınmıştır. Ulus devletleşme sürecinin yaşandığı dönemde nizâmi sahadaki reform, değişim ve dönüşüm hareketleri için ciddi bir ekonomik maliyet gerekli görülmüştür. Bu nedenle, çiftçilikte vergiler yükseltilmiştir. Örneğin; eskiden 10/1 vergi yönetimi uygulanırken Abdurrahman Han döneminde 10/5 çıkartılmıştır. Daha önceleri vergiden muaf olan mollalardan vergi alınmaya başlanmış, ne varsa mollalıkta var vergiden muaf tutulmuştur.

Bu dönemde yapılmak istenen her şey devletin merkezileşmesi gayesindedir; bu kapsamda vatan bütünlüğü, ulusal birlik ve Afgan kimliği dikkat çekicidir. Bu minvalde Abdurrahman Han'a muhalefet pozisyonu üstlenen farklı etnik unsurları (Özbek, Türkmen, Hazara ve Tacik) ve gayri-müslimlerin gücünü bozguna uğratmak adına despotik yöntem uygulandığı bilinmektedir. Mülkiyet anlayışı dahil olmak üzere, sosyal yapıda etki gösterilmiş ve toplumsal yapıda radikal bir değişim uygulanmıştır.

Vergi oranının yükseltilmesi Afganistan'ın çeşitli bölgelerinde halkın hoşnutsuzluğuna sebep olmuş; özellikle imtiyazlarını kaybetmiş bazı Peştunlar, Abdurrahman Han hükümetine karşı isyan etmiştir. 1881-1892 yılları arasında Afganistan toplumunda ayaklanmalar devam etmiştir. Bu kalkışmaların ortadan kaldırılması sürecinde bazı insanların zindana atıldığı ve büyük bir kısmının da öldürüldüğü bilinmektedir. Hatta bazı kaynaklara göre, öldürülen insan cesetlerinden bir minare inşa edildiği söylenmiştir. Tarımda özellikle buğdaydan, sulanan arazilerin mahsulatından 3/1 oranında, sulanmayan arazilerin ekininden 5/1 oranında, evlilikte, mirasta vb. konularda hükümet tarafından zorla vergilendirilme konulunca, Şinvari Peştularından sonra Gilzai Peştunları bu vergi durumundan memnun olmayarak isyan etmişlerdir (Musbahzada, 1999, s. 87).

“Güney Türkistan” bölgeleri 1888’de merkez hükümete vergi ödemeyerek ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmalar da kanlı olmuştur. Bu dönemde Özbeklere, Afgan kimlikli merkezi devlete boyun eğmedikleri için zorunlu göç politikası uygulanmış; yaşadıkları topraklardan sürgün edilmişlerdir. Özbeklerin yaşadığı bölgeye; safi, Şinvari, Muhammed ve Nurzai Peştun kabileleri devlet eliyle yerleştirilmiştir (Musbahzada, 1999, s. 87). Abdurrahman Han, devletin otoriter bir güç haline gelmesi için merkezileşme perspektifi ile ulusal bir Peştun kimliği oluşturma çabasına binaen; Peştun dışındaki diğer etnik unsurlara ya zorunlu göç politikası uygulamayı benimsemiş ya da ülkenin farklı mıntıklarında, özellikle Peştun çoğunluklu bölgelerde nüfus mübadelesi yapmıştır.

Hazaracat coğrafyasında, 1890’da yaşayan Hazara Türklerine karşı yürütülen siyasal etnik temizliğin, Afgan kimliği oluşumu ve merkezi devletleşme kapsamında devlet tarafından askerî güç kullanılarak yapıldığı ortaya konulmuştur. Hazaralar Abdurrahman’ın ulusal kimlik projesinin etnik temizlik fikrine karşı ayaklanmışlardır. Başka görüşe göre, bu ayaklanma olayının en başında devlet askerinin Hazaracat bölgesinde yerel halkın namusuna tecavüz etmesi durumu söz konusudur. Abdurrahman Han, olayın özünü tersine çevirerek; Hazara Türklerin’in soygun yaptığı gibi beyhude bahaneler ortaya atmıştır. Bu dönemde kuzeyden Ruslar, güneyden ise İngilizler Afganistan hudutlarına yaklaşmaktaydı. Hazara Şiî’leri, bu iki emperyal güçle iş birliği yapma ihtimalleri üzerinden vahşice bastırılarak ölüme sürüklenmiş ve belli bir kısmı ise İran’a sürgün edilmiştir (Musbahzada, 1999, s. 87). Meselenin başka bir boyutundan bakıldığında, yukarıda da bahsedildiği gibi Abdurrahman Han’ın kendisinin İngilizlerin yakın bir müttefiki olduğu herkesçe aşikârdır. Ruslar ile İngilizlerin Hazaracat coğrafyası üzerinden, merkezileşmeye doğru ilerleme sürecine giren Afgan ulus devletinin inşasındaki Afgan kimliğinin parçalanacağı mefkûresi ile karşılaşmıştır. Değilse, Hazaracat’ın herhangi bir yabancı ülkeye sınır veya hudut komşuluğundan bahsetmek mümkün değildir. Tarih boyunca Afganistan; kuzeyden Rus gücü, garptan Batı güçleri tarafından işgale uğramıştır. Son 40 yıldan beri devam etmekte olan savaşın tetikçileri Pakistan ve Suudi Arabistan üzerinden Afganistan’ı fiili olarak işgal etmiştir. Toplumsal ve sosyal yapının süregelen savaştan ciddi manada etkilendiği,

zihniyet dönüşümü noktasında bir kırılmanın yaşandığı görülmektedir (Musbahzada, 1999, s. 89).

Mir Gulam Muhammed Gubar’a, “savaş sahnesinde kazanan Afganistan halkı siyasi arenaya gelince İngilizler karşısında siyasal özgürlüğü masada kaybetmiştir” (Gubar, 1996, s. 1022). Diğer Afganistan tarihçisi Abdulhey Habibiye göre; “Afganistan, İngilizlere koyamadığı ayak uyduramadığı için İngiliz siyasetçiler Türkistan şehir olan Taşkent’e sığınan Abdul Rahman Han’a başvurmuşlar, siyasi ilişkilerde İngilizlerden itaat etmeyi kabul ettiği için güçlenmiştir” (Habibi, 1997, s. 297). Abdurrahman Han, iktidâr sevdasından; Afganistan’ın kralı olma arzusundan dolayı İngilizlerin sunduğu anlaşma koşullarını kabul etmiştir.

Abdurrahman Han’ın modernleşme projeleri ile birtakım siyasi ve askerî hareketlilik yaşanmıştır. Bu dönemde orduya modern hareket kabiliyetleri kazandırılmaya çalışılmıştır. Abdurrahman Han döneminde, modern Afganistan’ın sınırları İngiliz ve Ruslar tarafından belirlenmiş ve ulus devletleşme sürecine gidilmiştir. Abdurrahman Han, güçlü ve merkezî bir devlet kurmak için feodal kabileci düzeni yıkıp yerine tek yasa ile Afgan devletini, kabile devletinden modern merkezî devlete dönüştürmeyi düşünmüştür. Bu politika kapsamında toplumdaki geleneksel güç gruplarının -soyluların, aşiret liderlerinin ve dini kurumların- özerklik statüsünü ve ekonomik güçlerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Toplumdaki herkesin devlet çıkarına yönelik çalışmasını istemiştir (Kavaklı Kundakçı & Haşımoğlu, 2018, s. 122).

2.1.4. Habibullah Han’ın Ulus ve Milliyetçilik Hareketi (1901-1919)

Afganistan’da modernleşme süreci, Abdurrahman Han (1880-1901) döneminde başlayıp, Habibullah Han ile ivme kazanmıştır. Emir Habibullah Han 1901-1919 yılları arasında Afganistan saltanat tahtına çıkmıştır. Etnik kökene dayalı bir askerî güç teşkilatı kurmuştur. Kurduğu bu nizâmi sisteme göre her mahalle sakini, sekiz kişiden birini orduya hizmet için göndermek zorunda kalmıştır. Abdurrahman döneminde toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal sorunların olumsuz etkisi toplum yapısının her yöresinde görülmüştür. Yapısal anlamda devlet gücü eskiye nazaran demokratikleşme sürecine evrilmiştir. Monarşik devlet sistemi,

despotik anlayışı yumuşak güce bırakmıştır (Musbahzada, 1999, s. 83). Saltanat makamına oturduktan sonra ilk yaptığı yenilik ise babası döneminde zindanlara atılan masum insanların serbest bırakılması hususundadır. 1902’de umumi af ilan etmiştir. Devamında ise yabancı diyarlarda sürgün hayatında yaşayan farklı etnik grupların kanaat önderlerinin, aydınların ve hanedan aile azalarının vatana geri dönmeleri için bir ferman bildirisi yayınlamıştır. Daha önce mal, mülk ve servetlerine el konulan kişilere bunların iade edileceği bildirilmiş ve aynı zamanda ülkeye dönenlerin servetlerinin noksanlarının da telafisi yapılmıştır (Tarzi, 2014, s. 103). Bu biçimde, birçok insanın Afganistan’a dönmesinin yolu açılmıştır. Entelektüel ve siyasi düşünce perspektifi suçundan mahkûm olanlar da serbest bırakılmış, umumi af kararının ardından birçok eğitilmiş kişi de statüsünü geri kazanmıştır. Batılılaşma ve pozitivist modern paradigma düşüncesinin esintileri Afganistan’a, Hindistan ve Türkiye üzerinden aktarılmaya çalışılmış; modern ulus devletleşme projesi yürütülmüştür. Habibullah Han’ın en ciddi hedeflerinin başında; tüm etnik grupları ulusal Afgan kimliği altında, tek merkezi sistem üzerinden toplumsallaştırarak birleştirmek olmuştur. Dünya’da dalgalanmakta olan modern düşünce, her geçen gün Avrupa dışına aktarılmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında ABD’de ortaya çıkmış Wilson ilkesine göre, “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” dünya milletleri için önemli bir kırılma nokta olmuştur (Özmen, 2017, s. 37). Her millet kendi ulusu çevresinde bir ulus devlet kurma şemasına doğru gitmiştir. Emperyalist güçlerin sömürgeci baskısından arınmış, bağımsız bir devlet kurmak için yerel etniklerin önderleri ile görüşmeler yapmıştır.

Habibullah Han babasının kurduğu güçlü istihbarat birimini kaldırmıştır. Hükümet, yatırımı ve geleneksel dini otoriteleri çevreden merkeze doğru birleştirdi. Bu durum neticesinde dini cemâatlerin ilgisi kazanılmıştır. Muhafazakâr dini gruplar, “Sirâcü’l-Millet ve Din” (Millet ve Dinin Işığı) ifadesini kullanarak merkezi hükümete bağlılıklarını ilan etmiştir (Tarzi, 2014, s. 103). Her ne kadar batılılaşmanın getirdiği yenilikler değişim dönüşüm gerçekleştirildiyse de bu değişimlerin etkisi toplumsal zihniyeti kısmen değiştirmiştir. Emir; tek merkez, tek devlet, tek millet ve tek vatan perspektifine bağlı olarak, Afganistan toprakları içinde parçalanmaya imkân sunacak her türlü tatbikat ve düşüncüyü ortadan kaldırmıştır.

Mesela Abdurrahman Han döneminde, Hazaracat topraklarında çıkan isyan sonucunda Hazara Türklerine karşı zorunlu göç politikası uygulanmış; mal ve mülkleri ellerinden alınarak İran'a sürgün etmiştir. Habibullah Han ise, Hazara Türklerinin vatanlarına geri dönmelerine icâzet vermiştir. Serveti müsadere edilen Hazara Türklerine, mülkiyetlerinin değerini karşılayacak kadar yeni toprak tahsis edilmiştir. Türkistan, Belucistan ve Horasan'da muhâcir olarak yaşayan Hazara Türklerinin geri dönüş yolu açılmıştır. Hazara aileleri Afganistan'a göç etmiştir. Böylece Emir Habibullah Han, babası dönemindeki baskıcı yönetim biçimini değiştirerek iç sulhu sağlamıştır (Yazıcı,2011, s.166).

2.1.5. Islahatlar ve Yenilikler

Habibullah Han, nizâmi sitemin tesisi ve tertibi için General Nadir Han'a önemli görevler vermiştir. Bu dönemde askeriye 35 maddelik yeni yasa getirilmiştir. Bu yasaya göre nizâmi rütbe, askerin maaşı, ordu yöneticileri dikkate alınmıştır. İlk kez ordu bütçesi güçlü bir ordu ve ulus devlet planlanması yapılmıştır. İlk kez “melik zadeler” adına Kabil’de bir askerî mektep açılmış, Türk öğretmenler Osmanlı Türkiye’sinden getirilmiş ve talebeler ise devlet kademesindeki bürokratların çocuklarından alınmıştır. “Mektebi-i Cedid’ul İslâmî” adına ikinci bir okul açılmıştır. Bu okulun öğrencileri ise Nuristan gençlerinde oluşturmuştur. Habibullah Han döneminde Nadir Han, nizâmiye ile ilgilenen muvaffak tek generaldir; daha sonra askeriye mekteplerini “Harbiye mektebi” olarak birleştirmiştir (Mucededei, 1997, s. 137). Abdurrahman Han, babası döneminde baskıcı ordu gücü ile nispeten merkezileşmiş fakat ulusal Afgan kimliği toplumsal bir hafızaya dönüştürülmek istendiyse de; bu çoklu kültürel yapının içinde ulusal Afgan kimliğine aidiyet duygusunun pekiştirildiğini söylemek pek mümkün değildir.

Bu sırada Batı medeniyetinde gerçekleşen değişim dönüşüm seyrinde gelişen modern zihniyet, kendisini üstün konumda tanımlandığı için Müslüman dünyasını da ciddi biçimde etkilemiştir. Bu nedenle Batı’nın modern rüzgârı dünyanın çeşitli bölgelerinde dolaşırken Hindistan, İngiliz emperyalizminden ve model olarak modernleşen Türkiye’den etkilenmiştir. Habibullah Han’ın saltanat tahtına ilk çıktığında, İslâmî değerlere uygun biçimde yaşamayı benimsediği bilinmektedir. Kamusal alana açık bir oturumda halka şunları ifade etmiştir: “İslâm dinine göre dört kadınla evlenmek caiz kılınmış, daha fazlası ile evlenmek yasaktır; beş kadınının birinden boşanacağım demiştir” (Mucededei, 1997, s. 137). Kadınların beyaz burka giymesini yasaklamıştır. Zaruri bir durum dâhilinde; kamusal alana çıkmak, türbe gezmek, pazar ve sokaklarda dolaşımı da engellenmiştir. Tek tiplleştirme manasına göre, kadınlar sadece gri burka kullanabilir; ilgi çekicilikten uzak durmaları konusunda da uyarılmıştır. Kadınların şarkı söylemesi, dans etmesi katiyen yasaklanmış ve bu işleri yapanlar tövbe ettirilmiştir.

Mahmut Tarzı “Sirâcü’l Ahbâr” dergisinde kadınlar ile ilgili ifadeler kullanmıştır; “Habibullah Han döneminde kadınların ziyaretgah, pazar, eğlenceli ve

izlenceli mekânlarda bulunmaları menedilmiştir”. Sihler ile Müslümanların ayırt edilmesi için Sihlerin başlarına sarı destar kullanmaları zorunlu hale getirilmiştir. Afganistan’ın 11 vilayetinde 11 tane hafızlık medresesi kurulmuş, 140 öğrenci ve 14 öğretmen ile faaliyet yapmaya başlamıştır. Bu medresede okuyan öğrenciler bursludur; giyim kuşam, mekân, gıda gibi tüm masrafları devlet tarafından karşılanmıştır. Güçlü ulus devletinin gelişiminde ulusal kimliğin güçlendirilmesi, okullaşma sürecinde görülmüştür. Bu sebepten dolayı modern Batılı zihniyet, okullar vasıtası ile aktarılmaya çalışılmıştır. Ulus devletin ilerlemesi, ilim ve irfan ile gerçekleşeceği için ülkede okullar ve vakıflar açılmış; geleneksel medrese talimi yerini modern maarifi mefkûresine bırakmıştır. Toplumsal etkileşimin görüldüğü kadar sosyal ve kültürel alanda da değişim ve dönüşüm yaşanmış; bu zihniyet dönüşümü neticesinde, Afganistan’da köle alım satımı durdurulmuş ancak özgür olma konusunda bir değişikliğe rastlanmamıştır. Geleneksel Afganistan toplumunda suçluya uygulanan kör etme, kulak kesme, el kesme gibi ceza yöntemleri Emir Habibullah Han ile yerini modern hapisaneye bırakmıştır. Bir suçlunun kör edilmesi yerine 12 yıl hapis, kulak kesimi yerine 6 yıl hapis, el kesme cezasının yerine de 10 yıl hapis cezası getirilmiştir. Geleneksel ceza sistemi yerini modern cezaya, yani hapisaneye bırakınca toplumsal yapıda zihniye dönüşümü yaşanmıştır. Bu dönemde gerçekleşen en önemli işlerden biri maarifi temelinin atılması olarak kabul edilebilir (Gubar, 1996, s. 1108-1110).

1903’te ilk kez “Harbiye Mektebi” tesis edilmiştir. Ulus devlet politikasının gelişiminin ancak tek ulusal kimlikten geçtiğine inanılmıştır. Ulusal Afgan kimliğinin insanların hafızasına kazınması ve insanların aidiyet duyması, Batılılaşma düşüncesi Mahmut Tarzı fikirleri üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Geleneksel medrese eğitimi yerine de modern okulun müfredat usulü getirilmiştir. Modern okullar tedrisatına göre medreselerde de aynı şekilde ders verilmesi zorunlu kılınmıştır. Harbiye mektebine bağlı olarak “Beyt’ül Hikmet”, “Beyt’ül Resim”, “Beyt’ül İlaç” ve bir tane de kütüphane kurulmuştur. Harbiye okulunda Türk öğretmenlerden Hasan Hilmi Efendi, Muhammed Fuzuli Ressam ve Ali Efendi ve bunun yanı sıra dört Hintli öğretmen getirilerek tedrisat yapılmaya devam edilmiştir (Mucededei, 1997, s. 138). Yine 1910’da yetimhane, umumi fotoğrafçı, buhar

makinesi, matbaa ve kahvehane açılmıştır. Kahvehanenin gelir kaynağı yetimhane masrafları için tahsis edilmiştir. Ordunun malzemeleri için tekstil fabrikası kurulmuştur. Aynı zamanda ilk kez araba üretim fabrikası Hindistan'dan satın alınarak Afganistan'ın başkenti Kabil'e kurulmuştur. 1907'de Cebel Sıraç'ta sudan elektrik üretme fabrikası kurulmuş ve malzemeleri dışarıdan ithal edilmiştir. Türk olan Rıza Bek tarafından, Harbiye fabrikasında ilk kez beyaz barut yapılmıştır. Bu dönemde telefon hatları çekilmiş, 1911 yılında sivil hastane kurulmuş ve Türk doktorlar tarafından işletilmeye başlamıştır. Yapılan yenilikler arasında en mühim olanı ise eski yolların tekrar restore edilmesidir (Gubar, 1996, s. 1108-1110).

Bu dönemde Afganistan, iki emperyal güç arasından tampon bölge olarak görülmüştür. Bu nedenle Rusya'nın siyasi ve kültürel baskısından korunmak için İngilizlerle iş birliği yapmıştır. Devlet gücünün zayıflaması bürokraside ciddi sorunlara sebep olmuştur. Bürokrasinin işlemez hale gelmesi beraberinde ciddi derecede yolsuzluk, rüşvet, akraba kayırmacılığının vuku bulduğu görülmüştür. Memurlar denetimsiz özgür duruma gelmiş ve memurların ilişkilerinde disiplin kalkmıştır. Gümrük vergisi tüccarların eline geçmiştir. Hal böyleyken, tüccarların insanlara istediği şekilde davranması toplumsal huzursuzluğu meydana getirmiştir. Tarım sektörünün ve maliye işlerinin tüccarların eline geçmesi, halka aşırı baskı uygulanmasına yol açmıştır. Kitlemel göç tekrarlanmıştır; Güney Türkistan'dan Rusya ve Türkistan'a, güneyden ise İran'a çiftçi göçü başlamıştır. Hudut askerlerinin engellerine uğrayan aileler, devlet memurlarının zulmünü ve insanlardan zorla rüşvet aldıklarını ifade etmiştir. Sirâcû'l Ahbâr dergisine göre, Katagan ve Bedahşan bölgelerinin gümrük sorumlusu olan Cemşid; Bağdat sarayına benzer sarayda yaşamakta ve 80 tane hizmetçisi bulunmaktaydı. Diğer taraftan bakıldığında, bugün olduğu gibi insanlar sefalet içinde yaşamakta; birkaç kilo buğday için kızını satmaktadır. Emir Habibullah Han ise Avrupalı giyimler kullanmıştır (Gubar, 1996, s. 1108-1110).

Habibullah Han, başta İngilizlere karşı tavır sergilediyse de 1905 antlaşmasını imzalamış ve babası döneminde İngilizlerle imzalanan tüm taahhütleri kabul etmiştir; böylece Afganistan'ın bağımsızlığı görmezden gelinmiştir (Medidferih, 1935, s. 428). Afganistan'ın dış işleri siyaseti tamamen İngilizlere bırakılmıştır.

İran 19. yüzyılın ikinci yarısında, Ruslar tarafından işgal edildiğinde; Osmanlı Devleti de İtalya ve Rusya ile çekişme içinde idi. Aynı zamanda Müslüman coğrafyalarda İngiliz sömürgesi karşıtı ayaklanmalar ve kurtuluş hareketleri genişlemiştir. Bu dönemde Habibullah Han Afganistan'ın kurtuluşu için uğraşmak yerine İngiliz sömürmesine karşı ayaklanan insanları bir şekilde engellemiştir. Abdurrahman gibi sınır kabilelerinin İngiliz karşıtı bir harekete geçilmemesinden dolayı kabile reislerine büyük meblağlar ödemiştir. Müslüman halkı, yenilikçi ve batılılaşma sürecine doğru gidiyordu. Habibullah Han, İngilizlere karşı isyan ve cihadı engelleyen, amellerine toplumun uymasını isteyen ve özgürlük duygusundan yoksun bir emir olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.6. Reformlar ve Millî Uyanış

Abdurrahman zamanında Afganistan Müslüman halkı, iç baskı ve şiddet gölgesinde yaşıyordu; tek amaç ulusal merkezli bir devleti güçlendirmektir. Ülkenin siyasi durumu İngiltere'nin himayesinde bulunmuştur. Abdurrahman Han'ın ölümünden sonra özgürlükçü aydınlar, Afganistan'ın siyasi bağımsızlığını kazanmak için iç baskıların ortadan kaldırılacağını ve İngiltere'ye karşı cihat ilan edileceğini umuyorlardı.

Habibullah Han, saltanatın başına gelince başlangıçta iç siyasi atmosferin önünü açık tutmaya çalışmıştır. Bu dönemin şartları itibarı ile olaya bakıldığında ciddi bir İngiliz sömürü zihniyetinin siyasal tabanı etkilediği görülmektedir. Fakat bu dönemde artık eski toplumsal zihniyet yerine değişim dönüşüme açık bir toplumsal zihniyet görülmeye başlamıştır. Kültür, eğitim ve kalkınma alanlarında çalışmalar yapmaya başlamıştır. Sosyal ve siyasi alanda reform yoluna gidilmiştir. İlk adım olarak İngilizler ile Habibullah Han'ın babası tarafından sürgün edilen aydınlar ve siyasetçilerin ülkeye geri dönmesi konusunda bildiriler yapılmış ve ülkeye geri dönenler devletin en önemli görevlerine yerleştirilmiştir.

Abdurrahman Han tarafından ailesiyle birlikte yurt dışına sürgün edilen ve Suriye'de yaşayan Mahmut Tarzı, Habibullah Han tarafından Afganistan'a davet edilmiştir. Modern, reformcu Batı düşüncesi ve tezahürlerinden etkilenen Mahmut Terzi'den etkilenerek saray içinde milliyetçi ve liberal bir hareket grubu

oluşturmuştur. Gerçekleştirilen küçük kültürel ve siyasal reformlar Afganistan halkının ülke bağımsızlığını sağlamak, despotik monarşi sistemi ve iç zulmü ortadan kaldırılması için herhangi bir karşılık verilmemiştir (Musbahzada, 1999, s. 80). Diğer yandan devlet memurları ve yetkili kişiler rüşvet alma kültürünü zenginleştirmişlerdir. Bu durumdan dolayı toplumda büyük kırgınlık ve küskünlük meydana gelmiştir. Aynı zamanda Mahmut Tarzı ve Nadir Han gibi siyasi güç peşinde dolaşan unsurlar arasında bölünme ortaya çıkmış ve sonucunda Emir Habibullah suikasta uğramıştır.

Habibullah Han, emirliğinin başlangıcında bir reformcu olarak toplumun karşısına çıkmıştır. İlme, irfana ve hikmete önem verdiğini vurgulamıştır. Siyasi reformların yanında kültürel değişim ve zihniyet dönüşümünü eğitim aracılığıyla gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Kabil’de ilk Harbiye mektebi ve Habibiye mekteplerinde Batı kültüründen etkilenen aydınlar Türkiye ve Hindistan’dan getirilmiştir. Batı kültürü ve İngiliz etkisinde olan Hintli muallimler okullarda tedris etmiştir. Bu muallimler Batı’da yükselen yenilikçilik ve modernleşme hareketleri ile paralel biçimde ortaya çıkan ulus devlet paradigmasının milliyetçilik, ulus inşa, tek tipleştirme, pozitivist düşünce ve hatta sömürgecilik zihniyetini Batı’dan Afganistan’a taşıdığı bilinmektedir. Hindistan ve Türkiye’den ithal edilen muallimler Batı kültüründen etkilenmiş; kendilerini, toplumun kurtarıcısı olarak tanımlayan aydın milliyetçilerdir. Bu dönemde aynı zamanda Mahmut Tarzı’nın reformist ve milliyetçi düşüncesinin Afganistan Peştun milleti üzerinde büyük etki yarattığını söylemek mümkündür (Musbahzada, 1999, s. 81).

Batılılaşma düşüncesi yoğun bir tarzda, devlet eliyle Hindistan ve Türkiye üzerinden Afganistan toplumuna aktarılmaya devam ederken; 1909’da devlette çalışan ve çalışmayan belli sayıda liberal mefkûreli demokrat aydınlar, Harbiye mektebinin muallim talebeleri ile birleşerek “Afganistan Gizli Cemiyeti Partisini” kurmuşlardır (Musbahzada, 1999, s. 81).

Afganistan Gizli Cemiyeti Partisi aşağıdaki hedefleri takip etmiştir:

- Mutlak monarşinin anayasal monarşiye dönüştürülmesi,
- Afganistan'ın İngiltere'den bağımsızlığını kazanması,

- Batı'nın kültür ve tezahürlerinin yayılması için Afganistan'da zemin hazırlanması.

Cemiyetin azalarının faaliyetleri Afganistan'da gizli bir şekilde yürütülmüştür. Gizlice faaliyet gösteren cemiyet üyeleri 1909'da hükümet tarafından tespit edilerek hapis ve ölüm cezasına çarptırılmıştır. Tutuklananların içinden 370 kişinin infaz edildiği söylenmiştir. Gulam Muhammed Gubar “Tarih Yolunda Afganistan” kitabında şöyle denmiştir; Emir Habibullah Han, İslâm kralının izni ve emri olmadan halkın cihât yapamayacağını ifade etmiştir. Ahunzade Muhammed Can, mücâhitleri birleştirerek İngilizlere karşı saldırı planlanmasına girmiştir. Muhammed Can, Kabil'e çağrılarak gözetim altına alınmıştır. Ayrıca Nazir Muhammed Safer Han Emin iletişim görevindeyken yakalanıp hapishaneye atılmıştır (Musbahzada, 1999, s. 82).

2.1.7. Sirâcü'l Ahbâr Dergisi

Habibullah Han döneminde modern zihniyet Afganistan'da devam etmekteydi; bu dönemde Afganistan kültürel, sosyal, ekonomik ve politik alanlarda bir değişim süreci geçirmiştir. Meşrutiyetçiler demokratik ortam yaratmanın ve Afganistan toplumunu geleneksel kodlarından kopararak Batı kültürüyle tanıştırmının peşinde olmuşlardır. Dolayısıyla 1906'da Mevlevi Abdul Rauf Kandahar'ı, Mevlevi Muhammed Server Asifi ve Ahmet Can Alkuzai tarafından “Sirâcü'l Ahbâr Dergisi” kurulmuştur. Başka bir deyişle, Batı'da gelişen modern ulusçuluk fikrinden Afganistan toplumunu bilgilendirmek amacı ile Sirâcü'l Ahbâr Dergisi kurulmuştur, ancak sömürgecilik ve İngiliz karşıtı eleştiri yayınlarından dolayı kısa sürede İngilizler tarafından kapatılmıştır (Sada, 2021, s. 116). Sirâc'ül Ahbâr Dergisi, meşrutiyetçi aydınların ideallerinin gerçekleşmesi ve Afganistan'ın bağımsız olması gerektiği konularıyla ilgili yayınlar yapmıştır. Sirâcü'l Ahbâr, sadece İngiliz sömürgeciliğine karşı mücadelede kilit bir rol oynamakla kalmamış ülkenin sosyal, kültürel, siyasal, eğitimsel, değişim, dönüşüm ve terakki hususlarında da güçlü ve etkili rol oynamıştır. Edebiyat, tarih, coğrafya ve gazetecilik konularında da yayınlar yapmıştır.

Mahmut Tarzı, Davi ve Ludin gibi meslektaş aydınlar ile edebi, içtimai ve kültürel unsurların; görünmeyen kodların gerçekçiliğini ortaya koymak için sağlam

adımlar atmıştır. Toplumsal düşünce ve fikirleri ele almak için politik ve edebi sürecin merkezi çözümüne odaklanılmıştır. Kapatılan Sirâcü'l AHBâr Dergisi 1911'de Mahmut Tarzı öncülüğünde “Sirâcü'l Afganiye” olarak tekrardan yayın hayatına geçirilmiştir. Bir diğer taraftan, bu dergi sadece Afganistan'da değil İran, Hindistan ve Türkistan'da da sömürü düzenine karşı halkın uyuşukluktan kurtarılması ve bilinçlendirilmesi için önemli adımlar atmıştır. Dönemin emperyal gücüne mukabil İslâm düşüncesi, ulus devlet, özgürlük, bağımsızlık, ulusçuluk ve sömürge kavramları üzerinde ciddi çalışmalar yapmışlardır (Muhsini, 2020, s. 339).

Mahmut Tarzı 23 yıl ülke dışında sürgün hayatı geçirdikten sonra Habibullah Han'ın (1901-1911) fermanı ile 1903'te ülkeye dönmüştür. Cemalettin Afgani'nin “ulusların kendi milletine göre devletin kurulması” düşüncesinden etkilenmiştir. Mahmut Tarzı, toplumun değişim geçirdiğine dair yapılması gereken bazı hususlar konusunda Emir'e ıslahat önermiştir. Emir Habibullah Han, Mahmut Tarzı tarafından önerilen ıslahatları kabul etmiş ve böylece Sirâcü'l AHBâr, Afganistan toplumunun modernitenin ilerlemeci düşüncesine vakıf olabilmesi için yeni kitlelerle tanıştırılması gerektiği hususunda yayın yapma faaliyetine başlamıştır. Bu yayınlar özgürlükçü, reformist, yenilikçi ve meşrutiyetçi aydınlar ile modernleşme konularını Afganistan gündemine taşımıştır. Ülkedeki anti-sömürgecilik kültürü komşu ülkelere yayılıyordu (Muhsini, 2020, s. 340). Tarzı, Sirâcü'l AHBâr Afgani dergisinde 1918 yılında çocuklar için Sirâcü'l Etfal (çocuklar meşalesi) adında bir dergi yayınlamıştır.

Sirâcü'l AHBâr Dergisinin en önemli etkilerinden biri, daha sonra kurulacak olan Pakistanlı ve Hintli Müslümanların millî uyanış mücadelelerine; sosyal ve toplumsal hareketliliğine olan büyük katkısıdır. Hatta 1907'de Habibullah Han tarafından Lahor kentinde Lahor İslâm Okulu inşa edilmiştir (Sada, 2021, s. 116). Bir milletin yurdunun dinsiz ve millî olmayan hükümetin eline geçmesinde vatanla birlikte ilk yok olan şey o milletin dinidir. Mahmut Tarzı 'ya göre, “bir milletin yabancıların hâkimiyeti altına alınan vatanının ortadan kaybolması kaçınılmazdır”. Başka bir sözünde Mahmut Tarzı, Çarlık Rusya'sı ve Britanya İmparatorluğu'nun Afganistan gençliğine yönelik tehlikesini şöyle yazmıştır: “Ulus ve vatan birbirine o kadar bağlı olsun ki güçlü aslan pençeleri ve vahşi ayılar onu kıramaz olsun” (Nazimi, 2011).

Muallim ve talebeler 1905 yılında Darul- Ulum-i Habibiye Mektebi etrafında birleşerek “Cemiyet-i Millî” namı ile mahfi bir örgüt kurmuşlardır. Bu örgüt mensupları genellikle sarayla yakın temasta oldukları için bütün işleri Habibullah Han’ın malumatı dahilinde yapmışlardır. Mahmut Tarzı önderliğinde, Cemiyet-i Millî mefkûresinde her on beş günde bir yayın yapmak üzere “Sirâcü’l Ahbâr Afganiye” gazetesi Habibullah Han’ın emri ile yayın yapmaya başlamıştır. Yalnız söz konusu gazete, daha ilk sayısından itibaren parlamenter sisteme geçişin yararlarını kaleme almaya ve İngiliz sömürsünü eleştirmeye başlamıştır. Diğer taraftan meşrutiyet konusunda konuşmaya başlamıştır. Sonuç olarak, gazetenin ilk sayısı yayımlanır yayımlanmaz Afganistan hükümeti tarafından kapatıldı ve böylece Cemiyet-i Millî örgütü azalarının büyük bir bölümü cezaevine atılmıştır.

Afganistan’ın ilk meşrutiyetçi hareketi olarak bilinen bu siyasi örgütün temel talepleri; Afganistan devlet yönetim sisteminin monarşiden parlamenter rejime devredilmesi, İngiltere’den siyasi bağımsızlık kazanılması vb. temel fikirlere dayanıyordu. Batı’nın çağdaşlaşma süreci kapsamında geçirdiği değişim ve dönüşüm neticesinde ortaya çıkan modern uygarlığın Afganistan’a yayılması esas meselelerden birisidir. Başka bir kesim ise saray içinde üst düzey makamlarda bulunan ve İngilizlerin ülkeyi terk etmesini amaç olarak kendilerine edinen “Gizli Saray Örgütü” idi (Zahmo, 2000, s. 37). Saray içinde gizli bir şekilde önemli makamlarda görev yapanların teşkil ettiği örgüt, dönemin en güçlü İngiliz karşıtı sayılmaktadır. İngilizlerin 1803 yılında Delhi’yi işgal etmesi ile El Mucâhit (Mucâhit Hareketi), diğer adı ile “Dihlevî Hareketi” olarak Hindistan’da ortaya çıkmıştır.

Dihlevî Hareketi adı ile tarihe geçen bu örgütün asıl kurucusu Şah Veliyyullah Dihlevî’dir. Dönemin İngiliz sömürü işgaline karşı ayaklanan Müslümanlardandı. “Dihlevî Hareketi” ile anılmış olan Hintli Müslümanların çoğu günümüz Afganistan ve Pakistan hudut mıntıklarındaki kabile büyüklerini oluşturmaktadır. İngilizlerin Müslümanlara karşı işlediği zulümden kaçarak Güney Afganistan bölgelerine yerleşmiş ve buradan Müslümanları uyandırma faaliyetlerine devam etmişlerdir (Zahmo, 2000, s. 139).

1918’de Birinci Dünya Savaşı sona erse de Afganistan’da işgal karşıtı hareketler sona ermedi. Aksine, eskisinden daha güçlü bir minvalde devam etmiştir.

Diğer yandan ise Afganistan’da meşrutiyetçi muhalif gruplar ülkenin istiklalinin alınması için mühim bir zaman olduğunu vurgulayarak Habibullah Han yönetimini sert bir dil ile eleştirmişlerdir. Habibullah Han, 1919’da Afganistan’ın güney kısmında bulunan Celalabat’a ilinde av toplama sırasında kimliği belirsiz biri tarafından öldürülmüştür. Böylece Emanullah Han 1919-1928 yılları arasında Gizli Saray Partisi’nin başkanı olarak, II. meşrutiyetçilerin azası niteliğini alarak saltanat iktidârını ele geçirmiştir (Mucededei, 1997, s. 180).

Sirâcü’l Ahbâr Dergisinin entelektüel meşrutiyetçi yazar ve yöneticilerinin en tepesinde Mahmut Tarzı, Abdul Hadi Davi ve Abdurrahman Ludin bulunmuştur. Dergi çok cazip hale gelmiştir. İlginç bir biçimde birçok dilden; Urduca, İngilizce, Türkçe ve Fransızcadan metinler Farsça ’ya tercüme edilerek Sirâcü’l Ahbâr Dergisinde yayınlanmıştır. Dergi kapsamında yazılan metinlerin vurgusu meşrutiyetçi ve anayasacıdır. Aydınlar, sosyal konulardaki düşüncelerini yansıtarak toplumda entelektüel bir fikir devrimi yaratmanın yolunda olmuşlardır. Ülkedeki değişim, dönüşüm ve olaylardan halkı bilgilendirmek; şark ve garp yazarlarının tercümesi, 19. ve 20. yüzyıllarda garp dünyasında gerçekleşen düşünce ve kültür değişimini, bilimsel yenilikleri Afganistan’a kavuşturmak ve bunun yanında ulus temelli hayali bir cemâat oluşturmanın hedefinde olunmuştur. Bu hedefler şu şekildedir:

- Basit ve bilimsel ulusunu öğrenmek,
- Bir tarihçilik hareketi yaratmak,
- Afganistan edebiyat tarihi araştırması,
- Derî dili ve evrimi üzerine araştırmalar,
- Şiir ve nesir alanında araştırma ve makale değerlendirilmesi,
- Sosyal, ilmi, siyasi ve eleştirel konularında çalışmalar yapmıştır.

2.2. AFGANİSTAN'IN BATILILAŞMA VE MİLLİYETÇİLİK DÖNEMİ

2.2.1. Emanullah Han Yönetimindeki Devlet (1919-1930)

I. Dünya Harbinin bitişinden sonra 1919'da Habibullah Han'ın oğlu Emanullah Han saltanat makamına gelmiştir. Afganistan'da saltanat kontrolünü sağladıktan sonra birkaç mühim siyasi şahsiyeti tutuklamış ve kendisini Afganistan'ın emiri ilan etmiştir. İlk adımında, Afganistan'ın iç ve dış politikada tam istiklale erişmesi söz konusu idi. Emanullah Han, ısrarla Afganistan'ın bağımsızlığını savaşta görmekteydi ki bu süreçte yapılan ilk adımda III. Afgan- İngiliz harbinin yolunu açan, ülkenin iç ve dış siyaseti ile ilgili Afganistan'ın bağımsız bir devlet olduğunu açıklamasıdır. Ülke bağımsızlığı için Afganistan ile İngiltere arasında III. İngiliz-Afgan Savaşı'nın yolu açılmıştır. Aslında olayın bilinmeyen tarafına bakıldığında görülecektir ki İngiltere, iki kere Afganistan'a hamlede bulunduğu zamanlarda mağlubiyete uğradığı için üçüncüsünde ihtiyatlı davranmıştır. Dönemin modern teknik araç, silah ve uçaklarına sahip, güneş batmayan süper emperyal gücü elinde bulundursa da İngiltere bu harbin süreklilik kazanacağından tedirgin olduğu söylenebilir. İngiltere'nin bu tavrını gözlemleyen Emanullah Han, ilk etapta devlet gücünü kazandıktan sonra halkın güvenini kazanmak istemiştir. Emanullah Han, halkın mutazarrır olduğu hassas noktalara odaklanmış; ilk önce Afganistan'ın bağımsızlığını kazanmak ve ülke içindeki zulme son vermek isteyerek, er ya da geç hedeflerini gerçekleştirmek için fırsat kollamıştır (Musbahzada, 1999, s. 94). Bu nedenle, babasının öldürülmesinden sonra İngiltere karşısında cihat ilan etmiştir. Devletin idari birimlerinde reform ve adaletin tesisi için halka söz vermiştir. Emanullah Han bunu yaparak sadece halkın dikkatini çekmekle kalmamış, aynı zamanda siyasi rakiplerini de mağlup etmiştir.

Emanullah Han, göreve geldikten sonra ilk hamlesinde o zamana kadar hiçbir İslâm ülkesi ile siyasi ilişkisi olmayan Sovyet Marksist hükümetini tanımış ve diplomatik ilişkiler kurmuştur. 7 Nisan 1919'da Sovyet liderlerine yazdığı bir mektupta Komünistleri şöyle tanımlamıştır: "Halkın sulh ve iyiliğini, ulusların özgürlüğü ve eşitliği ilkesini benimseyerek insanların özgürlük ve beraberliğini tüm dünyaya ilan ettiler." diyerek Ruslar ile siyasi ilişkisini güçlendirmeye çalışmıştır (Musbahzada, 1999, s. 95). Ülkenin dış ilişkilerdeki statüsü konusunda Ruslar ile

yakın diplomatik temas içinde olan Afganistan'ın hava kuvvetini, Rusya ile sıcak diplomatik ilişki kurarak kuvvetlendireceğini işiten Hindistan'daki İngilizler endişeye kapılmıştır (Köçer, 2009, s. 47). Emanullah Han'ın bu eylemi Ruslar ile İngilizler arasında gerilimi giderek tırmandırmıştır. Ayrıca I. Dünya Harbi sonunda İngilizlerin, İslâm dünyasında Müslüman ümmetin başında olan Türklere yönelik uygulamaya koyduğu ırkçılık politikası; Afgan ve Hint Müslümanların büyük tepkisine neden olmuştur. Bu tepkiler karşısında İngilizler, İslâm ümmeti ile iyi geçinmeye çalışmıştır (Saray, 1997, s. 91-92).

Ancak Afganistan'ın müstakil ulus temelli bir devlet haline dönüşmesi için bağımsızlık savaşı vermesi gerekli görülüyordu, bu nedenle III. Afgan- İngiliz harbi 1919 t tarihinde vuku buldu, Emanullah Han tarafından başlatıldı. Bu harpta ilerleme kaydedilse de herhangi bir askerî savaş gerçekleşmemiş ve İngilizler Afgan devleti ile müzakere etmeye yaklaşmıştır. Böylece 8 Ağustos 1919'da Ravalpindi Antlaşmasının imzalanması neticesinde Afganistan bağımsız bir devlet olarak tanımlanmıştır. Bağımsızlık savaşında Afganistan kuvvetleri Veziristan ve Tal şehirleri dahil olmak üzere önemli bölgeleri İngilizlerin elinden kurtarmıştır. Diğer taraftan ise Doğu cephesinde İngiliz sömürgecileri vardı ve Emanullah Han Afgan kuvvetlerinin yenilgiye uğrayacağını kaçınılmaz olarak görüyordu. Bu nedenle Abdurrahman Han döneminde İngiltere ile yapılan sınır anlaşmasını resmîyete taşıdı ve Afganistan'ın bağımsızlığı için İngilizler ile müzakereyi kabul ederek geri çekilmiştir. Afgan kuvvetleri mevcut sınırlar ötesi; Durand sınırından geçmişler ve böylece Durand sınırını İngilizlere bırakmıştır.

Diğer bir görüşe göre; Emanullah Han Durand sınırının tekrar İngiliz tarafından gözden geçirilmesi konusunda ileri sürülen teklif İngiliz yöneticileri tarafından dikkate alınmamıştır. O günden kalan bu sınır anlaşmazlığı, bugün Afganistan toplumunda büyük etnik çatışma ve kaosu beraberinde taşımaktadır. Afgan yöneticilerinin iddia ettiği toprak bugün Pakistan sınırları içinde kalmıştır. Durand sınırı tarihin her fırsatında hem Afganistan siyaset gündemi hem de Pakistan yöneticilerinin gündemini meşgul etmektedir (Farhang, 1993: 153). İstiklal savaşında, Emanullah Han'ın İngilizlerin sunmuş olduğu aşağılayıcı koşulları kabul ettiği için eleştirilmiştir. Nadir Han, Emanullah Han'ın İngilizlere verdiği cevap

mektubu ile ilgili söyle demiştir:" Eğer insanın altmış altı damarından bir damarına kan olsa bu şartı kabul etmezdi" (Musbahzada, 1999, s. 95). İngilizler üç kere Afganistan'a yönelik sömürü savaş politikası uygulamıştır. Nihayetinde güvenirliliğin muhafaza edilmesini savaşta değil müzakerede görmüş ve sulhun yolu aramıştır. Daha önce bahsedildiği gibi İngilizler iki kere Afganistan'a saldırmış ikisine muvaffak derecesine erişemediğinden dolayı III. Afgan- İngiliz harbinde diplomatik yol aramanın daha uygun olduğunu düşünmüştür. İngiliz Dışişleri Bakanı Çavuş Grant, beraberindeki heyeti ile 26 Temmuz 1919'da Afganistan gelmiştir.

Emanullah Han, dönemi itibari ile modernleşme projeleri kapsamında değişim-dönüşüm ve yenilikçilik konularında radikal biçimde uygulamalar yapılmıştır. Hazara Türklerine dini merasimlerinde Şîi ibadet töreni gerçekleştirme hakkı tanımıştır. Çeşitli alanlarda; kültürel, ekonomik, siyasal, eğitimsel ve benzeri alanda pek çok yenilik Batı temelli yapılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde, her etnik grubun dinsel inancına saygı duyulacağını ve yasa önünde herkesin eşit olacağını belirten bir Afgan anayasası oluşturmuşlardır. En mühim olan reformlar arasında devlet kabine teşkilatının modern anlam da kurulması din ve devlet ilişkilerinin ayrılmasıdır. Afganistan devletinin din politikasının genel çerçevesi, içinde açıkça laik ya da seküler ifadelerin geçmediği ilk anayasa 1929'de Loyicirga'ya (Büyük Şura) dayanarak oluşturulmuştur.

Güneş takvimi Hicri takvime dönüştürülmüş, geleneksel kıyafetin yerine Fransız kıyafetinin giyilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Hicap ve başörtünün kaldırılması, modern eğitim sisteminin yaygınlaştırılması, radyo çalışmalarının açılması, kız ve erkek öğrencilerin yurtdışına eğitim amacıyla gönderilmesi ilk defa Emanullah Han döneminde yapılmış ve böylece Batılılaşma düşüncesinin Afganistan'a girmesi söz konusu olmuştur (Asari, 1999, s. 105-108). Müslümanların geri kalmışlık psikolojisi ve Batının bilim ve teknik alanlarında belli bir mesafeyi kat etmiş olmasından dolayı Afganistan yöneticileri yüzlerini Batı'ya dönmüşlerdir. Batının medeni görülmesi ve Müslümanların bilimsel teknikten uzak olması ister istemez insanları etkilemiştir. Reform yapılarak, Afganistan'ın çağdaş dünya ile ilişki kurması için oluşturulan anayasa çerçevesine dayalı yeni bir modern devlet yaratmak için ilk adım atılmıştır. Arica yurtdışına gönderilen öğrenciler, akademik ve siyasal

alışmalar yaparak yeni yayınlar yayımlamaya başlamışlardır. Afgan ulus devletini oluşturma, vatandaşlık hakkı, vatan, millet konuları üzerine kafa yormaya başlamışlardır.

2.2.2. Batılılaşma Fikrinin Mahiyeti (1919-1930)

Emanullah Han, Afganistan'ın modern dünya ile aynı safta olması idealindedir. İlerici, okuryazar ve tam manasıyla bağımsız bir Afganistan istemiştir. Bu idealini gerçekleştirmek için Afganistan toplumunu gelenekten uzaklaştırarak modern perspektifle kaynaştırmayı hedeflemiştir. Bu döneme bakıldığında ülkenin parlak ve umutlu dönemlerinden biri olarak görülmektedir. Emanullah Han saltanatı sırasında ülkenin bağımsızlığını geri getirmek, modernleşmek, okulların oluşturulması, anayasanın kurumsallaşması konularında; eğitim, sağlık ve kültür alanında radikal değişimler yapmıştır. Siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel alanda reformlar gerçekleştirmiştir. Bu dönemde ulus devletin millî kimlik oluşturma çabası kapsamında çocukların toplumsallaşma süreci modern eğitimden geçmektedir. Dolayısıyla, yurt dışından yabancı öğretmenler (Türk, Fransız, Hindistanlı ve Mısırlı) getirilmiştir. Çok sayıda erkek ve kız öğrenci eğitim amaçlı yurt dışına gönderilmiştir (8Sobh, 2019). Mir Gulam Muhammed Gubar'a göre, Kabil'de Habibiye Lisesi'ne ek olarak Alman Lisesi ve yerli aydınlar tarafından Emaniyeye Lisesi kurulmuştur. Mektebi Gazi Rüştıyesi, İstiklal Rüştıyesi, Dârülulûm Arabi, Masturat Rüştıyesi, Celalabat Rüştıyesi, Kandahar Rüştıyesi, Herat Rüştıyesi, Herat Muallimler Koleji, Mezar-i Şerif Musiki, Tıp Okulu ve ülkenin tüm illerinde 322'den fazla ilkokul açılmıştır. Telgraf, resim, marangozluk, mimarlık, halı dokuma alanlarında ilerleme kaydedilmiştir (Gubar, 1996, s. 1104).

2.2.3. Sosyal Alandaki Modernleşme Çabaları

Afganistan'da modernleşme süreci, Abdurrahman Han (1880-1901) döneminden başlayıp Habibullah Han ile ivme kazanmış; Emanullah Han (1919-1929) döneminde de hız kazanarak devam etmiştir (Mohammadi, 2015, s. 1609). Bu dönemde eğitim, sağlık ve askerî alanların modernizasyonunda büyük rol oynamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin desteği, yenilikçi ve modern reformlar da etkin olmuştur.

Emanullah Han döneminde yoğun değişim, dönüşüm ve yenilikçi hareketler başlamıştır.

Emanullah Han döneminde Sirâcü'l Ahbâr Gazetesi yeni konseptle yayımlanmaya başlamıştır. Sirâcü'l Ahbâr'dan sonra Afganistan'da ilk kadın dergisi "İşad-i Sisvan" adıyla ortaya çıkmıştır. Bu dergi, kadınların entelektüel seviyesinin korunması ve kadın haklarının yükseltilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Hamidzade, 2020). Mahmut Tarzı'nın eşi Asma Hanım ve Emanullah Han'ın eşi Suraya Hanım'ın denetiminde faaliyet yapmaya devam etmiştir. Emanullah Han, kadınların bağımsızlık ve özgürlüklerini kazanmalarının yolunun eğitimden geçtiğine inanmıştır. Bu dönemde aydın ve yazarların ana hedefleri; Afgan ulusunun sosyal ve kültürel ilişkilerinde, aile yapılarında köklü değişiklikler yapmaktır (Hashtesobh, 2019). Bu dönemde toplumsal zihniyetin değişim geçirdiği ve yeni fikir akımlarının tezahür ettiği görülmüştür. Emanullah Han'dan önce kadınların eğitim hayatı ve kamusal alanda söz sahibi olma gibi bir lükslerinin bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Özellikle, Emanullah Han döneminde toplumsal ve bireysel anlamda özgürlüğün ilk kez görüldüğü teyit edilmiş; eşitlik, kardeşlik ve özgürlük bağlamında herkes için eşit eğitim hakkına sahip olmuştur.

Kadınların kültürel etkinliğinin zirveye ulaştığı, ciddi manada kültürel ihtiyaçların ortaya çıktığı bu dönemde; bağımsız akademik araştırma yayımlarının yapılması kapsamında sunulan öneri, Emanullah Han tarafından kabul edilmiştir. Böylece 1921 yılında İrşâd-i Nisvân gazetesi Afganistan toplumunda haftalık yayınlar yapmaya başlamıştır (Gubar, 1996, s. 1104). Geleneksel toplumun kültürel yapısında değişim görülmüş, bu anlamda insanların zihinsel ve düşünsel yapısında rüzgârın yön değiştirmesiyle büyük kırılmalar yaşanmıştır. Sirâcü'l Ahbâr Dergisi, Sirâcü'l Ahbâr Gazetesi ve İrşâd-i Nisvân Gazetesinin halkın toplumsal zihniyetinin değişiminde büyük etkisi olduğu söylenebilir. Bu nedenle; özellikle İrşâd-i Nisvân Gazetesi, dönemin en başarılı ve en etkili yayını olmuştur. Aynı zamanda bu yayın faaliyetinde kadın özgürlüğü ve bağımsızlığı, kadın esaretinin kaldırılması ile ilgili yazılar kaleme alınmıştır. İslâm'ın insan özgürlüğü ve bireysel iradeye dair bakış açısının buna engel olmadığı dile getirilmiştir.

2.2.4. Ulus- Devlet ve Ulusal Kimlik Düşüncesi

28 Şubat 1919 tarihinde Emanullah Han, babasının ölümünün ardından saltanat tahtına çıkmıştır. Bu dönemden sonra artık Afganistan, iç ve dış siyasi ilişkilerde özgür ve bağımsız bir ülke konumundadır. Emanullah Han Afganistan halkını, “asil bir halk” olarak tanımlamıştır. Afgan asil halkının, diğer tüm devletlerin vatandaşlarının sahip olduğu haklara sahip olacağını ifade etmiştir. “Vatanı inşa etmek için ortaya koyduğum fikri ve fiili mücadeleye destek olursanız, başıma koyduğunuz bu taht tacını kabul ettiğimi bileceksiniz” (Akt. Sada, 2021, s. 117) demiştir.

Bir taraftan babasının ölümünden dolayı hüznü bir yaşam süren Emanullah, bir taraftan da Afganistan halkının sefil yaşam biçimini değiştirmek için “ulus devlet” adı altında Afgan ulus milliyetçiliği düşüncesini aşılama çalışmıştır (Özmen, 2013, s. 72-73). Emanullah Han saltanat tahtına oturduktan sonra babası Emir Habibullah Han döneminde devam ettirilen ilim, irfan ve mektepleşme gibi eğitim reformlarını olduğundan daha iyi bir mertebeye götürme gayesinde olmuştur. Bu dönemde ulusal Afgan kimliği oluşturma, ülke istiklalinin ve istikbalinin Batılı modernleşme talimi ile mümkün olacağı inancını kendisine hasıl etmiştir. Emanullah’ın annesi Server Sultan Begüm, kayın pederi Mahmut Tarzı ve dolaylı olarak Seyit Cemalettin Afgani’nin mefkûresi, onun reformist düşüncesinin temelinde büyük etki yaratmıştır. Tarzı, Sultan II. Abdülhamid döneminde Cemalettin Afgani’nin fikriyatından yararlanmak için Şam’dan İstanbul’a gelerek yedi ay İslâm halifesinin yanında bulunmuştur (Sada, 2021, s. 117).

2.2.5. Afgan Devleti’nin Ulus İnşa Politikası

Emanullah Han’ın dedesi Abdurrahman Han’ın iç ve dış politikasının devleti merkezileştirme siyaseti nedeniyle belli etnik gruplar tarafından Afganistan’ı sömürgeleştirme ya da diğer grup ve mezhepsel kesimlerin dili, kültürü ve öz benliğinden uzaklaştırma politikası güderek tüm etnikleri Peştunlaştırmak istediği bilinmektedir. Bu nedenle Güney Türkistan ve Hazaracat mntıkalarında yaşayan Peştun dışı etnik gruplara, özellikle Türklere köklü asimilasyon ve nüfus değişimi yapılmakta ve bunun yanında siyasal alanda etnik temizlik politikasını izlemiştir. Bu

ırkçılık faaliyetinin neticesi uzun vadeli olmuş, bugün olduğu gibi etnik temelli çatışmalar ve öteki-beriki zihniyeti giderek güçlenmiştir. Peştunizme dayalı güç mücadelesi 1990’larda siyasetin odak noktası haline gelmiş ve bugün Afganistan toplumunun kaotik süreçten geçmesinin zeminini hazırlamıştır (Erik Jan Zürcher, 2014, s. 198).

Abdurrahman Han döneminden beri ulus devletin gelişmesi için merkezileşme politikası devam etmiştir. Ulusal devlet paradigması, Afganistan’ı modern ulus kimlik perspektifi çevresinde dönüştürme, 1919-1928 yılları arasında gelişmiştir. Emanullah Han, modernleşmenin bir ulus devlet yaratmak için en uygun yöntem olduğuna karar vermiş; toplumsal yapıdaki her türlü ayrıştırıcı ve ayrımcı unsurun kaldırılmasının eşitlik, kardeşlik ve ulusal bilincin kuvvetlenmesinden geçtiğine inanmıştır. Emanullah Han, devlet ve ulus kimlik oluşturma düşüncelerini uygulamaya koyamamıştır. Ülkenin hızlı modernleşmesi için halkın sosyo-kültürel yaşamına, aile yapısına doğrudan müdahalede bulunmuştur. Başörtü yasağı, başlık parasını rafa kaldırması, Afganistan gibi geleneksel toplum yapısına sahip bir toplumda ilk kez halka açık bir ortamda emirin kendi eşinin başörtüsünü açması kitlesel isyanlara ve emirin saltanat tahtından indirilmesine neden olacaktır.

Emanullah Han, Gulam Nebi’ye “saltanat elden gittikten sonra mukavemetin hiçbir faydası yoktur” haberini vermiştir. Emir’in eylemlerinden anlaşılmaktadır ki birinci olarak kendi monarşisinin hayatta kalması, ikinci olarak da Afganistan’ın ilerlemesi için bazen Ruslara bazen de Batı’ya yönelmiştir (Musbahzada, 1999, s. 100). Doğu ve Batı’ya hâkim olan despotik sömürgeci zümrenin zihniyeti bu dönemde idrak edilememiştir. Emir, Batı medeniyetini bir ilerleme ve gelişme modeli olarak sosyal alana sürüklemişti. Afganistan toplumunun geleneksellikten ayrıldığında ilerleyerek refah seviyesine ulaşacağını umuyordu. Modernist ve seküler kimliği benimseyenlere göre devlet, Emanullah Han’a bırakılsa idi ulus devlet paradigması ile Afgan kimliği, modern biçimde toplumsal hafızaya kazandırılırdı. Modern Afganistan ulus devleti ile Afgan kimliği kabuklanırsa Japonya sanayisinin inşa edileceğine inanılmıştır. Modern Türkiye gibi laik devlet perspektifine erişme hayalleri besleyenlerin, ülkede hâlâ mevcudiyetini koruduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle Afganistan toplumunda oluşturulacak

devletin laik olması gerektiği, toplumun geleneklerinden vazgeçtiğinde devleti müreffeh kılmanın mümkün olduğu tarihsel süreçte her daim dile getirilmiştir.

2.2.6. Kalakâni Darbesi

Emanullah Han, modernleşmek için Batı temelli kültürel değişimi ülkeye getirmeye çalışmıştır. Geleneksel muhafazakârlar ise İslâm dinine uygun olmayan unsurların, Müslümanlara zarar vereceğini düşünmüşlerdir. Emanullah Han'ın devletleşmesi süreci; ulusal kimlik politikası, yenilikçilik, ilerleme, değişim, dönüşüm temelinden yürütülmekteydi. Devleti laikleştirme reformu ve toplumu sekülerleştirmeye dair yapılan değişimler, hem toplumun geleneksel kodlarını taşıyan mollaları rahatsız etmiş hem de bunun İslâm dinine karşı yapılan bir savaş olduğu algısı, toplumda yaygın kabul olarak görülmüştür. Afganistan'ın başkenti Kabil'in güzey kısmından harekete kalkışan, geleneksel düşünce yapısına sahip olan, Tacik kökenli, "Baça-i Sakav" lakaplı Habibullah Kalakâni (1928-1929) darbe yaparak Afgan saltanat tahtını ele geçirmiş ve kendini Emir ilan etmiştir (Sajadi, 2012, s. 87). Böylelikle 150 yıldan beri devam eden Peştun hegemonyasına son vermiştir.

Kalakâni, Batıcı perspektife sahip olan reformist hükümeti devirmek için dini muhafazakâr ve geleneksel zihniyeti benimseyen insanların gücünü kendine çekebilmiştir. Nadir Afşar'dan Kalakâni'ye kadar Afganistan hâkimiyeti Peştunların elinde idi. Çok kısa bir süreliğine iktidârı ele geçiren Kalakâni, Peştunların uzun dönem sürdürdüğü iktidâr sürecine son noktayı koymuş ve siyasal gücün atmosferini değiştirmiştir. Emanullah Han sonrası saltanata gelen Kalakâni, yeni hükümet kurarak toplum üzerinde olumlu ve olumsuz etki yaratmıştır. Olumlu olarak kabul edilen tarafı, uzun dönemden beri varlığı için varoluş mücadelesi gösteren Peştun dışındaki etnik gruplar yeniden canlandırılmıştır. Olumsuz olarak değerlendirilen hususu ise Peştunların, diğer etnik gruplara karşı ötekileştirici bir biçimde radikalleşmesine neden olmasıdır (Sajadi, 2012, s. 88).

Okuma yazması olmayan Kalakâni'nin, Emanullah Han döneminde çete şebekesini yönettiği söylenmektedir. Ulus devlet, siyaset ve yönetim alanında malumatı olmasa da toplum içinde ahlâki ve dini erzişlere önem verdiği, devleti eşitlik muhitine göre yönettiği ifade edilmiştir. Peştunlarda olduğu gibi Kalakâni de

hükümete yöneltilen her türlü tehdit unsuruna karşı etnik milliyetçilik üzerinden cevap aramıştır (Bedahşani, 2014, s. 42). Kalakâni, saltanatını yıkıma sevk eden iki faktör görülmüştür; birincisi, Peştun grupların kendileri dışından bir etnik kökenin ülke kralı olması söz konusu değildir. Kalakâni Tacik kökenli olduğundan dolayı Afganistan hükümetinin mirasçı olarak Peştunlar, diğeri ise; İngilizlerin Peştun olan Nadir Han’a verdiği destekten dolayı Kalakâni hükümeti çöküşe gitmiştir. Diğer değişler, lakin; etnik grup gereği, Kabil’de Peştun dışındaki bir etnik’in bulunması söz konusu değildir. Kendilerini ülkeyi yönetecek tek etnik grup ve ülkenin hâkim birinci sınıf zümresi olarak gören Peştunlar, diğer Peştun kabilelerini harekete geçirmiştir. Peştun etnik kökenine dayalı milliyetçilik ideoloji adı altında ittifak kurarak saltanat hanedanının eski bir azası olan Nadir Han iktidâr tahtına çıkarılmıştır. Konjonktürel tarihe bakıldığında 1747’den beri istisna dışı devam eden süreçte hep devlet yöneticileri Peştunlara miras gibi işlemektedir (Erik Jan Zürcher, 2014, s. 200). Kalakâni emirliğinde dahi hâkim etnik grubun dışından olduğu için bir yılda iktidâr değişimi gerçekleşmiştir. Afganistan toplumu çeşitli etnik unsurlardan müteşekkil olması hasebi ile okunduğu zaman bir millet kimliğinin gelişmemesinin önündeki kavmiyetçilik olduğu görülebilir.

2.2.7. Nadir Han’ın Ulus Politikası

Nadir Han, Eylül 1930’da Kabil’de bir ferman ile toplantı meclisi ayarlayarak kendisini Afganistan’ın Padişahı ilan etmiştir. Bu dönemde Afganistan, iki emperyalist sömürgeci tarafından kuşatılmış durumda idi. Bir taraftan Rusya, diğer taraftan Hindistan’da hegemonya kuran İngiltere kendi amaçları etrafında siyasal çatışma içinde bulunmaktaydı. Yalnız bu dönemde Avrupa sömürge ülkeleri dahil olmak üzere özellikle İngiltere, ekonomik buhran yaşarken aynı zamanda sosyal ve kültürel krize de girmiştir. Ruslar için de durumun aynı olduğunu söylemek mümkündür. Afganistan tarafsızlık rotasını kullanmıştır. Henüz bu dönemde İngilizler, Hint yarımadasında Afganistan sınırlarına yakındı fakat Nadir Han’dan herhangi bir tedirginlik duymamışlardır.

Nadir Han ise iktidâr gücünü korumak için pek çok insanı, Emanullah Han taraftarlığıyla itham ederek zindana attırmış ve çoğunu da idam ettirmiştir. Nadir, 1931’de “Kânûn-i Esasi” tertip ettikten sonra bu kanuna dayalı olarak ilk kez

mezhepsel ayrımcılık, ırk ve dilsel bağlamda ciddi asimilasyon yöntemlerine başvurmuştur. Nadir Han, kendinden önceki dönemde gerçekleştirilen tüm yenilikçi reformları ortadan kaldırmış; modern tefekkürleri dışında din adamları ile ilişkilerini kuvvetlendirmiş ve kendisini gelenekçi muhafazakâr olarak tanımlayarak Pan-İslâmizm politikasını üretmeye çalışmıştır. Nizâmiye'yi modern yöntemlerle donatmış, orduda teşkilatlandırma yapmıştır. Afganistan mollalarının gönlünü kazanmasıyla SSCB'nin siyasi etkisini minimum düzeye indirgemıştır.

Emir Abdurrahman Han'ın ortaya koymaya çalıştığı devlet düzeni olan merkeziyetçi politika bağlamında tek etnik, tek dil, tek kültür ve tek kimlik inşa projesi Nadir Han ile devam etmiştir. Nadir Han, 1929 yılında SSCB'ye karşı İngilizlerin ilgisini çekerek maddi ve manevi destek almıştır. Peştunlar, Hazara Türklerinin desteği ile Kalakâni hükümetini devirmiştir. Bu dönemde Afganistan Halkının hem maddi hem de manevi bakımdan toplumsal kriz içinde olduğu belirtilmiştir. Nadir Han, ekonomik, sosyal, eğitimsel ve siyasal sıkıntılar ile boğuşan insanların yardımı ile devlet iktidârını sağlamıştır. 1929'da ekonomik buhran kendini gösterirken Batı başta olmak üzere, dünya genelinde faşizmin yükselmesi söz konusu olmuştur. Üçüncü dünya ülkesi konumunda olan Afganistan bu durumdan ekonomik, siyasal ve sosyal uyum açısından derinden etkilenmiştir (Sajadi, 2012, s. 91).

1929'daki küresel ekonomik buhrandan etkilenen Afganistan halkı, Nadir Han iktidârını bir umut olarak görmüştür. Söz konusu dönemde, toplumsal kriz yaşanırken kaoslar da yaşanmaktadır. Kendisinden önceki iktidârların gerçekleştirdiği olumsuz politikalardan biri olan nepotizm hastalığının kişiliğini etkilediği bazı Afganistanlı politikacılar tarafından söylenmiştir. Devlet kabinesini kendi etnik grubu Peştunlardan oluşturmuş; güney Afganistan'da yaşayan Peştun etnik grubunu Güney Türkistan mntıkalarına, özellikle Türklerin yaşam sürdüğü coğrafyalara yerleştirmiştir. Etnik temeli milliyetçilik politika çerçevesinde, Türklerin verimli toprakları devlet eli ile zorla alınarak Peştunlara verilmiştir. İlk kez bu dönemde Peştun dili ulusal bir dil olarak kabul edilmiş; Peştun dışındaki etnik grupların malları, mülkleri ve verimli arazileri Peştunlara tahsis edilmiştir. Peştun etnik gruplar ile diğer etnik gruplar arasındaki ayrımcılıkla toplumsal uyumdan uzaklaşıldığı, ulus inşa sürecinde Afgan kimliğine aidiyet duygusunun zayıf olduğu

görülmüştür. Çünkü devlet yatırım projeleri; büyük sulama tesis projelerinin Peştunların bölgesinde imtiyaz olarak yapılması gibi birtakım ayrıcalıklar, halkın devlet imkânından yoksun bırakılması diğer etnik gruplarda Afgan ulusal kimliğinin oluşumundaki en büyük engel olarak görülmüştür. Başka bir ifade ile kronolojik tarihe bakıldığında; devlet ile alt kültür arasındaki kopukluk bir ulusun inşasını, Afgan kimliğinin oluşmasını engellemiştir (Sajadi, 2012, s. 92-93).

2.2.8. Zahir Şah’ın Ulus- Devlet Politikasında Dil ve Kimlik

Muhammed Nadir Şah, beş sene iktidâr da kaldıktan sonra 8 Kasım 1933’te lise öğrencisi olan Abdul Halik Hazara tarafından öldürülmüştür. Nadir Şah’ın 19 yaşındaki oğlu Muhammed Zahir Şah (1933-1973), olağanüstü seviyede yer alan üst düzey bürokratlar tarafından 1933 yılında Afgan devlet başkanı olarak kraliyet tahtına çıkarıldı (Sherzad, 2021, s. 37). Nadir Şah’ın ölümünden sonra kraliyet tahtına çıkan genç kralın meşrutiyet gücü töre ve geleneğin otoritesinden gelirdi. Bu dönemi, devlet yapısında en büyük rolü üstlenen “Başbakanlar Dönemi” olarak nitelendirmek mümkün olabilmektedir; başbakanın despotik zulmünü aşikâr eden iktidâr yapısında birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Zahir Şah’ın Afganistan’daki kırk yıllık saltanatı sırasında başbakanın rolü, saray içinde meydana gelen darbeleri veya yarı darbe biçimindeki olayları kontrol altında tutmak; saltanat sarayının olgunluk sınırlarını ve iç tenakuzu göstermektedir. Zahir Şah iktidârı döneminde; üç kraliyet ailesi başbakanı, altı kraliyet dışı başbakan olmak üzere toplam dokuz başbakan görev yapmıştır.

Zahir Şah, 16 yaşında iken Askeri Piyade Eğitim Merkezinde bir yıllık eğitim almıştır. Millî eğitim bakanlığı, Harbiye bakanlığı gibi önemli kurumların sorumluluğunun bir gencin idaresinde olması; kraliyet ailesinin devlet inşası sürecinde oluşan plan ve rollerin incelenmesi gerektiğini göstermektedir (Aybek, 2009, s. 64). Zahir Şah’ın mütevatir biçimde 40 yıllık saltanatının ilk 30 yılında vesayet altında, son 10 yılında özgür iradesi ile hüküm sürmüş ve Afganistan’ın son kralı olarak tarihe geçmiştir. İlk defa Abdurrahman Han döneminde, ulus temelli merkezi devlet fikrinin temeli atılmış olan makro milliyetçilik evresinden Zahir Şah ile mikro milliyetçilik evresine geçilmiştir (Hamedî, 2020, s. 67). Zahir Şah’ın kraliyet döneminin şeffaf ve detaylı bir şekilde analiz edilmesi için iki aşamalı olarak

değerlendirilmesi gerekmektedir. Muhammed Zahir Şah, 19 yaşında (1933-1973) ülke saltanatında korkunç bir kaderi yaşıyordu. Bu dönemde Afgan kimliği, dili ve bayrağı yeniden inşa sürecine tabi tutulmuş ve ulus kimliğinin kurumsallaşması yenilenmeye başlamıştır. Bu dönemde başbakan olan Zahir Şah'ın amcası Haşim Han, ülkenin iç ve dış politikalarını yürüten tek kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlk olarak, Zahir Şah'ın amcası ve aynı zamanda başbakan olan Haşim Han dönemi ve 1932'de Güney Türkistan illerinde organizatör başkanı vasfıyla görevlendirilen Muhammed Gül Mumend dönemi analiz edilmelidir. Afganistan toplumunda çoğunluğun bildiği fars dili, kamu kurumlarında ve özel kurumlarda kullanılmaktaydı. Haşim Han, ulus devlet inşa politikasında; çeşitli etnik grupların asimilasyonunu devletin baskıcı gücü ile yapmaya çalıştığı bilinmektedir (Bedehşani, 2020, s. 10). Tek ulus inşa perspektifi ile Güney Türkistan'da, Peştun nasyonalizmi ile etnik temelli ırk milliyetçiliği düşüncesi; Peştunların diğer etnik gruplardan üstün sınıf olduğu olgusunu ortaya çıkarmıştır. Sosyolojik tahayyül açısından bakıldığında bunun doğal sonucu olarak, ötekileştirildiklerini hissederek farklı gruplar arasında etnik çatışma bilinci uyanmıştır. Diğer bir açıdan Afganistan'ın devletleşme sürecine bakıldığında devlet ve ulus inşa politikasının toplumsal yapıda kurulacak olan ulusal kimlikte, Peştunların etnik kökeninin Yahudilere dayandığı ve dolayısıyla bu ırkın üstünlüğü vurgusu ulus kimlik inşası açısından önemli bir yer tutmaktadır.

Diğer bir deyişle; ulus kimlik inşa sürecinin başarılı olması çeşitli etnik unsurların dillerinin, kültürel değer ve normlarının asimilasyonu ile mümkün görülmüştür. Örneğin, Haşim Han'ın başbakanlığı sırasında bürokrasinin işlevsel dili daha önce Farsça üzerinden yürütülürken herhangi bir iletişim sorunu veya sosyal sorun yaşanmadığı görülmemiştir. Kadim çağlardan beri Farsça; kültürel yapı, toplumsal değer ve normlar, iletişim ve sosyal etkileşim açısından farklı etnik grupların içselleştirdiği bir dil olarak görülmektedir. Toplumsal uyumun ve kültürel zammın yapı taşı mahiyetinde, yapısal işlevselcilik görevi üstlenen bir fonksiyonu üstlenmiştir. Afgan ulus kimlik inşası için Farsça'nın kaldırılması ve yerine saltanatın dilinin Peştunca'nın olması gerekli görülmüştür. Bu nedenle, millî bilinç ve çağdaşlaşma düşünce sisteminin temellerinin güçlendirilmesi için eğitim iyi bir araçtır. Eğitim anlayışı; ulusal birliğin kurumsal hal alması, toplumsal yapının

geliştirilmesi ise Peştunce'nin ulusal bir dil olarak kabullendirilmesi gerekli görülmüştür. Yalnız ilk kez; Zahir Şah'ın ulus inşa politikası ile Farsça ve Türkçe konuşan topluluklara karşı bürokratik işlemlerde Peştunce'nin bir dil olarak kullanılması, kültürel olarak içselleştirilmesi adına devlet otoriter güç uygulanmıştır. Devlet ideoloji çerçevesinde toplumun büyük bir kesiminin bilmediği Peştunce'nin baskı ile kabullendirilmesi ve diğer grupların ötekileştirilmesi sonucunda ırk bazında mikro milliyetçilik duygusu gelişerek Afgan ulusal kimliğine duyulan aidiyet zayıflamıştır (Bedehşanı, 2020, s. 11).

Muhammed Gül Mumend'in Peştunce dilini ülkenin her yöresine yaymak için sistematik göç politikasını uygulamaya koyduğu, Hindukuş dağlarının kuzeyine doğru göç eden Peştun ailelere devlet tarafından her türlü toprak ve imtiyazı sağladığı bilinmektedir (Musbahzada, 1999, s. 106). Mumand, Zahir Şah tarafından Afganistan'ın kuzeyi olan Güney Türkistan'da ulusların tanzimi adına görevlendirilir. Fayrap ilinde ilk defa dil politikasını uygulamaya çalışmıştır. Devletin kamu kurumlarına Türkçe ve Farsça konuşanların dilekçelerinin işleme alınmayacağını, yerinde Peştunce dilekçe ile kamu ve özel kurumlara müracaat etmeleri gerektiğini söylenmiştir. Bu dil politikası kapsamında Peştun etnik grupların devlet bürokrasisindeki işleri kolayca çözülürken; Peştun dışındaki etnik gruplar Peştunce'yi bilmedikleri için, özellikle Türkler ve Taciklerin, bürokrasideki işleri tıkanmıştır. Tahrici Mir Muhammed Farhang, bu dönemdeki Peştun siyasetçilerinin Alman nasyonal sosyalizm düşüncesinden etkilendiklerini dile getirmiştir. Mumand, Peştunce'yi öğrenmeleri için devlet memurlarına üç yıl zaman tanımış; bu politika ekseninde Peştunce öğrenilmediği için süreyi altı yıla çıkarmış, bu da bir fayda sağlamayınca memurlar için Peştunce dil kursları açmıştır. Millî Eğitim Bakanlığının okullarda Farsça yerine Peştunce dilince ders verilmesi gündeme gelmiştir. Okul öğretmenlerine dil kursu verilmiştir. Güney Türkistan'da öğretmenler ve öğrenciler Peştunce bilmezlerdi. Öğrenciler Peştunce bilmedikleri halde yıl sonu sınava alınmış ve herkes dersten kalmıştır. Bu uygulamalar sonucunda Millî Eğitim on yıl gerilemiştir. Millî Eğitim zorunlu bir şekilde, Alman Nazi ideolojisini yaymaya çalışmıştır (Farhang, 1998, s. 426). Bu politikalar kapsamında devletleşmenin temel paradigması, toplumsal ve kültürel hafızada inşa edilmesi dikkat çekicidir ancak bu

ulusal politik uygulamaların sonucu olarak; etnik gruplar arasında ayrışma, kin ve ötekileşme doğmuştur. Daha önce Afganistan halkı arasında ötekileştirme vardır ancak daha çok mezhepsel bağlamda görülmüştür.

Afgan devleti, ulusal kimlik inşa sürecinde varlığını tek ırk milliyetçiliği olgusu ekseninde tanımladığı için diğer etnik gruplar; kültürel değer, yapı ve dil unsurlarının yok olma korkusu ile devlet ideolojisine karşı mesafeli davranmış ve hep “öteki olma” bilinci yaşamışlardır. Afgan ulus devletinin ulusal politikası, bir taraftan birleştirici görevi yerine getirmiş, diğer taraftan ise sosyolojik olarak çatışmacı zihniyetin yükselmesine neden olmuştur. Bu politika, “Afgan milleti” olgusunun olgunlaşmasının önündeki en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Haşim Han’ın başbakanlık döneminde etnik temelli mikro nasyonalizm, ulus devlet için ulusal kimlik yaratma hedefi ile siyasal merkezin odak noktasında yer almıştır. Diğer bir deyişle ulus devlet gücünün korunması, etno-milliyetçilik ideolojisinin varoluşuna dayandırılmıştır. Haşim Han’a göre, merkezi devlet gücünün korunması için kabile aşiretlerinin yok olması gerekli idi. Örneğin, Kaysa Hogyani bir aşiret reisi unvanını taşıdığı gerekçesi ile tutuklanarak hapishaneye atılmış; Muhammed Han Mumand, Afganistan başkenti Kabil’de gözetim altında tutulmuştur. Mollaların devlet işine karışmasını engellemiştir (Farhang, 1998, s. 425). Zahir Şah’ın başbakanı olarak görev yapan Haşim Han, ulus devletin inşa projesi kapsamında taassup ile yaklaştığı için etnikler arasındaki asabiyet bağının ve kolektif bilincin zayıfladığı görülmüş ve farklı etnik grupların devlete karşı millet olma algısı ortadan kalkmıştır.

Haşim Han’ın, Kandahar’dan Herat’a av vadisine giden yol reformu yapıldı. Haşim Han iktidârı; ekonomik işlerin, ticaret ve bankacılık endeksinin nezaretini mümkün kılan güçlü şartlar uygulamıştır. Afgan iktisadi yaşamının değişim dönüşümünde ortaya çıkan en mühim olgu, “Afganistan Ulusal Bankasının” kurulmasıdır. Bankanın temelleri daha önce Millî ile Afgani şirketleri tarafından atılmış, finansal ve teknik anlamda ulusal ekonomide belirleyici rol oynamış ve finansal denge konumunda olmuştur. İngiltere, Almanya, İtalya, Japonya ve Rusya gibi benzeri güçlü ülkeler ile siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal anlamda ilişkilerin sağlanması Afganistan’ın tarafsızlığını da göstermiştir. Afganistan halkından tahsil

edilen vergi de Afganistan ekonomisinin büyümesine katkı sağlamıştır. 1934 yılında Afganistan, Milletler Cemiyeti'nin üyeliğini almış ve aynı yılda Amerika Birleşik Devletleri tarafından tanınarak resmi statüsünü kazanmıştır. İran, Irak ve Türkiye ile 18 Temmuz 1937'de imzalanan Sâdâbâd Paktı sonucunda Afganistan, yakın ve komşu ülkeler ile çevresel bağları kurmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Afganistan, küresel ve bölgesel anlamda tarafsızlığını ilan etmiştir (Arı, 2016, s. 56). Bu tarafsızlık gereği Afganistan devleti, orduyu disiplinli sistem ile yeniden güçlendirmek ve ekonomik bakımdan haberleşme ve ulaşım altı yapılarını geliştirmek için SSCB ve İngiltere'den yardım almamış; Almanya, Japonya ve İtalya'dan yardım fonu almıştır. Afganistan'daki fabrika ve hidroelektrik projelerinin geliştirilmesinde, Alman iş adamları ve uzmanlarından destek alınmıştır.

Haşim Han hükümeti, din adamları ve mollalarının merkezi devletin gözetiminde olması ve kontrol edilmesi için Abdurrahman Han saltanatındaki ideolojiye benzer bir din politikası kullanmıştır. Haşim Han seküler bir başbakan olmasına rağmen din adamlarına büyük saygı göstermiştir. Afganistan'da üçüncü anayasa, Zahir Şah'ın kendi özgür iradesi ile yürüttüğü on yıllık iktidâr döneminde hazırlanmıştır. Afganistan toplumunun kültürel yapı değerleri ve normlarına uygun olup olmadığı dikkate alınmaksızın üçüncü anayasanın üzerinde çalışmak ve düzenlemeler yapmak için anayasacı bir grup yabancı uzman danışman olarak vazifelendirilmiştir. Bu anayasaya göre, monarşi saltanatının yerine anayasal sisteme geçildi. Kuvvetler ayrılığı teşekkül edildi. Mecliste kabineyi kurma ve feshetme yetkisi parlamentoya verildi. Oluşturulan anayasa ile saltanat makamına sahip olan kralın güçlü salâhiyet(yetki) elde etmesi halk ve parlamentoya hesap verme gibi zorunlulukların zayıf olması dezavantajlarındandır. Diğer taraftan 1 Ekim 1964'te çok partili döneme geçilmiştir. Parti kurma kanunu Afganistan'da ciddi değişimin önünü açmıştır. Çok partili dönemle birlikte Zahir Şah saltanatının düşmesine yol açacak farklı zeminlerde faaliyetler gerçekleştirilmiştir (Sherzad, 2021, s. 38).

Zahir Şah döneminin daha iyi anlaşılması için Şah Mahmut Han'ın başbakanlık süreci de analiz edilmelidir. Daha önceki iktidârlar döneminde olduğu gibi bu dönemde de milliyetler arasındaki farklı etnik grupların kültürel değerlerinin ötekileştirilmesi devam etmiştir. Merkezi devlet gücünün korunması, baskıcı

politikalar ile mümkün görülmüş ve despotik rejim anlayışı varlığını sürdürmüştür. Zahir Şah dönemindeki en belirgin örnek; o zaman yapılan Loyicirga (Büyük Şura)dır; günümüzde ne anlama geldiği değerlendirilirse, “Afgan Ulusal Meclisi” anlamını taşıdığı söylenebilir. Bu dönemde yapılan Loyicirga, milliyetçilik bağlamında Peştunistan davası ve ülke dışından ithal edilecek silah konuları üzerine karar almak için kurulmuştur. Bu “Loyicirga” toplantısında cirga’nın çekirdek kadrosu ve üyeleri Peştun grubundan seçilmiştir. Loyicirga toplantısında Afgan Millî Eğitim Bakanı Abdülmecit Han, Farsça konuştu için cirga başkanı tarafından görevden uzaklaştırılarak Peştun ırkından olan Ali Ahmet Millî Eğitim Bakanı yapılmıştır. Başbakan Mumand, Peştunce dilinin diğer tüm dillerden, özellikle Farsça’dan üstün olduğu iddiasını ileri sürerek ırk temelli milliyetçilik duygusunu kabartmıştır (Sajadi, 2012, s. 95).

Daha sonra Haşim Han’dan kalan siyasi miras yeğeni Muhammed Davud Han’a devredilmiştir. Afganistan’ın tüm bölgelerinde “Davut Bahçesi” adına bahçeler yapılmıştır. Hemen hemen tüm devlet mensupları; bakanlar, komutanlar, onbaşılar, valiler, yerel yöneticiler, hatta küçük bir köyün yöneticileri bile Zahir Şah’ın geldiği Muhammedzai ailesine aitti ve bu aileden gelen herkes “Serdar” lakabı kullanmıştır. Ete kemiğe bürünmüş bir siyasi düşünce, Afganistan’ın bugün ne halde olduğunu açıklamaya manidardır. Küçük çocuklarına bile “Muhammedzai tipini andırıyor” denilmiştir. Bu hikâyenin tarihi 1960’tan sonra kırsal kesimlerde yaşayan, sıradan halkın arasında o kadar yaygındı ki bir insan iyi bir akla sahip olursa Muhammedzai ailesine benzetilirdi. Halbuki olayın tam tersi söz konusuydu; Muhammedzai ailesinden olan, entelektüel bir bireyden bahsetmek mümkün değildir. Herhangi bir bilim adamı, yazar, şair, okur-yazar veya doktorun olduğu görülmemiştir. Daha sonra yurtdışında doğmuş ve büyümüş insanlar Afganistan’a dönerek yenilikçi fikirleri ortaya koymaya çalışmışlardır.

2.2.9.Davut Han Yönetimindeki Devlet

Davut Han’ın (1953-1963) başbakanlığa gelmesi ile Afganistan’da sıkı bir diktatörlük politikasının toplumsal alanda uygulanmaya başladığı ifade edilmektedir. Davut Han, entelektüel bir diktatör tarzında; çeşitli toplumsal ve kültürel kodların değerlerini, demokratik özgürlükleri görmezden gelerek toplumu modernleştirmeye

yönelik adımlar atmıştır. “Afganistan halkının özü Peştun etniğidir” düşüncesini savunmuştur. Irk milliyetçiliği düşüncesinin Afganistan toplumunda kültürel bir biçim alması için şu adımlara yönelmiştir: Aşiretlerin özerklik fikrinin ortadan kaldırılması, devlet aygıtı ve nizâmiyeyi güçlendirmek, finansal anlamda ekonomik iyileşmeyi sağlamak ve dış yardımı verimli kullanmak (Sherzad, 2021, s. 39). Davut Han’ın bu on yıllık başbakanlık süresince, aslında demokratik bir ortamın kendiliğinden toplumsal hayatta görülmesi söz konusudur. Bu dönem, ekonomik kalkınma konusunda sıkı çalışılmıştır. Davut Han’ın başbakanlıktan ayrılmasından sonraki birkaç yılda kentsel topluluğun, entelektüel ortam içinde demokrasi fikrinin çatırdadığını; sosyal ortamın etkileşimde bulunduğunu söylemek mümkün olmuştur. 1955-1963 yılları arasında Davut Han’ın modern anlamda bir devlet kurmak için ciddi çaba sarf ettiği de göz ardı edilmemelidir. Modern ulus devlet inşa edilmeye çalışılırken Afganistan camiasındaki Peştunların öz yapısını vurgulayan, yeni bir yoruma dayalı milliyetçi ideoloji doğmuştur. Böylece Peştunistan meselesi gündeme gelir; Peştunce ve Farsça, Afganistan’ın resmi dili haline gelmiştir. Ulus devlet inşası ve merkezîyetçi ulusal politikada Afganistan’ın teritoryal coğrafi yapısının devletin merkezîyetçi otoritesine ilhak edilmesi, Davut Han döneminde başarıya ulaşmıştı. Bu dönemde merkez-çevre ilişkisi güçlü bir hal almış; merkezden bağımsız hareket eden herhangi bir etnik grubun varlığına dikkat çekilmemiş, ulus devlet perspektifi paradigması etrafında pozitivist olgu ile yeni bir ulusal ordu kurulmuş, toplumsal değişim-dönüşüm görülmüş ve zihinsel algılar zaman ve mekâna göre evrilirmeye mahkûm olmuştur. Yaşamsal ve geleceğe umut veren, ulus devlete entegre olan, aydınların tezahürüne imkân sağlayan bir eğitim modeli inşa edilebilmiştir. Açılan halk eğitim programlarının gücünün büyümesi ve gelişimi, devlet bürokrasinin genişlemesi aktif bir aydınlar grubunu ulusal yaşama getirmiştir. Yukarıda da bahsedildi gibi, Afganistan’ın ulusal dil politikası 1930’larda devlet inşa sürecinde en tartışmalı mevzuların başında yer almıştır. Afganistan toplumunda tüm etnik unsurlar azınlık statüsü taşıdığı için ulusal kimlik oluşturma projesi sancılı bir süreci beraberinde getiriyordu; ulus devlet fikrine göre bu süreç, doğal olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle siyasal güce sahip hâkim zümrenin dili olan Peştunce’nin, toplumsal sahada uygulama sınırını genişletme kararı, Farsça ve Peştunce’yi olumsuz yönde etkilemiştir. Devletin otoriter merkezi gücünün ve ulusal Afgan kimliği

inşasının başarısızlığı, feodal ağalar döneminin kuvvetli ruhunun insanlar arasında hâlâ devam ettiğini sergilemiştir. Modern devlet, toplumun geleneksel değerlerinin solmasında kendini var edecektir. Davut Han eğitimi Fransa’da almışsa da toplumun geleneksel ruhunu ve muhafazakâr hafızanın doğasına hürmet göstererek bir modern ulus devlet inşa etmeye çalışmıştır. Ulusal kimlik kurma hedefinde; geleneksel taban, Peştun milliyetçiliği, aile kurumu ve din unsurlarına vurgu yaparak ideolojik tabanı muhafaza etmiştir. Bu dönemde kullanılan siyasal söylem ile modern devletin rasyonel doğası arasındaki çelişki, Davut Han’ın başbakanlıktan istifa etmesine yol açmıştır (Saiqal, 2015, s. 16). Benedict Anderson’un “Hayali Cemâat”de dediği gibi Davut Han; ulus devletin merkezîyet otoriter gücünü benimserken, ekonomik kalkınma için II. Dünya Savaşından sonra dış ülkelerin yardımına yönelmesine rağmen başarılı olamamış ve modern ulus devletinin inşası bir hayal olarak kalmıştır.

Saltanat makamına geçmesinden bu yana aheste aheste ancak istikrarlı bir biçimde iktidâr-otorite alanını geniş hale getirerek ülke genelinde uygulama koyan Zahir Şah, Davut Han’ı başbakanlıktan almış ve çatışmasız bir şekilde saltanat otoritesini kazanmıştır. Afganistan’da sosyal, toplumsal ve bireysel anlamda zihniyet değişimi yaşanmıştır. Liberal düşünce unsurunun toplumsal görünümü önem arz etmektedir. Saltanat sistemi ile yönetilen devlet, yerini anayasal devlet sistemine bırakmış ve bir anayasa tasarımına karar verilmiştir. 1964’te yeni anayasa ile parlamenter demokrasi ile partilere ve basına özgürlük tanıyacak bir anayasal monarşi kurulmuştur (Tanin, 2005, s. 143).

1964’te Anayasa sistemine geçilmeye çalışılırken Peştunların zihnindeki soru şudur: Kraliyet ailesinin siyasal durumu ne olacak? Modern devlet paradigmasına ulaşmanın temel öngörüsü, Afganistan toplumunun problemlerine cevap verebilir olmalıydı. Bu modern anayasa ile Afganistan’da üç gücün bağımsızlık ilkesine dikkat edilerek anayasal hükümet kurulmuştur. Loyicirga’da, tartışmalı konulardan biri olan Kraliyet hanedanlığının siyasî otoritesinin kısıtlanması en önemli konulardan biri olarak karşımıza çıkmıştır. Anayasası’nın 24. Maddesi, *“kraliyet ailesinin üyelerinden birkaç örnekle, siyasî partilere katılmalarını ve Başbakan, Bakan, Konsey ve Yüksek Mahkeme görevlerini yerine getirmelerini engelledi. 24.*

maddede, Davut Han da dahil olmak üzere kraliyet ailesi üyelerinin siyasete katılımının yasaklanmasını onaylayarak meşrutiyet savunucularının beklentilerinden daha ciddiye aldılar. Bu arada Davut Han, dümende bir siyasi parti kurarak ulusal siyasi sahneye girmeyi amaçlıyordu” (Kaşkaki, 1999, s. 17).

Dinin konumu ve rolü üzerine ciddi münakaşalar Loyicirga’da yaşanmıştır. Din devlet ilişkilerinde, dinin etkisinin devlet üzerinden kaldırılması gündeme getirilmiştir ancak bu, hem geleneksel toplumun zihniyetine ters düşmekteydi hem de muhafazakâr dindar camianın tepkisini yükseltmekteydi. Muhafazakârlar, dinin otoriter gücünün hem yasama hem de yargıda özel bir konumunun olmasını ve 1931 anayasasının içinde bulunması için çağrıda bulundular (Farhang, 1998, s. 17).

Önerilen ilkenin 69. maddesine göre “yasa”, “kralın imzasına ulaşan her iki meclis tarafından onaylanan bir karardır ve kararın bulunmadığı hallerde yasa, Hanefi’nin Şariat yargı yetkisine ilişkin bir karardır” (Kaşkaki, 1999, s. 25). Parlamantonun takdirine sunulan karar, milletvekillerinin çoğunluğunun onayı ile kabul edilmiş; yasama sürecinde İslâm’ın usulüne riayet edilmesi onaylanırken diğer taraftan, kültürel örf ve adetlerin mevzuatında şariat usulü tercih edilmiştir. Bir diğer tartışmalı konuların başında, ulusal kimlik konusu yer almaktadır. Kime Afgan kimliği tanımı yapılır? sorusu ile ilgilidir. Bazı anayasacılar, küresel dünyada Afganistan topraklarında yaşayan tüm etnik unsurların “Afgan adı ile tanımlandığını iddia ederek anayasada dile getirmenin manasız olduğunu ileri sürmüştür. Yalnız Afganistan, çokkültürlü bir yapıya sahip olduğundan çeşitli dilleri ve kültürel değerleri taşımaktaydı. Her kavmin kendine göre Peştun, Özbek, Hazara, Tacik, Türkmen vb. gibi alt ulus kimlik şuuru canlı organik varlık gösterdiği için de anayasanın tek Afgan kimliği olması gerektiği söylenmiştir. Tartışmaların nihayetinde anayasaya bir madde ilave edilmiştir:” Afganistan’da yaşayan herkes Afgan’dır”. Afgan terimi, ulusal bir kimlik olarak kabullendirilmiştir (Tanin, 2005, s. 153).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. AFGANİSTAN'IN CUMHURİYET VE SONRASI DÖNEMİ

3.1.1. Cumhuriyet ve Devlet

Uluslararası arenada iki kutuplu siyaset, Doğu-Batı çekişmesinde, Doğu'ya SSCB Batı'ya ABD'nin önderlik ettiği bu zaman ve mekânda güç gösterisi rekabeti ve soğuk savaş çatışmasının yükseldiği süreçte, Afganistan'da 40 yıl iktidarda kalan Zahir Şah'ın monarşi yönetimi Davut Han tarafından gerçekleştirilen bir darbe sonucunda sona ermiştir.

Bu darbe, devlet organındaki monarşi rejimin sonu ve Afganistan'ın siyasi tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur ve yönetim biçimi olarak cumhuriyet ilan edilmiştir. Darbenin hazırlıkları ve zamanlaması uygun bir çerçeve etrafında yapıldığı için Afganistan tarihinde “Beyaz Devrim Darbesi” olarak anılmaktadır. Davut Han'ın kişisel mizacı bakımından tertipli bir karaktere sahip olduğu bilinmektedir. Harp okulu mezunu olması onun gelecek hayalinin siyasi temelini pekiştirmiştir. Başbakanlık görevi döneminde ordu içerisine nüfuz etmiş ve kendi yandaşları; general, subayları ve ordu mensuplarını göreve atamıştır. Bazı kaynaklara göre, Zahir Şah'ın sağlık problemleri sebebiyle İtalya'da bulunması diğer ifadeye göre, İtalya'nın Napoli şehrinde seyahat ederken darbe fırsatının olgunlaştığı kanaati hasıl olunca Davut Han; ordu içindeki yandaşlarına danışarak ilk fırsatta Zahir Şah'ın saltanatını devirmiştir (Oğuz, 2001, s. 5-6). Davut Han, Afganistan devlet radyosunda yaptığı bir konuşmada, cumhuriyetin temellerinin atıldığı 17 Temmuz 1973'te “Çürümüş Rejime” son verildiğini ve Afganistan'ın ilk cumhurbaşkanı olduğunu halka duyurmuştur (Derih, 2001, s. 540). Darbe için hazırlamış olduğu bildiriye Kabil radyosunda sunmuştur:

“Yaptığım bütün siyasi faaliyetlerimde her zaman şu soruyu kendime sormuşumdur: Afgan halkına ve özellikle de hakkından daha çok mahrum olan genç nesille içinde herkesin eşit olduğu iyi bir hayat ortamı nasıl yaratabilirim diye? Ben her zaman gerçek demokrasiyi temelinde ülkenin güvenliği ve halkımın refahı hizmetini barındırıyorsa uygulamaya çalıştım.

Geçmişteki yönetimler demokrasi ve özgürlük adı altında herkesi birbirine düşerek düşman ettiler. Böl, parçala ve yönet formüllerine dur diyebilecek biri lazımdı. Bu nedenle bütün vatanseverler ve özellikle Afganistan'ın vatansever ordusu bu anarşizmi çöktürdüler. Şunu da herkese beyan ediyorum bundan sonra bu rejim sona erdi. Yerine İslâm'ın hakiki yüzüyle uyumlu olan cumhuriyet rejimi geçmiştir.

Afganistan'ın dış politika ilişkileri konusunda Afganistan tarafsızlık anlaşmasına uygun olarak hareket edecek ve Afgan halkının kendi özgür iradesine bağlı olacaktır. Afganistan'ın uluslararası politika ilişkileri konusunda yine Afgan halkının isteğine göre belirlenecektir. Geçmişte Peştunistan olayı yüzünden Pakistan'la herhangi bir olumlu sonuca varamamıştık ancak bu kez tekrar bir olumlu sonuca varmamız için çalışacağım” (Batur, 2018, s. 23).

Zahir Şah gerçekleştirilen darbe ile alakalı ilk açıklamasında şunları ifade etmiştir: “Cumhuriyet darbesi benim beklemediğim ve düşünmediğim kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir Davut Han ile aramızda ülkemizi bu duruma getirecek bir planımız yoktu” (Wahid & Mesbahzada, 2009, s. 25). Başka bir duyuma göre, Zahir ailesinde Afganistan saltanatına geçmeye uygun birinin bulamaması Davut Han'ın devlet sisteminin değişime götürmesine yol açmıştır (Batur, 2016, s. 67).

Cumhuriyet rejiminin inşasından hemen sonra Davut Han, devlet sisteminde birkaç değişiklik yapmıştır; Yaptığı en önemli değişiklikler planlı ekonomi, merkezi kalkınma ve Peştunistan milliyetçiliği konularıdır (Ardshir, 2002, s. 81). Bu dönemde, uluslararası arenada finansal, teknolojik ve sanayi desteğine ihtiyaç duyulur. Davut Han'ın yenilikçi politikasının yapılanmasında Batılılar, gerekli finansal yardımı yapmadığı için Afganistan'ı ileri bir düşünceye taşımak, geliştirmek ve kabileci devlet yapısından çıkmak için bu süreçte SSCB yardım eli uzatmıştır. Zahir Şah'ın kuzeni olan Davut Han, 150 yıldan beri Afganistan devlet hâkimiyetini elinde bulunduran Peştun (Afgan) etnik grubun aristokrat bir ailenin üyesi olduğu dikkate alındığında, ana politika kaçınılmaz olarak laik devlet anlayışı ile ulus milliyetçilik olgusu ön plandadır. Cumhuriyet düşüncesinin ilkesel zeminde oturması sonrası, Afganistan ile Pakistan arasında teritoryal sınır pozisyonu gören “Durand Hattı”nın iki tarafına ayrılan Peştun etnik grubun bölündüğü iddiasında toplumsal ve

bireysel etkileşime neden olmuş Afganistan toplumunda Pakistan'a karşı yeniden öteki algısı canlanmaya başlamıştır.

Pakistan, tarihsel süreçte Durand Hattı üzerinden ötekileştirilmeye tabi tutulmuştur. Afganistan devletinin ideolojik aygıtlarıyla yani dergi, gazete, radyo ve televizyon ile ötekileştirme gerçekleştirmiştir. Pakistan'ın öteki konumuna atılması Afganistan toplumunu etkilemiş ve Pakistan'a karşı olumsuz nefret söylemleri ortaya çıkmıştır. Davut Han kendi iktidârını sürdürmek için Durand Hattı'nın, Peştun etnik gurubunu parçaladığı gerekçesiyle Peştun milliyetçilik düşüncesini topluma empoze etmeye çalışmıştır. Afganistan'ın Peştun etnik problemi Emanullah Han döneminden beri süre gelen, Pakistan'ın Peştunlara hak tanımadığı iddiası ile Davut Han yeniden Afganların davası olarak gündeme getirmiştir. Afganistan'ın tarihi düşmanı olarak Pakistan tanımlanmıştır. Siyasal alanda ciddi dönüşümler meydana getirmesi neticesinde sosyal taban büyük oranda etkilenmiş ve Pakistan'ın lehine nefret tohumu atılmıştır. Bu dönemde ise Kabil ve İslâmâbâd arasında gergin siyasi ilişkiler gündeme gelmiştir. Ulus devletleşmenin en önemli yapı taşlarından biri ulusal kimliğin inşası söz konusuydu. Afganistan'da ulusal Afgan kimliği düşüncesi Pakistan Peştunlarının hakları üzerinden, Pakistan'ın düşman konumuna getirilmesiyle birlikte, ulusal Afgan kimliğinin inşasında etkili olmuştur. Afganistan'ın son monarşik sistemin düzenlediği bakanlar kurulu toplantısı tarafından teyit edilmiş Helmand Nehri Su Dağıtım Sözleşmesi'nin yayınlanması cumhuriyet rejiminin siyasi pozisyonuyla teyit edilerek İran'a itimat etme konusunda tereddütle bakılmıştır (Mosbahzada, 1998, s. 145).

Hepilvak Dergisi'nin yazarları, Zahir Şah'ın talimatıyla birkaç yıl içerisinde Radyo Kabil'de Peştunistan övgüsüyle ilgili Pakistan karşıtı söylemler yayınlanmıştır (Husain Qadahari, 1973, s. 6). Davut Han, SSCB'nin mali yardımı ve uzman ekonomistlerinin desteğiyle beş yıllık kalkınma planı geliştirerek ilerlemeci düşünce kapsamında toprak reformunu gündeme getirmiştir. Afganistan'ı dışa bağımlılığını azaltmak için gerçekleştirdiği toprak reformu başarısız olmuştur. Tarımsal gelişim politikasıyla çiftçiler açısından memnuniyetsizliğe neden olan sözde "Aşamalı Vergi" tartışmaları ortaya çıkmıştır. Bu sebeple kırsal alandan kente göç tetiklenmiştir. Davut Han, beyaz darbeden sonra ilk konuşmasında Peştunistan

davası ve Peştunvali milliyetçiliğine vurgu yapmış, SSCB ile dostluktan bahsetmiştir. “Ulusal güvenlik” adı altında casusluk şebekesi kurulmuş ve bu şebekenin başına Perçemi üyesi SSCB yanlısı olan sol görüşlü Süleyman Layık getirilmiştir (Mosbahzada, 1998, s. 148). Ulus devlet, merkezi gücün etrafında toparlanması tek tipli Afgan ulus kimlik inşası yeniden sorgulanmış ve Batı’yı karşısına alarak Peştunistan milliyetçiliği açısından SSCB tarafına sıcak bakılmıştır. Bu netice ile solcu gruplar, Batı destekçi ve özellikle Sovyet muhalifi olan Müslümanları bastırmaya yönelik politikalar geliştirmiştir. Davut Han’a muhalif olanlar Batılı yaftalaması yapılarak ortadan kaldırılmaya çalışılırdı, örneğin; eski Başbakan Meyvendval’ın Batı ile iş birliği yapmakla suçlanan 45 arkadaşının tutuklanarak rakipleri yok edilmiştir. Ulus kimlik, komünist düşünce ekseninde inşa edilirken komünizm karşıtı Batı taraftarlığı yakıştırmasıyla tasfiye edilmiştir. Kabil Üniversitesi Politeknik Enstitüsü öğrencisi olan bir Müslüman mühendis öldürülmüş, Profesör Dr. Gulam Muhammed Niyazi Kabil üniversitesi üyesi ve İslâmî hareket üyesi olan pek çok kişi komünistler tarafından infaz edilmiştir.

3.1.2.Cumhuriyet Döneminde Kadın Kimliği (1973-1978)

Afganistan'da kadınlar, günlük hayatını İslâm kültürüyle yoğurarak yaşamışlar ve her dönemde kültürel, sosyal ve siyasal alanda aktif rol oynamışlardır. Ancak tarihsel süreç içerisinde vuku bulan savaşlar nedeniyle bazen kamusal alandan itilmiş bazen ise kamusal alana dahil edilmiştir. Bu nedenle, Afganistan’da kamusal ve özel alan eşitlik, özgürlük perspektiflerine göre yapılandırılmamıştır. Kamusal alanda cinsiyet ayrımı yapılmış ve mahremiyet olgusu söz konusu olmuştur. Kamusal; herkesin normal konuştuğu umumi alan olarak nitelendirilmektedir. Afganistan’da umumi olarak kabul edilen mekânlar kadınlar için güvensiz olarak görülmektedir. Kadınlar bu durum nedeniyle peçe takmayı kendine koruma aracı olarak görmüştür. Resmî olarak peçe zorunlu değildir. Toplumdaki hâkim düşünce ataerkillikten beslenmektedir.

İnsanoğlunun türeyip yükselmesi kadın ve erkekten meydana gelmektedir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de “*Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişi den yarattık...*” (Hucurât Suresi- 13) şeklinde açıklanmıştır. Buna rağmen İslâmî coğrafyasında ve diğer coğrafyalarda olduğu gibi çeşitli sebeplerden dolayı

toplumsal hayatta kadın, merkezi bir konuma sahip olmamıştır. Kadınların fizyolojik ve psikolojik özellikleri, ataerkil toplumsal yapının zincirlerini kırmaya engel olmuştur. Erkeklerin sosyal yapıdaki hâkimiyeti, geçmişten günümüze kadar devam etmektedir. Gelenek ve görenekler ile kadına olan bakış açısının değişmesi kolay olmamıştır. Bu durumu değiştirmeye çalışan kadınlar bile sadece kısmi haklarla yetinmek zorunda kalmıştır. Aydınlanma paradoksu olarak Batı'da gerçekleşen ihtilaller ve devrimler, diğer ülkeleri doğal olarak etkilemiştir. Böyle cinsiyet meseleleri, özellikle Afganistan'ın cumhuriyet döneminde özel bir yer edinmiştir. Afganistan, geleneksel toplum yapısına sahip olduğu için tarihsel olarak erkeklerin ayrıcalıklı gücü dolayısıyla kamusal alanı ellerinde tutmuşlardır. Yine aynı sebepten ötürü tarihin her döneminde kadına dair ataerkil düşünce ağır basmıştır. Kadınların özel sınıra bağlı olması ve kamunun erkeklere bırakılması şekilde formüle edilmiştir. O zamanlar Batılı kadınlar hem kendi aktivizmi hem de daha geniş sosyoekonomik değişimin sonucu olarak kamusal alan hakları, sosyal katılım ve kendi cinsiyetlerini de içeren tam vatandaşlık statü konumuna erişmelerinde önemli kazanç elde etmişlerdir (Moghadam, 2002: 20).

Parlamentonun muhafazakâr üyeleri 1968 yılında, Afganistanlı kızları yurt dışında öğrenim görmekten alıkoyan bir yasa tasarısının yapılmasını önermişlerdir. Yüzlerce kız öğrenci parlamentonun önerisine muhalefet olmuştur (Moghadam, 2002: 21). 26 Ağustos 1973'te Muhammed Davut Han beyaz darbe ile monarşiye son vererek Cumhuriyeti ilan etmiştir. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Cumhuriyetin ilanı toplumun her kesiminde değişim ve dönüşüme yönelik heyecan uyandırmıştır. Mevcut sosyal yapı içinde yeni fikirler filizlenip gelişme göstermiştir. Cumhuriyetle birlikte gelişen fikirler monarşik sistemin dışında yeni bir sosyal düzen oluşturmuştur (Noori, 2013: 45). Cumhuriyet düzeni içindeki tartışmalarda; monarşik sistemde tartışılan kadın hakları, siyasetin gündemindeki yerini korumuş ve toplumsal yapıda en çok halkın ilgisini çeken konulardan biri haline gelmiştir. Afganistan'da, cumhuriyetle birlikte kadın kimliği, toplumsal bir özne haline dönüşmüştür. Bu dönemde toplumsal ve sosyal hayatta ciddi değişimler meydana gelmiş, dolayısıyla kadınların toplumsal ve kamusal alanla bütünleştiğini söylemek mümkün olmuştur.

Devletin kadınların eğitim ve öğretimi hususunda ısrarla durmasının yanı sıra eşitlik, özgürlük ve çeşitli kamu kurumu, sivil toplum, özel sektörlere girebilmelerinin ve kadın istihdamının önü açılmıştır. Afgan kadınların toplumsal konumu tüm çevrelerce kabul görmüştür. Cumhuriyetin kurulmasından kısa bir süre sonra siyasal konulara ağırlık verilmiştir. Davut Han “gerçek demokrasi ve halka hizmet” ilkesiyle; aile ve kadın konularına yakından ilgilenmiştir. Kadınların eğitim-öğretim olanaklarının artması, merkez ve çevre illerdeki yükseköğretim kurumlarında kız öğrencilerin aktif rol alması, kamu ve özel kurumlarda kadın istihdam oranlarının hızla artırması Davut Han’ın kurduğu cumhuriyetin açık göstergesi olarak görülmüştür. Diğer yandan, kadının sosyal ve toplumsal statüsünde köklü değişiklikler yaşanmıştır. Cumhuriyetin kurucusu Davut Han’ın en önemli hedefleri kadının sorumluluk sahibi ve kendine güvenen özne olması, ulusal kimlikte kendisini hür vatandaş hissetmesidir (Noori, 2013: 48).

Afganistan'daki tarihi olayları konu alan tarihçi ve pek çok araştırmacı Davud Han'ın başbakanlığı sırasında başörtü zorunluluğunun kaldırılmasını o dönemde Afganistan için en önemli başarılarından biri olarak görmüştür. Davud Han önemli bir sorunu çözdüğüne inanmıştır. Bu bağlamda kadının başörtüsünün kaldırılması, kadınların sosyal, kültürel ve ardından siyasi faaliyetlere daha fazla katılım sağladığı söylenmektedir. Bu dönemde kurulan bazı kuruluşlar; Afganistan Devrimci Kadınlar Cemiyeti, Afganistan Kadın Birliği Topluluğu, Uluslararası Afganistan Kadınlar Derneği, Afganistan Demokratik Kadınlar Partisi'dir. Monarşinin yıkılışı ve cumhuriyetin kuruluşu itibariyle tarihsel süreç içerisinde birçok sosyal birliktelik ve kadın gelişimi, sivil toplum kuruluşları oluşturulmuştur. Buna rağmen Afganistan tarihi boyunca çeşitli nedenlerden dolayı kadınların doğal hakları yine ihlal edilmiş ve siyasi gücü engellenmiştir. Kadın Enstitüsü, Kadınlar Cemiyeti gibi açılışlar kadın faaliyetlerinin güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması konusunda faaliyet yürütmüştür. Kadın Enstitüsü, kadınların hak bilincinde etkin rol oynamaları ve sorumluluklarını yerine getirmeleri, özgürlük, eşitlik ve beraberliği konusunda araştırma yaparak o dönem yayın yapmaya devam eden Mirmanu Kadın Dergisini merkezi faaliyetin odak noktasına yerleştirmişlerdir. 1970'li yıllarda Anahtar adlı bir radyonun muhabiri ve yöneticisi Necibe Eyyubi, 1973 yılında "Mirman" kadın dergisinin kurulmasıyla

hukuki meselelerin ve kadınlarla ilgili sosyo-politik meselelerin bu yayına yansıdığını söylemiştir. Najiba Eyyubi'ye göre, o dönemde radyo basınında ve Mirmanu Kadın Dergisi'nde aktif olan kadınlar şunlardır: Rukiye Ebu Bekir, Kübra Nurza-i, Hümeysra Nurza-i Masuma Verdik, Nefise Abbasi, Şefika Kabir Sirajı'dır (Mehrin, 2012).

Bu dönemde kadınların giyim kuşam tarzı ve kamusal alandaki görünümüne bakıldığında sosyolojik anlamda kadın için refah bir dönem olarak nitelendirilebilir. Elbette bu dönemde kentli kadınların yaşam biçimi Batılı tarzıdır. Çünkü ülke Batı kültürünün yoğun tesirinin altında kaldığı ifade edilebilir. Sosyolojik muhayyile bakışıyla görsellere bakıldığında kadınlar için özgürlük ve yaşam statüsünün bugünlere nazaran çok yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilanı ile beraber Davut Han kadın haklarına önem vermiştir. Kamusal alanda kadınların aktif rol oynamasını destekleyen lider, buna yönelik çalışmalarda bulunmuştur. Gerek eğitim alanında gerekse siyasal alanda kadın aktifleştirilmiştir. Bu dönemde kadınlar eğitim haklarına sahiptirler. Cumhuriyet dönemiyle beraber kadınların yaşam standartları yükselmiştir (Radioneshat, 2016).

Görselden anlaşılacağı gibi bugünkü Afganistan'a göre çağdaş bir yönetim anlayışı görülmektedir. Kadınlar giyim kuşam konusunda bir yönlendirmeye maruz bırakılmamıştır. Eğitim alma haklarını elde etmişlerdir. Modern kadın anlayışı fikirlerden çıkıp kampüslere yerleşmeye başlamıştır. Cinsiyet ayrımı gözetmeksizin erkekler ve kadınlar aynı ortamda örgün eğitim almaya başlamıştır. Refah ortamının sağlanması sayesinde kadınlar düşünce ve ifade hürriyetini her alanda ortaya koymuştur.

3.1.3. Afganistan'da Komünizm Tarihi

Muhammed Zahir Şah dönemi ve Şah Mahmut Han'ın başbakan olduğu 1964 yılında kabul edilen anayasa ile ülkede partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Bu dönemde Sovyetler Birliği Afganistan'da gücünü arttırmak ve kendi ortamını hazırlamak için yayımlacı ideolojileri kapsamında SSCB yardımı ile sol görüşte hareketlilikler başlamıştır. 1964 anayasası ile insanlara tanınan siyasi özgürlük hakkı neticesinde, Demokratik Halk Parti'nin temeli 1965'te atılmıştır. DHP kendi içinde

Halkçı ve Perçem partisi olarak ikiye ayrılmıştır. Rusya'ya eğitim amaçlı gönderilen öğrenciler halkçılardır. Halkçılar, etnik köken bakımından çoğunlukla Peştun'dur. Bunlar ordu ve silahlı kuvvetler üzerinde nüfuza sahipken Perçemiler ise; Peştun etnik grubu dışından yumuşak huylu ve çatışma karşıtı ve uzlaşıcı, devletin içinde aktif faaliyet yürütenlerdir (Ulfet, 2016, s. 38). Davut Han'ın SSCB ile ilişkisinin bozulmasına kadar, 1977'de SSCB'nin siyasi baskısı ile kendi aralarında ayrışan iki parti birleştirilmiştir. Davut Han'ın önderliğinde 1973 yılında Meşrutî sisteme karşı beyaz darbe yapılarak cumhuriyet sistemine geçilmiştir. Davut Han'ın darbe yapmasına destek veren askeriye'deki subayların çoğu SSCB'de eğitim almış sol görüşlülerden oluşmaktadır. Ancak Davut Han, cumhuriyetin kuruluşundan kısa bir süre sonra kendisine destek veren sol görüşlü subaylara sırtını dönerek askeri görevden uzaklaştırmıştır (Ulfet, 2016, s. 38).

Davut Han'ın bu muhalefeti ve Rus karşıtı sonucunda, 28 Nisan 1978'de sol görüşlü askeri darbe ile iktidârı ele geçirmiştir. Bu darbe hareketi için "Nisan Devrimi" adlandırılması yapılmıştır. Ertesi gün Davut Han ve ailesini öldürmüştür. Davut Han rejiminin yıkılmasından sonra sırasıyla Nur Muhammed Terakki, Hafızullah Emin ve Babrak Karmal üçü bir araya gelerek yeni hükümeti kurmuşlardır. Komünizm desteği ile iktidâra gelen Halkçı ve Perçemiler "Afganistan Cumhuriyeti" adını "Afganistan Demokratik Halk Cumhuriyeti" olarak değiştirmiştir. "Terakki Cumhurbaşkanı, başbakan ve İnkılâp Konseyi Başkanı olarak seçildi. Babrak Karmal, Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Başbakan Yardımcısı ve İnkılâp Konseyi Başkanı Yardımcısı tayin edildi. Hafızullah Emin ise Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilmiştir" (Sadeed, 2017, s. 165). 28 Nisan'da darbe yoluyla iktidârı ele geçiren Terakki, iktidâr seven, acımasız ve Peştun milliyetçisi olarak bilinmektedir. Terakki hükümet kabinesinde yer alan bakanların hepsi Rusya yanlısı ve Rusya komünizmi için çalışan insanlar olarak bilinmektedir. Terakki'nin Afganistan Demokratik Halk Cumhuriyetini ilk olarak SSCB, daha sonra Amerika, Hindistan, Pakistan ve diğer ülkeleri resmi olarak tanımıştır. Bunun neticesinde fiili olarak Rusya, Afganistan'ı işgal etmiştir. Terakki, İslâm dinine karşı biri olarak bilinmektedir ve şöyle bir ifade kullanmıştır; "Biz Afganistan'ı batıl inançlar, gelenekler ve adetlerden temizlemek istiyoruz, ondan sonra temiz ve

modern İslâm'a sahip olacağız" (Sadeed, 2017, s. 165). Sivil halkın evlerine gece girilerek yaşam tarzlarına, özgür irade ve inançlarına müdahale edilmiştir. Bundan dolayı zulme karşı ayaklanmalar çıkmıştır. 1979 yılında Herat şehrinde rejim ve Rus askerlerine karşı ayaklanan halk, 100 Rus askerini öldürmüştür. Ruslar ve Terakki rejimi Herat şehrini bombalamış ve olayın sonucunda birçok sivil hayatını kaybetmiştir. Terakki'nin ölümünden sonra Hafızullah Emin, 17 Eylül 1979 tarihinde Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin genel sekreteri ve cumhurbaşkanı olmuştur. Terakki gibi Rus destekli komünizm yanlısı olarak sivil halkı komünizm ideolojisine bağlamak için iktidâr gücünü kullanarak zulmetmiştir. İktidarı ele alınca yapılan bütün suçu Terakki'nin üzerine atarak kendisini temize çıkarmış ve ulemaların ilgisini kendisine çekmek için camileri boyattırıştır. Afganistan halkı onun acımasız olduğunu bildiği için ona güvenmemiştir. Hafızullah Emin "Bizim on bin feodalizmimiz var, bunları öldürürsek diğer meseleler çözülecektir" ifadesini kullanmıştır (Sadeed, 2017, s. 165). Emin'in çalışma masasının üstünde Stalin'in fotoğrafı her zaman görülmüştür. Emin'den sonra Babrak Karmal, 1979-1986 yılları arasında Afganistan Demokratik Cumhuriyet Dönemi'nin üçüncü komünist cumhurbaşkanı olmuştur. Karmal Afganistan halkına birtakım vaatlerde bulunmuştur: Özgürlük, ulusal bağımsızlık, siyasi mahkumların serbest bırakılması, tam anlamıyla demokrasi, demokratik bir toplum ve sağlıklı bir sosyal ortamın inşa etme sözü vererek ülke genelinde barış ve istikrarın korunması kültürel farklılıklara, İslâm dini, aile, vicdan özgürlüğü ve özel mülkiyete saygı duyulacağını ifade etmiştir. Ülkenin SSCB güçlerinin eline geçmesi ve verilen sözlerin yerine getirilmemesi nedeniyle başta genç üniversite öğrencileri ve medrese talebeleri olmak üzere direniş güçlerine katılmıştır. Mücâhit örgütü, güçlenerek silahlı çatışmalara başlamıştır. Bu çatışmalardan en çok kırsal bölgeler, kasabalar ve köyler etkilenmiştir. Çatışmaların süreklilik kazandığı bu alanlarda insanlar; temel ihtiyaçlardan sağlık ve eğitime kadar her konuda mağdur olmuşlardır. Karmal, Afganistan devlet kurumlarını Sovyet yapısına uyarlamaya çalışmıştır. Bu dönemde eğitim anlaşması kapsamında yedi yaşından itibaren Sovyet ülkesine öğrenci gönderilmiştir. Bu öğrencilerin komünizm ideoloji eğitimiyle yetişip devletin bekası için kurtarıcı olarak görülmüştür (Marzdin, 2004, s. 14-15). Afganistan'da Rusya işgaline karşı ülke genelinde büyük direniş devam ederken iktidârın otoritesi

sarsılmıştır. Karmal sonrası Dr. Necibullah 1986-1992 yılları arasında Afganistan'ın son komünist cumhurbaşkanı olmuştur. 1989'de Cenevre antlaşması gereği Rusya'nın Afganistan'dan çekilmesi ile Dr. Necibullah hükümeti dönemi 1992 yılında mücâhitlerin mücadelesi ile sona ermiştir. Sovyet Ordusu'nun Afganistan'dan çekilmesinin ardından yerel hükümeti mücâhitler ele geçirmiştir (Asimetrik Savaşlar, 2011).

3.1.4.Komünizm İdeolojisi ve İsyanlar

SSCB işgali Afganistan toplumu üzerine bir tehdit, baskı ve aşağılama psikoloji yaratmıştır. Daha önceki çatışmalara dahil olmayan bazı gruplar, komünist iktidâr düşüncesi karşısında savaşa girmiştir. Komünist ideolojiye mensup olmayan birkaç milliyetçi subayda millî direnişe katılmıştır. SSCB varlığı, Afganistan halkının toplumsal zihniyetini hızla değiştirdiği ifade edilmiştir. Eskiden düzensiz kalkışmalar ve dağınık ayaklanmalar; komünizm rejimine karşı, muhafazakâr muhalefet tüm etnik gruplardan oluşan hareketlilikle yaygın ulusal bir direnişe dönüşmüştür (Mubariz, 1996).

Afganistan Cumhuriyeti kuruluşu ile paralel, mücâhit hareketi de zuhur etmiş ve ilerleyen süreçte olgunlaşarak, SSCB saldırısı ile ülkede ivme kazanmış uluslararası camiada kabul ve destek görmüştür. Afganistan'ın işgal edilmesi ile güç kazanan mücâhit hareketi, İslâm'ın temel prensip dünya görüşü, İslâmcılık düşünce ilkesi ekseninde insanları ulusal bir direnişe sevk etmiş ülke genelinde bir sosyal hareket haline dönüşerek SSCB ile mücadele edilmiştir. Afganistan'daki İslâm hareketi iki boyutta incelenebilir: İlki, yabacı istilası; SSCB'nin yayılmacı sömürü politikasına karşı koymak, ikincisi: toplumsal uzlaşıdan çıkacak olan ulusal birliktelik, ulus inşa sürecinin sağlanması için yeni imkanların yaratılmasında dikkat çekmiştir. Bu iki alanın odak noktası en anlamlı görünümüyle İslâmî ilkelerdi. Bu bağlamda değerlendirmek gerekirse, İslâm dini; Afganistan halkının kültürel kimliğinden daha fazlası değildi. Bu kültürel kimliği muhafaza etme çabaları cihat sırasında insan gruplarını çatışma ortamına getirmiştir. Çeşitli etnik, dini, kültürel ve sosyal topluluklar arasında millî bilinci uyandırma, toplumsal uyumu sağlayabilecek halkın yeni ulusal birliğine yönlendirmesi asıl hikâyenin başka bir boyutudur (Pehlevan, 1998, s. 242).

Bu tarihi süreçte Afganistan'daki farklı etnik gruplar ortak bir hedefe yönelmiş, ülkenin yabancı istilasından arındırma, İslâm'ın özgürlüğü için mücadele edilmiştir. İlk başta ülkeyi kendilerine bağımlı hale getirmek dini, kültürel ve dilsel açıdan çeşitlilik gösteren Afganistan'da “*böl parçala yönet stratejisini*” uygulamaya çalışmıştır. SSCB'nin bu politikası Afganistan toplumsal yapısını ulus-devlet inşa sürecine götürmüştür. Tarihsel sürece bakıldığında uzun zamandan beri devletin varlığı Peştun halkına dayatılan siyasal yapı sorgulanır ve devamlılık kazanmadığından dolayı iflas etmiştir bunun sonucunda devletin çökmesine neden olmuştur. SSCB'nin Afganistan politikasına rağmen, ilk olarak, Demokratik Halk Partisi; Peştunizm ideoloji gücünü kullanmak maksadıyla siyasal egemenlik gücünü koruyabilmek için farklı etnik gruplar ve farklı kültürlerle mücadele etmiş, ancak bu politika sürdürülememiş anti-komünizm karşıtı direniş hareketine karşı koyulamamıştır.

Afganistan halkının Marksist paradigmaya sıcak bakmaması, Demokratik Halk Partisi içindeki siyasi anlaşmazlıklar, Marksist ideoloji ile yönetilen hükümetler gerekli meşru yetkiyi sağlayamaması, İslâmî hareketin silaha erişimi ve liberterlere mâni olunamaması; SSCB'nin Afganistan'daki kaosu kontrol etme umuduyla asker yollamasına neden olmuştur. Afganistan halkının Marksist paradigmaya destek vermediği, DHP'nin üyelerinin aralarındaki anlaşmazlıkların çözülememesi ve savaşılan ordunun her yönden zayıf ve yetersiz olduğu kanaatine varılmıştır (Nami, 2010, s. 23).

Afganistan'ın, coğrafi konumu, güçlü bir askeri üssün olmaması, sınırların kontrol edilememesi ve Amerika Birleşik Devletleri ve Pakistan olmak üzere İslâmî harekete(mücâhitlere) yapılan askeri yardım Afganistan'daki Rus yanlısı hükümet gücünün çökmesine neden olmuştur. Gorbaçov'un SSCB'de iktidâra yükselişi; Glasnost(açıklık) ve Perestroyka (yeniden yapılanma) ekonomik politikalarının tartışmaya başlamasıyla birlikte Afganistan topraklarından çekilmeye başlamıştır (Nami, 2010, s. 24).

SSCB, Babrak Karmal'ı cumhurbaşkanlık görevinden alır, Karmal'ın “DHP” üyesi aynı zamanda Afganistan İstihbarat Daire başkanı olan Necibullah'ı iktidâra getirir. 1988 yılında Afganistan, SSCB, Pakistan, ABD ve BM arasındaki Cenevre

sözleşmesinin imzalanmıştır. SSCB, Afganistan'daki askeri gücünü geri çeker, SSCB'nin geri çekilmesiyle komünist rejimin hızla çökeceği tahmin edilmiştir. Ancak, devletin şiddet uygulama gücüne rağmen, SSCB'nin Necibullah rejimine sağladığı ekonomik ve askeri imkânların sayesinde çekilmesinden sonra komünist rejim 1989-1992 yıllar arasına kadar ayakta kalabilmiştir. SSCB'nin çöküşüyle Afganistan'a ayırdığı fon kesilince Necibiullah'ın komünizm ilkesi temelinde atılmış modern devlet girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1991 sonrası mücâhitlere katılan en mühim güç şimdiki unvanıyla Mareşal Raşit Dostum liderliğindeki Güney Türkistan birlikleri olmuştur. Raşit Dostumun mücâhitlere katılımıyla Güney Türkistan illeri, mücâhitlerin denetimine girer ve böylece Güney Türkistan bölgesi komünizm yönetiminden arındırılmıştır (Ali, 2002, s. 185).

Davut Hanı'nın öldürülmesiyle, Afganistan hükümeti; Demokratik Halk Partisinin eline geçmiştir. Nur Muhammed Terakki, "Doğu Blokun Dehası", "Devrimin Büyük Lideri" ve öğrencisi olan Hafızullah Emin ise, "Devrimin Cesur Komutanı" lakabını almıştır. Bu dönemde halk, Afganistan'da komünist bir rejimin olduğunun bilincinde olsa da özellikle, ABD de bu gerçeği fark etmiştir (Musevi, 2009, s. 107). Afganistan'daki Afgan komünistler ve solcular üçe bölünmüştür. Özellikle yaşanan insan cinayetleri gün geçtikçe ortaya çıkmıştır. Gerçekleştirilen insan kıyımı; modern ulus devlet inşası için gerekli görülen ulusal kimlik "Sovyet Kimliği" üzerinden şekillendirilmeye çalışılmıştır. İlk grup, komünistlerden daha fazla sadık olan komünistler, Marx ve Lenin görüşünü benimseyen gündelik hayatında uygulayan iktidâr düşkünü insanlardır. Bu insanlar Demokratik Halk Partisi üyeleridir. İkinci grup ise; zulme maruz kalan, hakları elinden alınmış Peştun etnik grubuna mensup olmadıkları için ırk, dil ve sınıfsal ötekileştirmeye uğrayanlardır. Sosyal adaletten mahrum bırakılan insanlar, düşünce yapısı itibarıyla komünist değil ancak komünizm çatısı altında haklarını siyasal zümrede arayanlardır. Üçüncü kesim, kendilerini eğitilmiş entelektüel olarak tanımlayan, ancak ne ilim adamı ne de entelektüel olabilen kesimdir. Bu kesimin imajında sakal tıraşı, pantolon giymek, kravat takmak ve Müslümanlığı geri kalmışlık olarak gören bir anlayış vardır (Musevi, 2009, s. 108).

3.1.5.Sovyet İşgali ve Etnik Politikalar

Öncelikle SSCB'nin Afganistan üzerindeki işgal zeminini hazırlayan Nisan Devrimi (1978), komünizm bir düşünceye sahip devlet inşası bu modernleşme devriminin nelere yol açtığına dikkat çekmiştir. Bu açıdan modernleşme hareketinin bir parçası olan toprak reformu, kırsal alanda borçluluk durumunu dikkate alan bir yasa tasarlanmıştır. Toplumsal, kültürel ve sosyal anlamda etnik heterojenlik resmiyet kazanmıştır. Azınlık dillerin statü kazanması ve sınırlı yayımlar yapmasına imkan tanınmıştır. Afganistan hükümetinin SSCB ile iş birliği yapması, devletin kendi içerisinde yaşanan şiddet hadiseleri siyasal çekişmeler halk ile arasındaki sosyal güven ilişkilerin zedelenmesine neden olmuştur. Bu nedenle kitlesel kalkışma ve sosyal eylemlere yol açmıştır (Beattie, 2002, s. 13). 80'li yılların sonunda Afganistan dünyanın en geri kalmış ülkelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 16 milyon insanın yaşam biçimi, siyasi, sosyal ve ekonomik olarak dağılmanın eşiğinde sürüklenmiştir. Kent ve kırsal alanlardaki memurların yozlaşması, bürokrasinin aksaklığı; halkın temel sosyal, ekonomik ve siyasi haklarından yoksun bırakılmasının sonucu, toplumsal bütünlük parçalanmış, kültürel ve etnik çatışmayı uyandırmıştır. Bu durum siyasal zümrenin milliyetçilik, aşiretçilik ve mezhepsel ayrışmanın etkileşimi meseleyi derinleştirmiştir. Afgan ulusal kimlik inşa sürecinin her seferinde sekteye uğrayışı ülke nüfusunun %90'nın okuma-yazma bilmemesi etkilemiştir. Halkın önemli bir kısmı siyasi hayata katılmamıştır. Birçok kişi, kendilerini yöneten cumhurbaşkanı ismini bile bilmediği aktarılmıştır (Karyev, 1998, s. 15).

SSCB askeri gücünün müdahale etmesiyle Afganistan politikası, sosyal ve kültürel yapıda değişim ve dönüşümün gerçekleşmesiyle birlikte; Peştunce ve Farsça dilleri dışında Özbek, Türkmen, Beluç ve Paşai, gibi azınlıkların dillerinde radyo ve televizyon program yapılmasına resmi izin verilmiştir. Azınlık hakkı tanınmış bürokraside üst düzey mekilere gelmelerine imkân verilmiştir. Dolayısıyla Peştun etnik grubu dışındaki sınıfların yeni rejime katılım sağlaması dikkat çekmiştir.

Komünizm öncesi inşa edilen Afgan ulusal kimliği, komünizm ideolojisiyle yerini alt etnik kimliklere bırakmıştır. Afgan milleti olma aidiyet duygusunun parçalandığı önemli bir noktadır. Anti- Komünist harekete öncülük eden çeşitli

muhafazakâr gruplar; etnik, kültürel, dilsel, mezhepsel ve bölgesel topluluklardan destek almasına rağmen muhafazakârların aralarındaki iletişim dili Farsça ve Peştunce olmuştur. Bu dönemde siyasal anlamda etnik köklere vurgu yapmaktan kaçınılmış aksine ümmet birliği gündeme getirilmiştir.

Halka karşı çatışmaların süreklilik kazanmasıyla dış saldırıya karşı gelişen tepki, Afganistan toplumunun işgale karşı direnme gücünü ayakta tutmuştur. Bölgesel açıdan farklılık gösteren muhafazakâr grupların varlık mücadelesi özellikle, dış güçlerin yardımıyla sürdürülmüştür (Beattie, 2002, s. 14). İdeolojik paradigmanın önemsizleştiği bu dönemde; siyasi, ekonomik ve kültürel parçalanma komşu ülkelerde sığınmacı statüsünde kalma deneyimi, halkı etnik açıdan öz kimliklere başvurmaya, yeni anlam ve dünya görüşü yüklemeye teşvik etmiştir. Markakis, Afrika toplumu için şu ifadeyi kullanmıştır: “Etnik kimlikler etkileşimin, birleşimin, rekabetin ve yüzleşmenin sürecinde tanımlı olmaktadır hatta gruplar arası savaş sürecinde de.” Markakis’in ifade ettiği gibi, Afganistan’da alt etnik kimlikler anlam kazanmaya başlamıştır (Beattie, 2002, s. 14). Komünizm ideolojisi ile azınlıklara verilen dil özgürlüğü “*böl parçala yönet stratejisi*” etnik kimlerin keskin sınırlar oluşturmalarına neden olmuştur. İşgal ve çatışmanın süreklilik kazanmasıyla daha sonraları ümmet kimliğinin yaygınlaştığını görülmüştür.

3.1.6. Komünist Yenilikleri ve Toplumsal Cinsiyet

1979’de kırsal alanda yaşayan kadınların sosyal aktivasyon ve özgürlük ortamı askıya alınmıştır. Bu dönemdeki Millî Eğitim Bakanı, Anahita Ratibzad şöyle bir ifade kullanmıştır. “Komünizm perspektifin özgün biçimiyle benimseyen Afganistan Cumhurbaşkanı Babrak Karmal döneminde; Peştunların kabile önderleri bir araya gelerek kadınların okumamasına taahhüt etmişlerdir”. Komünist devrimin ilk başlarında, kadınlar eğitim hayatından uzaklaştırılmıştır (Giustozzi, 2007, s. 36). Halbuki 1917’de kadınlar okuma-yazma öğrenmek için halk eğitime gittikleri vurgulanmıştır. Ancak bu dönemde kızlara evlenme konusunda söz hakkı vermeksizin boşanma erkekler tarafından gerçekleştirilmiştir. Siyasi parti ve sivil toplum kuruluşlarına üye olmasına rağmen kızların evlenmesi babaların kararıyla yapılmıştır. Kadınların siyasal katılımı çok düşük düzeyde olduğu görülmüştür (Giustozzi, 2007, s. 37).

Rus işgali, toplumu tüm yönleriyle radikal biçimde değiştirmeye yönelik hareket etmişler ve buna bağlı birtakım değişimler meydana gelmiştir. Bu dönüşüm hem monarşi hem de cumhuriyet döneminden itibaren farklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyo- kültürel, siyasal ve ekonomik vb. kurumların geçmişe dair hiçbir izi bırakılmadan keskin çizgilerle birbirinden ayrılmıştır. Kurumlar değişikçe toplumsal yapıda köklü bir değişim oluşmaya başlamış en önemlisi devletin yönetim biçimi komünist felsefe ve ideolojiye göre şekillendirilmeye başlanmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığının “Komite-i Devleti-i Ajans ve Haberleşme”, Komite-i Devleti-i Basın ve Yayın”, “Komite-i Devleti-i Radyo Televizyon ve Sinema”, “Komite’-i Devleti-i Kültür” gibi birçok kurumun Rusya örneğine göre yapılandırılması ve adlandırılması aslında değişimin en canlı örneğini oluşturmaktadır (Noori, 2013: 59).

Bu değişikliklerin yanı sıra Afgan kadınların; bireysel, toplumsal ve sosyal hakları ve statülerinde bazı değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Örneğin, devlet memuru olan hamile ve emziren kadınlar için izin ve diğer haklarla ilgili düzenlemeler ilk olarak Rus işgali sırasında yürürlüğe girmiştir. Ayrıca evlilik, mehir ve nişanlılık törenleri ile alakalı yapılanmalar değişimlerin başında gelir. Bu düzenlemelere göre, görücü usulünün dışına çıkılmış, kızların özgür iradesi olmadan nişanlamak veya evlendirmek yasaklanmıştır. Mehir bahanesiyle kızların herhangi bir kıymetli eşya karşılığında verilmesinin kesinlikle yasaklandığı görülmüştür (Musevi, 2009, s. 111). Bu dönem, Afganistan vatandaşı olan kadınların diğer erkeklerle eşit rol ve statüye sahip olabilmelerinin yegâne yolunun eğitimden geçtiği düşünülerek, monarşi ve cumhuriyet dönemine göre eğitim seviyesinin daha fazla artırılmasına karar verilmiştir. 1978’li yıllarda hükûmet başkanlığında olan Hafızullah Emin bir kararname ile kadın ve erkek haklarının eşit olduğunu ilan emiştir. Evlilik merasimindeki düğün masrafları düşürülmüş ve her kadın mihri için 300 Afgani para miktarı belirlenmiştir. Ayrıca bu dönemde okullarda şarkı söyleme etkinlikleri düzenlenmiş ve bazen dans grupları oluşturulmuştur (Adil, 2019).

Cumhuriyet dönemiyle kadınlara verilen haklar komünizm döneminde de devam etmiştir. Kadınların erkeklerle eşit hak ve statüye sahip olduğu görülmüştür. Fotoğrafta miting düzenleyen kadınların görülmesi bize dönemin siyasal haklara dair ipuçlarını sunmaktadır. Kadın kamusal ve siyasal alanda daha çok rol oynamaya

başlamıştır. Bu roller komünist ideolojinin çizdiği sınırlar içerisinde kalmak koşulu ile gerçekleştirilmesine izin verilmiştir.

3.2. İSLÂMCILAR’IN DEVRİMİ

3.2.1.Mücâhitler Çağı

Necibullah rejiminin (1992) çöküşü ve Mücâhitlerin başkent Kabile girmesiyle Taliban örgütünün Kabil’i ele geçirmesine kadar bu döneme “Mücâhitler Çağı” denilmiştir. Anti komünist hareket ve mücâhitlerin cihat sırasında İslâm ilkelerini kullanarak komünist iktidârlara karşı Müdâfaa-i Millî bütünlüğüne vurgu yaparak meşruiyet kazanmıştır. Lakin mücâhitler Kabil’i ele geçirdikten sonra tüm etnik gruplar için kapsamlı temsil edilebilir bir meşruiyet oluşturamamıştır. Yedi cihatçı partinin liderinin uzlaşması ile Peşaver’de “Geçici Afganistan İslâm Cumhuriyeti Hükümeti” kurulmuştur. Peşaver anlaşmasındaki hükümet, Sünnî mücâhitlerin koalisyonu kapsamında teşekkül edilmiştir. General Raşit Dostum’un “Ulusal İslâmî Hareket Partisi” ve Şiî’lerin “Vahdet Partisi”nin dahil olduğu birçok grup İslâm hükümeti sınıfından ayrılmış ve sonuç olarak Kabil tekrar iç savaşa ev sahipliği yapmıştır (Pehlevan, 1998, s. 260). Komünist rejimin çökmesi ardından kurulan yeni hükümet iç çatışmalar ile göreve başlamıştır. Afganistan İslâm Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Burhaneddin Burhâneddin Rabbânî 30 Haziran 1992’de yapmış olduğu bir konuşmasında “hükümet artık bir parti, bir millet veya birkaç kişinin değildir” ifadesini kullanarak İslâm cemâat-i ümmet birliğine vurgu yapmıştır. Bu konuşmada hem Peştun hemde Tacik etnik grubuna değinerek İslâm kardeşliğinin, Afganistan için toplumsal bir asabiyete dönüşecek söylem geliştirilmesi yolunda adımlar atmıştır. Ümmet birliği düşüncesi aslında bir siyasi söylem olmakla birlikte devlet otoritesini korumak, siyasal statünün muhafaza edilmesinin bir sonucudur. Görünüşte geleneksel bir otorite kurulmak istense de aslında geri planda rasyonel otorite kendisini göstermektedir. Weber’in deyimiyle rasyonelleşmeyle birlikte insanlar demirden bir kafese hapsedilmiştir. Bu demirden kafes bazen bir dini anlam dünyası bazen de siyasi fikirlerle çizilen sınırlardır (Aktaran Löwy, 2018).

Bu dönemde toplumsal anomi, bir kenara terk edilmiş ve Mücâhit fırkalar İslâm'î iktidâra erişme aracı olarak kullanmışlardır. Bu minvalde anlaşmazlıkların vuku bulması ile iktidâr sürtüşmesi siyasal çatışmanın önünü açmıştır. Rabbani, Gulbeddin Hikmetyar, Ahmet Şah Mesut ve Millî Vahdet Partisi arasında yürütülmeye çalışılan koalisyon, etnik temelli bir milliyetçilik söylem sürecine yönelmiştir. Cumhurbaşkanı, savunma Bakan'ının Peştun (Afgan) etnik grubundan olmadığı için Peştunların hakkı olduğu gerekçesiyle Hikmetyar, Kabil'i bombalamıştır. Mücâhit fırkaların iktidâr çatışmasına evrilmesi, Afganistan toplumunun kaosa sürüklemesi, etnik çatışma ile alt etnik kimlikler ortaya çıkmıştır. Etnik mücadele, derin sosyal etkiler bırakmıştır. Mücâhitlerin kendi aralarındaki verdikleri siyasi mücadele savaşı halkı etkilemiş etnik grupların zihinlerinde derin izler bırakmıştır (Barekzai, 2012, s. 22-21). Geleneksel hiyerarşik sistem (aşiret, kabile ve kavim) yerini yeni siyasi partilere ve yükselen seçkinlere bırakmıştır. Sosyolojik olarak burası toplumsal kırılmanın dikkate değer noktasıdır. İşgale karşı direnişte Afganistan halkının bütünlük ve bir aradalığını sağlayan olgu sahip oldukları ortak dini kimliktir. İslâm dini, Afgan milliyetçilik ideolojisini etkilerken, ayrıca yeni siyasi oluşumlar ile birlikte dine siyasi bir strateji olarak öncelik verilmiştir (Hyman, 2002, s. 310).

O dönemde Orta Doğu'daki İslâm yükselişinin bir parçası olarak kabul edilen Afganistan'da, SSCB işgaline karşı dini kimlik ön plana çıkmıştır. “Cemiyet-i İslâmî” Rabbani liderliğinde, “İslâm Partisi” Hikmetyar liderliğinde olan bu partiler İslâmcı kimliği ile siyasal zeminde boy göstermişlerdir. Bu siyasi kuruluşların üyeleri entelektüel kadrodan oluşturulmuştur. Sovyet işgaline karşı İslâmcı oluşumlar anti komünist eylem sergiledikleri için kapitalist zihniyetten yardım almışlardır. Başka bir ifade ile ABD, Afganistan'a doğrudan yardım eli uzatmak yerine Suudi Arabistan ve Pakistan üzerinden SSCB'ye karşı mücâhit örgütüne silah ve ekonomik yardım sağlamıştır (Sada, 2021, s. 189). Ayrıca, ülke sınırları dışından gelen radikal savaşçıların, Afganistan'daki cihatçı gruplara katılımı ile mücâhitler güçlenmiştir. Sovyet işgalinin sona ermesi bölgedeki dini etkinin zayıfladığını göstermiştir (Roy, 1998, s. 200). Bu yüzden Afganistan, SSCB'nin dağılması ve soğuk savaşın sona

ermesi sürecinde kilit rol oynamıştır. Böylece Afganistan'ın ulus devletleşme ve yeniden ulus inşası kırk yıl süre zarfında bir kez daha rafa kaldırılmıştır.

SSCB istilasının sona ermesi ile birlikte, dini kimlik yapısına öncelik veren iki İslâmcı partinin iktidâr çatışması Afganistan tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Müslüman toplumun yaşadığı bir ülkede dini kimlik bütünleştirici rol oynayabilirdi ve ulusal bir kimliğin inşa edilmesi mümkün olabilirdi.

Din, dünya görüşü ve yaşam tarzını insanlara sunarak gündelik hayatın şekillenmesinde etkin olmuştur. Bu etki, toplum ve dinin dinamiklerine bağlı olarak azalıp artsa da varlığını sürdürmüştür. Din, toplumsal değişimin en önemli mihenk yapı taşlarından biridir. Bununla birlikte, din toplumsal değişimin kaynağı olabilirken, bazen de değişimin önündeki en mühim engellerden biri olabilir. Bu yönüyle değişime karşı direnen, istikrar ve toplumsal bütünleşmenin inşacısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumların yükselişi ve çöküşünde dinin önemi büyüktür. Afganistan'da İslâmcı partilerin çatışma süreci devam ederken dini kimliğin etkinliği zayıflamıştır. Toplumsal uyum ve bütünleşme yeniden etnik kimlik ile inşa edilmeye çalışılmıştır. Etnik çatışmanın yoğunlaştığı bu dönemde, dini kimliği fundamentalist çizgide tanımlayan Taliban'ın ortaya çıkması toplumu bir umut arayışı içinde dini kimliğe başvurmasına zorlamıştır. Bu nedenle Afgan kimlik inşa sürecinin başarısız olması insanların aidiyet duygusunun yitirmesiyle alt etnik kimliğe başvurması ortaya çıkmıştır.

3.2.2.Afganistan İslâm Cumhuriyetinde Ulusal Kimlik ve Alt Etnik Kimlikler

Ulus kimliği, SSCB'nin 1989'da çöküşünden sonra meydana gelen ideolojik ve kültürel uçuşurumu dolduracağı düşünülen en mühim kimlik ilkesi olmuş, Afganistan İslâm Devleti her şeyden önce yeni bir ulus devlet olarak inşa edilmesi hedeflenmiştir. Bu dönemde mücâhitler, Afganistan İslâm Devleti'nde Sovyet etkisinden arındırılmış bir ulus kimliğe dikkat çekilmiş ve Sovyet öncesindeki toplumsal, sosyal ve kültürel aidiyetler öne çıkarılmıştır. Bu minvalde tarihsel süreçlere bağlı kalarak alt etnik kimlikler, ulusal kimlikler ekseninde yeniden yorumlanarak tanımlanmıştır.

Sovyetler sonrasında en belirgin etkili kurumsal kimlik din olmuştur. Afganistan İslâm Devleti'nde Orta Asya'daki diğer cumhuriyetlerden farklı olarak eski tasavvufi gelenekler, Radikal İslâmcı akınlar, İngiliz sömürüsüne karşı elde edilen zaferler, Sünnî ve özellikle Şîî'lik gibi mezhepsel çatışmalar gözlemlenmektedir. Herhangi bir biçimde din, kendisini Sovyet işgali sonrası dönemde kadim İslâm kültürüne dayalı ilkelerden bir kimlik inşa etmenin araçlarından biridir. Bu durum siyasal elitleri din mevzusunda politikalar üretmesini ve dinsel kimliğin yeniden tanımlama çerçevesinde adımlar atmalarını zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede 1992'den sonra İslâm; siyasal düzenleyiciler tarafından ulusal kimlik, toplumsal hafıza, kültürel gelenek ve mirasın mühim bir ögesi olarak siyasi elitler tarafından kabul görmüş ve benimsenen kimlik unsuru şeklinde lanse edilmiştir (Barekzai, 2012, s. 22-21). Örneğin, Afganistan'ın ilk İslâm Cumhurbaşkanı Burhâneddin Rabbânî'ye göre, "İslâm, Afgan kültürünün önemli ögesi" olarak görülmelidir.

3.2.3.Mücâhitler Devrinde Kadın Kimliği

Afganistan'da 1990'lı yıllar kadın hakları açısından tarihinin en karanlık dönemi olduğu görülmüştür. Afganistan'da muhalif aktörlerin iktidâra geldiği bir dönem ise mücâhitler devridir. Bu dönemde kadın meselesi, siyasal akımların arasında fikir ayrılığına düştüğü ve en tartışmalı konulardan biri olarak tezahür etmiştir. Mücâhitlerin cihat döneminin sona ermesiyle birlikte, farklı mücâhit gruplarının siyasal alanda rekabeti artmıştır. İç savaşlar, göçler, vb. insan hakları ihlalleri yaşanmıştır. Özellikle kadınları etkileyen sonuçlara bakıldığında; kadın evsizliği, kadın ve kız kaçakçılığı, kadına karşı suçun artışı görülmektedir (Ghaladar, 2011: 180). Diğer bir sorun ise, sosyal hayattaki yaşam sefaletinin yükseldiği bir dönem olarak bilinmektedir.

Rabbani, başkanlığında, kızların erkeklerle beraber karma eğitim görmelerine kısıtlamalar getiren bir fetva çıkarılmıştır. Ayrıca mücâhitlerin bu dönemde birçok eğitim kurumlarının yıkılmasına, çok sayıda kadının istihdamdan mahrum kalmasına neden olduğu bilinmektedir. Cihatçı liderlerin; kadınları kurtarmak ve kadının statüsünü yükseltmek gibi bir amaç veya gayeleri olduğu görülmemiştir. Kadınların siyasal ve kamusal arenalara çıkması engellenmiştir (Adil, 2019). Bazı kaynaklara

göre mûcâhitler cihatlarını kadınların namus ve iffetini korumak adına gerçekleştirirken, Taliban örgütü ise kendi düzenlerini sağlamak için kadınları evde kalmaya mahkûm etmiştir. Afganistan tarihinde kadın haklarının değişim ve ilerlemesinin en yavaş olduğu dönem Mûcâhit ve Taliban dönemi olarak saptanmıştır. Kadınların yaşadığı travmatik olaylar sonucu bakış açılarındaki değişim gelecek nesillerin etkilenmesine sebep olmuştur. Kadınlara dayatılan burka ve peçe gibi giyim tarzı kız çocuklarının sosyalleşmesini olumsuz etkilemiştir. Amerika ve müttefiklerinin yardımıyla Sovyetler Birliğinin, Afganistan işgaline karşı “cihâtcı” mûcâhitlerin en önemli endişelerinden biri, “kadınların iffetini” sürdürmek olarak değerlendirilmektedir (Mehrin, 2012).

3.2.4.Mûcâhitlerin Çöküşü

Tarihsel süreç göz önünde alındığında, tarihin her safhasında özellikle; Afganistan’da merkezîyetçi ve modernleşme ile devlet gücünü elinde bulunduran Peştunların belli kesimi, hükümet çerçevesinde tek kimlik politikası tüm etnikler üzerinde zorla kabul ettirilmeye çalışıldığı görülmüştür. Afgan terimi, tek milli kimlik tüm Afganistan’ın her yöresinde baskı ile kabul ettirilmeye çalışılmıştır. 1978 yılına kadar devam etmiştir. Komünizm döneminde ise Kabileler Bakanlığı bünyesinde, kavimler arasında şuralar düzenlemiştir; farklı etniklerin ruhuna, çatışmacı zihniyete dokunulmuş ve çeşitli etnik unsurlar arasında milliyetçi hatta ırkçılığa varacak seviyede algı ve zihni değişim yaşanılmış, unutilanlar hatırlatılmaya çalışılmıştır. Hazara Birlik Milliyet Teşkilatı, Mumand Birlik Teşkilatı, Özbek Birlik Teşkilatı vb. temelleri atılmıştır. Muhtelif etnik grupları sürekli çatışma içinde olması için birbirilerine karşı kışkırtılmıştır. Örneğin, Afganistan’ın güneyinde Özbekler ve Türkmenler kullanılmış, merkeze karşı Hazaraları, Güney Türkistan’a yönelim Peştunları harekete geçirmiştir. Bu sebepten ötürü muhtelif etnik gruplar arasında çatışma gün geçtikçe alevlenmiştir. Bu dönemde ulus devletin politikası etnik milliyetçilik ideoloji üzerinden yürütülmüştür. Komünizmin yıkılışı ile birlikte bu sefer iktidâr mûcâhitlere geçmiştir (Haqjoo, 2001, s. 40).

Çevre ülkeler ve özellikle Müslüman dünyasında anti-komünist kimlikle maruf olan mûcâhitler, (SSCB) çöküşü ile paralel olarak mûcâhitlerde çökmüştür.

SSCB'nin Afganistan müstemiresinin sona ermesi ile mücâhitler arasında çıkan iktidâr çatışması neticesinde iç tabanda yapısalcı siyaset yerine çatışmacı politika izlendiği görülmüştür. Diğer taraftan ise bu dönemde toplumsal alanda ciddi kırılmalar meydana gelmiştir. SSCB karşısında çeşitli etnik grupların; ırk, dil, kültür ve mezhepsel ayrılıkçı hareketliliğin tezahür ettiğinden bahsedilmemiştir. Komünizme karşı yapılan cihadın ardından çeşitli etnik gruplar, siyasal alanda kendine yer aramaya başlamıştır.

Geleneksel olarak Afganistan'da Peştun ırkının 18. yüzyıldan beri otoriter güce sahip oldukları göz önüne alındığında Taliban, Peştun ırkının mirasçısı olarak görülmüştür. Ahmet Abdalı'dan beri Peştun ırkı, Afganistan'da yaşayan tüm etnik grubun kaderini yönetecek biçimde ülke halkına liderlik etmiştir. Peştunların 250 yıllık iktidârı, devlet egemenlik gücünün kendileri için teolojik bir hak zihniyet olduğu anlaşılmaktadır. Komünist rejimin çöküşüyle birlikte Peştunların liderlik algısı zorluk ve tehditle karşılaşmıştır. Tacik ırkına mensup olan Rabbani'nin devlet başkanı olması Peştun halkına münhasır liderlik nasıl geri kazanılacağı konusu sosyolojik bir mesele olarak karşımıza çıkmıştır. Taliban'ın hızlı yükselişindeki etnik faktör göz önüne alındığında iktidâr, Rabbani ve Ahmet Şah Mesut elinde olduğu için bu durum Afganistan tarihinde rastlanmamış sonucuna varılabilir. Diğer söylem ise, siyasi iktidârın yapısal işlevselliğinin kırılması değerlendirmeye değerdir. Bu temelde Taliban, mücâhit rejimin çürümesinin bir yansıması olarak görülebilir.

Afgan devletleşmesinde ulus kimlik inşa sürecinin silsilesi sekteye uğraması, ülkedeki hâkim tabakanın Peştun hegemonyasına dayandırılmasıdır. Mücâhitlerin "Afganistan İslâm Devleti" teoride İslâmcılık ümmet temeli bir düşünceye dayandırılmıştır. İslâmcılık, kültürel dayanışma ve birlik çağırısının esası olarak ümmet kimliğini dikkate almasıdır. Komünizm ideolojisi ile alevlenen etnik ayrılıkçı ideolojik hareketleri, İslâm sancağı altında toparlamayı hedeflemiştir. Ancak İslâm devleti argümanları ümmet kardeşliği ekseninde; kültürel, dini, sosyal, siyasal ve ekonomik vurgularda bulunsa da etnik temeli milliyetçilik, ümmet düşüncesinin ötesinde devlet kurumunda yer almıştır. Rabbani'nin ulus inşa süreci, din merkezli politikadan kopuşu ve siyasetin merkezinde Taciklik görüşleri Taliban için bir koza dönüşmüştür. Peştun dışındaki diğer grupların Afganistan devlet başkanlığına

gelmesi kabul edilmeyecek bir gelenek haline geldiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle Taliban, Peştun etnik grubuna mensup olduğu için iktidârı elinde tutmasında iki ideolojik yöntemi kullanmaktadır: Birincisi teoloji ikicisi nasyonalizm yöntemi ile iktidârı elde tutma aracıdır.

3.3.TALİBAN’IN TEORİSİNİN OLUŞTURULMASI

3.3.1.Molla Ömer ve Taliban’ın Kuruluşu (1996-2001)

Taliban kavramı Arapça kökenli bir adlandırmadır. Talib öğrenci anlamına gelirken aldığı “an” eki ise Farsça’da çoğul ekidir. Bu anlamda Taliban medreselerde eğitim gören öğrenciler anlamına gelmektedir (Almaany, 2021). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Afganistan’ı işgali sürecinde Pakistan’a sığınan Afgan mültecilerinin ekonomik sıkıntı ve yaşam mücadelesi sürdürürken çocuklarını modern eğitimden mahrum bırakıldığı için yaşadıkları yerlere yakın yerlerde bulunan medreselere göndermişlerdir. Medrese eğitimi sürecinde sürekli cihat perspektifi ile alakalı dersler verilmiştir. Cihat, İslâm uğruna savaşmak anlamına gelmektedir. Medresede verilen dini dersler yanında cihat dersleri çocukların sosyalleşme sürecinde etkili olmuştur. Pakistan medreselerinde cihat algısını bilinçli olarak yanlış öğretilmesi öğrencilerin gelecek hayatında kalem tutmayı değil de silah tutmayı öğretilerek sahaya sürüklemiştir (Derman & Haya, 2014). SSCB, 1989’da 10 yıllık işgalin ardından Afganistan’dan çekilmiştir. SSCB’nin Afganistan’dan çekilmesi ardından Afgan halkı büyük bir zafer kazandığını düşünürken, ülke 1992’de komünistlerin çöküşü, Cihatçı liderlerin iktidar mücadelesi iç savaşlara ve uzun bir istikrarsızlık dönemine yol açmıştır. SSCB’nin çekilmesinden sonraki siyasi gelişmeler, cihatçı liderlerin kapsayıcı bir hükümet kuramaması ve çeşitli cihatçı gruplar arasındaki bölünmelerin yayılması, Afgan toplumu içinde Taliban’ın ortaya çıkışını tetiklemiştir. Bu çalkantılı dönemde ve çeşitli şehirlerdeki mücâhit gruplar arasında şiddetli çatışmaların devam etmesiyle, Eylül 1994’te Molla Ömer liderliğindeki Pakistan medreselerinde “Taliban İslâmî Hareketi” adlı bir grup öğrenci Afganistan’da devam eden kötülük ve yolsuzlukla mücadele, Hanefî fıkına dayalı İslâm düzenin kurulması ve ülkenin güneyindeki Kandahar iline bağlı “Spin Boldak” Durand sınırında ortaya çıkıp hızla nüfuzunu genişletmiştir (AA, 2020). Başka bir ifade ile, öğrencilerin Afganistan’a dönmesinin ardından Kandahar ilinde

bir caminin imamı olan Molla Muhammed Ömer tarafından bölgede güvenliği sağlamak amacıyla kurulan Taliban örgütü görülmeye başlamıştır. Çoğu Pakistan dini okullarında okuyan öğrenciler 29 Ekim 1994'te Kandahar iline gitmişlerdir. Medrese eğitimi olan Molla Muhammed Ömer liderliğindeki Kandahar ilini işgal eden öğrencilere Taliban adı verilmiştir (Mashreghnews, 2014). Taliban örgütü lideri olan Ömer (1996-2001) arasında Afganistan yönetimini ele geçirmiştir. Ömer Afganistan İslâm Cumhuriyetini, Afganistan İslâm Emirliği olarak değiştirmiştir. Ömer'in finansmanı ABD, Pakistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan olarak bilinmektedir (Mashreghnews, 2014).

Afganistan'daki baskılardan dolayı Pakistan'a sığınmış Afganlar burada medrese eğitimi almışlardır. Bu medreseler siyaset karşıtı, gelenekçi ve tavizsiz olan Deobandizm temellidir. Afganistan'a geri dönen mücâhitler eşkıyaya dönmüştür. Savaş ve iktidâr çekişmeleri içinde kalan Afganistan'ın her bölgesi, yağmacı kişilerce kontrol edilmektedir. Taliban'ın ortaya çıkışı da Pakistan'dan Türkmenistan'a giden yardım konvoyuna saldırıp yağmalamalarına dayanmaktadır. Yağma sonucunda elde ettikleri cephanelerle güç kazanmışlardır. Kandahar'da güç sahibi Molla Nakip'in Taliban ile savaşa girmeden kaçışı ve onun askerlerinin de Taliban safına katılması Taliban'a daha da güç kazandırmıştır. Böylece civar illere de saldırıya geçmişlerdir (Mashreghnews, 2014).

29 Ekim 1994'te Kandahar ilini ele geçiren öğrenci mücâhitler "Taliban" olarak anılmaya başlanmıştır. Lider Ömer Sovyetlere karşı savaşmış kişilerdendir. Taliban'ın Kandahar'ı ele geçirmesiyle bölgenin huzura kavuştuğu görülmüştür. Taliban'ın hedefleri arasında; barışı sağlamak, Afganistan bütünlüğünü korumak, şariat kanunlarını uygulamak, İslâmî devlet kurmak vardır. Savaştan bitap düşmüş halk için Taliban bir kurtuluş olarak görülmüş ve sevilmiştir. Bu yüzden de Taliban'ın üyeleri gün geçtikçe artmıştır. Afganistan'da süregelen otorite boşluğu, iç huzursuzluk ve çeşitli sıkıntılar da Taliban'ın amaçlarını kısa sürede gerçekleştirmesine imkân sağlamıştır. Böylece Taliban, kısa sürede eğitimi, organize olmuş büyük bir güç haline gelmiştir (Saidi, 2020).

ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan Taliban'ı desteklemişlerdir. Öyle ki ABD Taliban askerlerinin eğitimi için eğitmenler göndermiş, askeri lojmanlar tesis

etmiştir. Ayrıca askeri destek de sağlamıştır. Usame Bin Ladin Afganistan'a gelerek uyuşturucu ticaretini yaygınlaştırarak ABD'ye kazanç sağlamıştır. Yardım bahanesi ile İslâmî terör ve cehalet dini olarak gösterme çalışmaları böylece baş göstermiştir. Taliban artık barışçıl olmaktan çıkıp kişisel çıkarları için savaşılan bir örgüt haline gelmiştir. Çünkü lider Ömer Afganistan'ın ve bölgenin de lideri olmayı kafaya koymuştur (Mashregnews, 2014).

Taliban içinde yaşanan bazı çatışma ve ayrılıklara BM müdahale etmiştir. Afganistan'ı ele geçirmenin ancak tüm Peştun'ların tek çatı altında toplanması ile mümkün olacağını söylemiştir. Bilhassa Peştunlara vurgu yapılmasının nedeni de Pakistan'daki askeri gücü Peştun'ların oluşturmasıdır. ABD böylece mücâhitlerin yapamadığını Taliban örgütüne yaptırarak kişisel çıkarlarını elde etmiş olacaktır (Saidi, 2020). Taliban Kabil'i ele geçirip eski Cumhurbaşkanı Necibullah'ı asarak halka korku salmıştır. Peştun olmayan halk zorbalık ve baskıya maruz kalmıştır. Din adı altında getirilen yasaklar ve kurallar halkın kâbus dolu günlerinin başlamasına neden olmuştur (Saidi, 2020).

3.3.2. Gelenek ve Modernite Çatışması Sonucunda Taliban

Neo-Fundamentalist ya da köktenci kimliği ile tanımlanan Taliban hareketi, Müslüman dünyasında din konusunda Ortodoks köktenci İslâmî çizgide yer almaktadır. Bu örgütün çarpıcı özelliklerinden biri siyasal otoriteye erişebilmek için şiddete başvurusudur (Nazari, 2014, s. 95-122). Taliban ile ilgili metinlerde iki nokta dikkat çekilmiştir. Birinci Taliban, siyasi vizyonların güdebilmek için Afganistan'ın muhit ve dünyadaki süper güçler tarafından kurulmuş militan bir örgüttür. İkincisi ise, Taliban Afganistan'ın tarihsel süreç ve sosyo-kültürel tabanından vücut bulmuş sosyal bir örgüttür. Bu örgüt, Afganistan'ın toplumsal yapısı içinde araştırılmalıdır.

İranlı Muhammed Serfiraz (2018) "Taliban'ın Yükselişi ve Çöküşü" kitabında, Taliban'ı; İslâmî -askeri bir hareket tarzında tanımlamıştır. Sovyet Birliğinin Afganistan tüm şehirlerinden çekildikten sonra mücâhit fırkaların iktidâr kavgası sonucunda ortaya çıkan Taliban kısa bir süre zarfında bölgesel güç haline gelmiş ancak 11 Eylül operasyonu ile ortadan kaldırılmıştır. Serfiraz, Taliban

örgütünün değişim sürecini değerlendirmiştir. Sarferaz, Taliban örgütünün bir köktenci hareket olarak ortaya çıkmasında; başta Amerika olmak üzere Suudi Arabistan, İngiltere ve Fransa gibi süper güç ülkeler, bölgesel aktörü konumundaki Birleşik Arap Emirlikleri, İran'ın rolüne değinmeksizin Afganistan'ın komşusu olan Pakistan'ın rolüne atıfta bulunmuştur. Bir taraftan bölgesel güç aktörü olarak Vehhâbîlik- Selefi ideolojisi sentezinde Suud Arabistan'ın hegemonyasındaki Taliban, Sünnî -radikal bir köktenci hareket kimliği ile zuhur bulmuştur. İran Şîî siyasal İslâmizm ideolojisine bir engel aracı olarak kullanılmıştır. Diğer taraftanda, bölgedeki enerji kaynakları üzerinde ABD'nin egemenlik kurması için bir araç niteliğinde kullanıldığı iddia edilmiştir. Taliban, İslâmî tarihinde Avrupa'nın orta çağı olarak bilinmektedir. Vehhâbîlik, Selefi geleneğine dayalı bir siyasal harekettir. Şîî fırkasındaki Müslümanları tekfir edilmiştir (Matani, 2011, s. 104-107).

Çengiz Pehlivan (1999) “Afganistan: Mücâhitler Dönemi ve Taliban'ın Çıkışı” adlı eseri Taliban ile ilgili mühim bilgiler içermektedir. Pehlivan'a göre Taliban özgür düşünceye sahip değil, dünya süper güç ülkeler ve Afganistan'ın komşu ülkelerinin elinde dans eden bir araç olarak siyasal alana sürüklenmiştir. Yazar, Soğuk savaşın devam ettiği yıllarda ABD, Kızıl Ordu'nun yayılmacı politikasına karşı mücâhitlere kapsamlı teçhizat geniş çaplı ekonomik destekte bulunmuştur. Ancak mücâhitler, Taliban'ın aksine; teori ve eylemde müstakil olarak hareket etmişlerdir. Pehlivan'a göre, mücâhitler Afganistan toplumsal değer ve norm tabanından ortaya çıkmış bir cihatçı hareket, Taliban ise dış süper güçler tarafından ABD ve İngiltere bölgesel stratejik konumu nedeniyle Batı tekelinde olan ülkeler tarafından politik çıkarlar doğrultusunda kurulan bir radikal hareket olarak alana çıkarılmıştır (Pehlivan, 1999, s. 35). Dr. Kamer Fatime yazmış olduğu bir makalede, Taliban'ın radikal bir savaşçı olarak ortaya çıkmasındaki faktörler üzerinde analiz yürütmüştür. Fatime'ye göre, demografik etnik dağılımlar, coğrafik durum, modern eğitim sisteminden geleneksel eğitim sistemi, SSCB'ye karşı siyasal kaos bu hareketin yükselişindeki unsurlardan biri olarak görülmüştür (Fatime, 2014, s. 36-45).

Pakistanlı bir yazar olan Ahmet Reşit, Taliban'ı diğer İslâmcı akımlardan ciddi farklılıkları barındıran yeni bir köktenci hareket dalgası mahiyetinde

tanımlamıştır. Reşit'e göre, İslâm'dan çıkardığı cihat yorumu toplumsal değişim olarak çelişkili ve anormaldir. SSCB'ye karşı savaş sürecinde ortaya çıkan hiçbir İslâmcı hareketlerle ortak noktasının olmadığı görülmüştür. Bu durum Reşit'e göre, "Taliban hareketi Müslüman kardeşlerden İslâmcılar, Sufiler ve gelenekçilerden etkilenmemiştir" (Reşit, 2002, s. 143).

Cafer Mehdevi (2014) "Taliban'ın Siyasi Sosyolojisi" eserinde Taliban'ı farklı yaklaşımlarla analiz yapmıştır. Taliban hareketinin hem emperyal güç, muhit ülkeler ülkelerin rolleri hem de içsel faktörlerin etkisine değinilmiştir. Mehdevi'yi, diğer yazarlardan farklılaştıran; Afganistan'ın sosyo-kültürel ve tarihsel geleneğinin etkisi olduğunu kabullenmeden sadece emperyal güçlerin himayesi ile kurulan siyasi bir militan olarak tanımlamanın sağlıklı bir yaklaşım olmadığı ileri sürülmüştür. Taliban Afganistan'ın toplumsal tabanından türemiş sosyal bir güçtür (Mehdevi, 2014, s. 54-56). Taliban'ın Afganistan'daki varoluş gereğinin yerel kültürün dinamikleriyle etkileşimde olduğu unutulmamalıdır.

Toplumsal ve sosyal hayatın her evresinde görülen güç ilişkileri, ister aktörlerin bilinen statüsüne, isterse kişilik özelliklerine dayansın, örgütsel ve bireysel hayatı derin etkilemekte ve yönlendirmektedir. Sosyal bir varlık olan insan, toplumu etkilemekte ve toplumdan etkilenmiştir. Her türlü sosyal ilişki karşılıklı olarak etkileşimi doğurur neticesinde güç ilişkilerini ortaya çıkarmaktadır. Güç, değişim yaratabilmenin tezahürüdür (Eryılmaz, 2019). Bu değişim sosyal ya da eylemsel olacağı gibi yönsel de olabilir. Güç kullanılsa bile, sahibi olduğu için bir potansiyeli temsil etmektedir. Taliban için kullanılan "sosyal güç" tanımlamanın gerekli olduğunu düşünmekteyim.

Sosyal güçler, belirli ve ortak bir amaca ulaşmak için mevcut siyasal iktidâra karşı hedeflerini desteklemek isteyen bireyleri, sınıfı ve grupları içermektedir. Sosyal güç hem siyasal siteminde destekler hem de sistemin yıkımına için varlık göstermektedir (Ahmedi, 2021, s. 11). Taliban, Kandahar kentinden çıkmıştır. SSCB Kızıl Ordusunun çekilmesi ardından mücâhit önderlerin arasındaki iktidâr çatışmasının yarattığı güvensizlik ve toplumsal kaosu son erdirmek için çıktığını iddia etmiştir. Dini, ahlâk reformcusu, toplumsal vicdanın tatmini, güvenli bir toplumsal ortamın inşacısı olarak ortaya çıktığını ileri sürmüştür (Fatime, 2014, s.

35-46). Taliban geleneksel medrese eğitim sistemini toplumun eğitim kimliği niteliğinde görmektedir. Afganistan'da, medrese eğitim tartışmanın iptidası 11.yüz yılda Bağdat'ta kurulan Nizâmülmülk eğitimi; fıkıh, hadis, tefsir, hukuk, gelenek görenek ve mantık usulüne dayandırılmaktadır. Buna bağlı olarak Taliban'da, dini, kültürel, sosyal ve mezhebi değerleri bir kimlik tarzında aidiyet duyulduklarını söylemektedir. Toplumsal tabanından doğan sosyal bir güç olarak Taliban, tarihsel süreçte Afganistan'daki siyasi iktidâra karşı her zaman muhalif düşünceyle varlık göstermiştir. Lakin siyasal alan rekabetinde güç kazanma şansı elde edememiştir. Ancak 1994-2001 yıllar arasında, Afganistan'da çatışmaya dayanarak siyasal iktidârı ele geçirmek suretiyle Afganistan toplumunu baskıcı tutum ile yönetmiştir. Taliban, baskı yöntemiyle Afganistan halkının toplumsal, ekonomik, siyasi, kültürel yaşam alanında; derin ve dramatik bir dönüşüm söz konusu olmuştur (Mehdevi, 2014, s. 57). Mehdevi, işlevsellik açısından Taliban'ı sosyal bir harekettir. Diğer bir ifadeyle politik yapı niteliği açısından bir sosyal hareket olarak tanımlamıştır (Mehdevi, 2014, s. 56). Anthony Giddens toplumsal hareketleri, formel kurumların dışında ortak çıkarların elde edilmesi için kolektif çalışma çabası olarak görmüştür. Guy Roush'a göre toplumsal hareketler, Belirli hedeflere ulaşmak için gruplaşma, üye kazanma, desteklemek ve genişlemek için oluşturulmuş kurumsal örgütlerdir. Thomas Bottommore, toplumsal hareketler toplumsal değişime karşı toplumsal direniştir. Dela Porta ve Deyani'ye göre, toplumsal hareketlerin informal şebekelerden kurulduğunu, başlangıcı anlaşmazlık sonucu itiraza dayanmaktadır. Lakin toplumsal hareketlilikler, amaçlarına ulaşabilmek için formel ve informal yola başvurmaktadır (Akt. Kurbi, Rafiğ ve Bulbası, 2016): 129-166).

Touraine toplumsal hareketi şöyle açıklamıştır:

“Bir toplumsal hareket, tarihselliğin biçimi, kültürel yatırım, bilgi ve ahlâk modelleri üzerindeki hâkimiyeti ya da bağımlılığı ile tanımlanan bir toplumsal sınıfın, bu kültürel modellere yönelmiş çatışmacı hareketidir” (Touraine, 1981).

Bu tür hareketler, Afganistan'ın konjektürel siyasi tarihinde çok fazla görülmüştür. Mesele, “Cunbiş-i Roşna-i” (Aydınlanma Hareketi) isteklerini karşılamak için geniş bir halk protestosuna başvurarak medeni yolu kullanmışlardır. Bunun aksine Taliban hareketi, siyasi amaçlara erişme yöntemi olarak çatışma ve

savaşı seçmiştir. 1994'ten beri Taliban Afganistan'daki ulus devlet ve yerel seçkinlerle her zaman çatışma ve etkileşim içinde olmuştur. Afganistan'daki tarihsel süreç analiz edildiğinde, gelenek ve modernite arasındaki çatışma; siyasal sistemin devrilmesine sebep olmuştur. Örneğin Habibullah ve onun oğlu Emanullah Han'ın Batılaşma paradigması kapsamında inşa edilmek istenen ulus devlet merkezileşmemesi ulusal bir kimliğin inşası için atılan adımların başarısızlık hikayesinin arkasında Afganistan'ın kültürel tabanından ortaya çıkmış fundamentalist güçlerinin ayaklanmasının sonucudur. Taliban'ın kültürel ve mezhepsel marjinalleşmesi sonucunda Afgan dışındaki etnik gruplar, kendi dillerine bağlı kalarak etnik kimlik tanımlamışlardır. Bu nedenle Afgan kimliği dışına çıkmıştır.

Taliban'ın Uygulamaları

Taliban örgütü ve ülkedeki medrese eğitilmiş mollalar tarafından demokrasi kelimesinin kullanımını reddetmektedir. Çünkü demokrasi kanun yapma yetkisini insana verir, Allah kanunlarına yer verilmediğine inanmaktadır. Demokrasiye inanan Taliban grubu, devlet anayasasının düzenlenmesinin insan aklı ile olmaz Kuran ve Sünnet ile devlet yasasının İslâmî hükümetin emirleri olduğuna inanmaktadır (Mashregnews, 2014). Molla Ömer kendini Emîrü'l-Mü'minin (Müslümanların Halifesi) ilan ederek “Emr-i Bil Marûf ve Nehy-i Anil Münker” kurulmuştur. Dinin katı yorumlarını uygulamak için Suudi Vahhabiliği modeline uygun olarak kurulmuştur. Siyasal partiliği ayrıştırıcı ve bölücü olarak gördüklerinden dolayı tüm siyasal partileri kapatmış, parti kurma yasağı getirilmiştir. Taliban, Peştun gelenekleri ile karıştırılan Deobandi geleneğinden etkilenmiştir. Deobandizm esasen laikliğin yükselişine, Sûfî görüşünün yayılmasına, Hinduizm'in Müslümanlar üzerindeki artan etkisine ve 1850'lerde Hindistan'daki İslâmî hareketlerin yenilgisine tepki olarak gelişen kültürel bir tutumdur. Deobandilerin Hindistan alt kıtasında geniş bir dini okul ağı olmakla Pakistan'da 20.000'den fazla Deobandi dini okulu faaliyeti sürdürmektedir. Siyasi strateji açısından, Taliban bir İslâm devleti kurmaya çalışsa da modern dünyada kurmak istedikleri hükümet tipine dair net bir vizyon ortaya koymamıştır. Taliban, siyasi olmaları bakımından geleneksel veya köktenci İslâmî güçlerden farklıdır ve devlet hakkında net bir

anlayışa sahip olmamaları bakımından İslâmcılardan farklıdır. Bu nedenle, özellikle ekonomik alanda ülkeyi yönetme yetenekleri çok sınırlıdır (Mashreghnews, 2014).

Taliban, hırsızlık suçuna aldığı önlem bir iki kişinin şahitliği doğrultusunda kişinin elini kesme olarak belirlemiştir. Bu durum halkın gözünü korkutma olarak tanımlanabilir. İslâmî ilimlerin kontrolü ve yorumlanması Taliban'ın eline bırakılmıştır. Afganistan'ın bazı kesimlerinde halk, aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek için Taliban'ın kurduğu 'mahkemelere' başvuruyor olması görülmüştür. Taliban 'yargısını' kullanan bazı Afganlar, Taliban 'yargısının' daha hızlı, çözüm üretici ve rüşvetin olmadığı bir sistem olduğunu söylemiştir (Derman & Haya, 2014). Taliban'ın cezalandırmada izlediği uygulamalar nedeniyle halk tarafından devlet aciz, Taliban adil olarak görülmeye başlamıştır. Taliban'ın pratik uygulamaları sahada halk tarafından kabul görmeye başlamıştır. Uygulamalardaki adaletsizlikleri düşünenler bölgelerden uzaklaştırılmaya ve sindirilmeye çalışılmıştır. Taliban içindeki etnik farklar bir kesim tarafından Taliban'a olan desteğin artmasına başka bir kesim tarafından kınanmasına zemin hazırlamıştır. Merkez hükümetin yasaları ve kuralları artık Taliban bölgelerinde geçersiz sayılmıştır. Taliban bölgelerinde, Taliban'ın şeriat yasaları uygulanmaya başlamıştır.

Taliban, ulusal kimlik için önemli bir strateji sembolü olan bayrağı değiştirmiştir. Beyaz bir bez parça üzerine şahadet kelimesinin yazılı olduğu bir sembolü devlet bayrağı yapılmıştır. Öte yandan, Taliban'ın eğitim politikası cinsiyetçi perspektif içermekle çağdaş eğitim yapının Batı paradigmasının çarpık ve ideolojik ürünü olduğu tezi savunulmuştur. Kimi Taliban ferdiyse, çağdaş eğitimi mekruh ve kimisiyse mubah tanımlı yapmıştır. Kız çocuklar eğitimi, kamuda çalıştırılma politikası haram tanımlı yasaklanmıştır. Afganistan kültüründe yabancı olan türban kadınlara ve ortaokul talebelerine sarık sarma zorunluluğu getirilmiştir. Toplum korku ve despotik yollarla yönetmek; hırsızın cezası el kesmek, modern dönemin düşünme ve yaşam biçimine marjinal bir tavır sergileyen Taliban, okullarda matematik, biyoloji, fizik, kimya ve felsefe dersini müfredattan çıkararak yasaklamıştır. Bu nedenle Afganistan halkı Orta Çağ düşünce dünyasına gömülmüştür (Sada, 2021, s.128).

Taliban'ın hâkim olduğu illerde kabile büyüklerinin ve Taliban'ın örgütü tarafınca tayin edilen üyeler tarafından sokak mahkemeleri kurulmaktadır. Deliller mahkemeye sunulduktan sonra ibretlik cezaların uygulandığı görölmektedir. Halk bu cezalandırmalar sonucu tedirgin olmaktadır.

Çöl Mahkemesi'nde ölüme mahkûm suçlunun ceza alma şekilleri şunlardır.

- 1) Kırbaçlanarak cezalandırılması
- 2) Kılıç, bıçak, keskin iplerle kesilerek
- 3) Kurşunlanarak
- 4) Taşlanarak
- 5) Duvarı üzerine yıkmak ve çeşitli ağır cezaları içeren yöntemleriyle
- 6) Dövülerek
- 7) Asılarak
- 8) Hırsızların eli kesilerek
- 9) Diri gömülerek itlaf etmek

Afganistan'da bu tür cezalara kurban gidenlerin çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Suçsuz kız çocukları zengin insanlara mal mülk karşılığında satılmaktadır. Çocuk yaşta evliliklerin getirdiği travmalar çocukların evden kaçmasına sebep olmaktadır. Taliban mahkemelerince bu tür durumlardaki kişiler ağır şekilde cezalandırılmaktadır. Erken evlilikler aile kurumu üzerindeki baskıları ve adaletsiz uygulamaları körüklemektedir (Mede for Minde, 2010). Taliban militanları Afganistan'ın batısındaki Bagdis vilayetinde hamile bir dul kadını önce kırbaçlayıp ardından da kafasına kurşun sıkarak öldürmüştür. Taliban'ın infaz ettiği kadın, evlilik dışı bir ilişkiden hamile kalmakla suçlanmıştır (Mede for Minde, 2010). Taliban güç kullanarak hâkim olduğu bölgeleri elinde tutmaya çalışmaktadır.

3.3.3.Taliban'ın Sosyal Hayattaki Gönümü

Taliban örgütü, SSCB işgaline karşı direniş ve kendilerinin İslâm'ın ve ülkenin müdafaası, aynı zamanda muhafazakar kimlik, mücâhitlerin karşıtı olarak ortaya çıkması için kendileri için Taliban teorisini kullanmışlardır. Taliban çoğul

olmakla birlikte Farsça 'da din talebesi, bilgi arayan, bilgi veren, dini eğitim almayı ve kendilerine İslâm'ın öğrencisi demişlerdir. Özellikle “Talib” ismini seçmelerinin nedeni, Mücâhitlerin fırkacılık düşünce ve siyasal anlayışı arasından mesafeli iktidâr elde etmekten ziyade toplumu Batı tarzı giyim ve düşünce yapısında arındırmak için örgütlenen bir hareket olduğunu ima etmektedir (Müjde, 2002, s. 89).

Taliban görüşünü açısından ikiye ayrılmaktadır.

1. Beyaz sarıklı
2. Siyah sarıklı

Beyaz sarık takanlar; bankan, savcı, vali, hâkim ya da “Emir Bi'l-Ma'Rûf Nehiy Ani'l-Münker” (iyiliği emretmek ve kötülükten men etmek) gibi, bu hareketin en önde gelen adamları kabul edilmektedir. Siyah sarık takan kimseler ise, statü bakımından Taliban hareketinin yüksek mevki ve makamlarda değil savaşı militandır. Bu örgütün militanlarının ailevi ilişkileri zayıftır ve okuma yazma bilmez, medenilikten uzak sadece kendilerini İslâm'ın sancağı olduklarını iddia edenlerdir. Yüksek makamdakilerdekinin bir çoğu medresede eğitilmiş almasına rağmen, ancak hayatında hiç medrese yüzünü görmemiş kişilerinde aralarında yer aldığı bilinmektedir. Sadece medrese eğitimi almış talebeler değil, aynı zamanda sistematik olarak eğitim almış bir savaşı güç olarak görülmüştür. İlk Taliban militanları, Pakistan Uluslararası Gizli Servisi tarafından disiplinli eğitimle yetiştirilmiştir (Ahmetbeyoğlu, 2002, s. 346).

3.3.4.Taliban'ın Afgan Ulusal Kimliği

Sovyet işgalinin son ermesinde Mücâhit fırkaları; İslâmî ilke ve ortak bir toplumsal değerler kümesi üzerinde uzlaşmaması, devam eden iç siyasal çatışmaların bir sonucu olarak Taliban örgütünün ortaya çıktığı görülmüştür. Tipolojik görünümü bakımından gelenekselci ve söylemleri itibarıyla radikal dinci olarak tanımlanan Taliban, Peştun (Afgan) etnik kimlik grubuna mensuptur. Yalnız “İslâm Partisi” lideri Hikmetyar'ı Peştun kökünden olmasına rağmen bir lider olarak görmemişlerdir. Kabil'in Taciklerin elinde olmasına tahammül edilmemiştir. Taliban, iktidârı ele geçirdikten sonra siyasal alanda kendilerini muhafazakâr İslâmcı, şeriata dayalı İslâmî devleti kurucusu ve Afgan Müslüman ulusunun

önderleri olarak kendilerini tanımlamıştır (Roy, 1998, s. 208). Başka bir görüşe göre, Afganistan'da Taliban'ın ortaya çıkmasına yol açan en önemli iç faktörlerden biri, Afgan cihatçı liderlerinin kapsamlı bir ulusal devlet kuramaması ve bu grupların bazılarının Mücâhit devleti üzerinde daha fazla kontrol sahibi olma istekliliği idi.

Taliban'ın ülkeyi ele geçirmesindeki başarı, mücâhitlerin iktidâr çatışmasından halkın yorulmasıdır. Afganların Peştunvali kültürünün gündelik hayata yaşam biçimi tarzında bilinç altında yerleşmesi etkilidir. Peştunvali kültürü, Afganlar için geleneksel değerler kümesidir. Peştunvali kültürü, Afganların toplumsal uyumunu sağlayan Peştun dışındaki etnik grupları öteki konumuna koyan bir anlayıştır. Diğer bir ifade ile; Peştunların kabilecilik bölünmesinin önündeki engel olmakla beraber Peştun kimliğinin aidiyet duygusunun İslâmî değerlerle özdeşleştirilmesi iktidârın yekpare elde tutulmasına yardımcı olmuştur. Taliban'ın en önemli yapı taşlarından biri Peştunların tek çatı altında bütünleştirmesini sağlaması olmuştur. Komünizm iktidârı dönemindeki birçok komutan, kendi ideolojik düşüncesi ne olursa olsun aynı etnikten olduğu Taliban'ı desteklemiştir. Örneğin, Batı kültürü ile hemhal Batı yanlısı Ruhani Vardek, eksi General Şahnevez Tanay, Paktiya il önderi Celalettin Hakanı, Batı eğitilmiş Hamid Karzai Taliban örgütünü destelemişlerdir. Esasta Taliban'ın Afgan kimliği adı altında Peştun birliğini sağlanması sosyolojik açıdan bir tesadüf değildir. Çünkü toplumsal anomik ve siyasal kriz döneminde Peştun kabileler, dini kanaat önderlerin toplanması, Afganistan'daki geleneksel Afgan kültür fenomeninin yeniden topluma hatırlatılması anlamına gelmektedir. Böyle Taliban'ın radikalizm ideali, dinin araç olarak kullanılması, Afganistan'da sınıfsal bir hiyerarşi kabile ve aile ilişkilerinin yerini almıştır (Roy, 1998, s. 209).

Afganistan'da özellikle Peştun nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde Taliban hızla yayılırken diğer etnik grupların yaşadığı bölgelerde ağır çatışmalar yaşanmıştır. Bu dönemde etnik çatışmalar yüksek düzeye erişmiştir. Taliban mutlak, biçimde etnik ve şeriat politikaları açık seçik ve şiddet içeren uygulamalarda bulunmuştur. Başka bir ifadeyle, Taliban perspektifi kavmiyetçilik, mezhepsel ayırmda doruk noktasına ulaşmıştır. Vahdet Parti üyelerinin çoğunluğu Hazara Türkleri Şîi mezhebinden oluşmaktaydı. Taliban 1996'da Mezar-i Şerif İran başkonsolosluğunda

alışan iki İranlı diplomatı öldürmüştür. İran basılı Farsça kitapların satışı ve alışına yasak getirilmiştir. Mezar-i şerifte yaşayan Hazara Türklerinin infaz edilmesi Türkistan'dan bölgesinden sürgünü, İran'ın Afganistan'daki gücünü zayıflatmak, aslında Taliban'ın iç siyasetinde sergilediği mezhepsel ötekileştirmenin belirtilerdir (Wahed, 2003, s. 19). Taliban rejimi beş yıl boyunca, Hazara Türküne, Özbek Türküne ve Taciklere karşı; öteki sınıf ve azınlık muamelesi yaptığı bilinmiştir.

Ekrem Endeşmend ifadesine göre, (Demirel, 2002, s. 43) “Taliban rejimi kelimenin tam anlamıyla ulusal ve modern dışı bir rejimdi” Taliban'ın devlet inşa mefkûresi etnik ve siyasal yapı açısından Zahir şah'tan önceki dönemlere uzanmaktadır. İktidara geldiğinde ağdaş ve ulusal kurumların inşasında çıkarak “Afganistan İşlâm devleti” (Devlet-i İşlâmî Afganistan) adını Afganistan İşlâm Emareti (Emâret İşlâmî Afganistan) olarak değiştirmiştir (Demirel, 2002, s. 43). Taliban hükümeti, Peştun etniği ve kabile çerçevesinde kurulmuş ve devletin tüm kurumlarında uygulama sokulmuştur. Hükümet kabinesine bakıldığında kabine ve devlet kurumlarında salt çoğunluğu Kandahar ilindeki Peştunlardan oluşturulduğu için Taliban etnik politika bakışını ortaya çıkarmaktadır (Tamana, 2008, s. 79).

3.3.5. Mollaların Toplumsal Görünümü ve Modernlik Anlayışı

Molla kelimesi hoca anlamına gelmektedir, efendi anlamına gelen “mevla” ya da “Mevlana'dan türetilmiştir. İran ve Hint lehçelerinde halk, “mevla'yı “movla” şeklinde telaffuz etmiş zamanla “movla” lafzı “molla”ya dönüşmüştür (Farhang-i Dehkhoda, 2021). Molla kelimesi aynı zamanda âlim, okumuş, fazilet sahibi, eğitimi kişi, okuma yazması olan anlamlarına da gelmektedir (Demirel, 2002, s. 57). Okuryazar olmayan halk arasında, okuryazar olan herkese molla denmektedir. Afganistan ve İran halk dilinde yazmayı bilmeyen ancak okuyabilen kimselere molla denilmiştir. “Molla olmak kolay, adam olmak zordur” atasözü buna binaen söylenmiştir. Bazılarına göre de mirza olmayan, okumayı bilen ancak yazmayı bilmeyen ve yazısı olmayana molla denir. Eğitimi halk nezdinde ise derin ilim ve eğitimi olanlara Molla denilmektedir. Molla kelimesinin “doldurmak” anlamındaki mel kökünden de geldiği, yani dolu insan anlamına geldiği de söylenmektedir. Zerdüşt ve Yahudilere göre dini bilgisi olan, başında sarık olan, Müslüman olup olmamasına bakılmaksızın molla denilmektedir. Örneğin; Molla Penos. Molla

kelimesi Orta Asya’da, kendisinden herhangi bir talepte bulunulan önemli kişinin adının başına saygı ve nezaket ifadesi olarak getirilmektedir. Hindistan yarımadasındaki Müslümanlar arasında toplumda saygınlığa sahip din âlimleri için kullanılan “Mevlevi” unvanı da molla ile aynı kökten gelmektedir (Algar, 2005).

Günümüzde Afganistan’da her ne kadar molla saygınlığı korunmuş olsa da toplumsal değişim ve dönüşüm ile birlikte aynı zamanda aşağılayıcı bir anlam da kazanmıştır. Genellikle ilmî güvenilirmez veya yüksek dereceli de olsa herhangi bir din âlimi için kullanılmaktadır. Molla anlamının değer kaybetmesi, sadece okumayazma öğretilen okullarda öğrencilere ilk bilgileri veren kişilerin de molla unvanına sahip olmasından da kaynaklanmıştır. Daha eski zamanlarda molla unvanı almak isteyenler disiplinli bir eğitim almak zorunda idi. Ancak günümüzde sarıklı ve belli bir süre medreseye giden herkese molla denilmektedir. Son yıllarda bu durum daha da yaygınlaşmıştır. Bilhassa Pakistan’dan gelenler “Molla-i Maşini” (fabrika üretimi) mollası terimini ortaya çıkartmıştır. Çünkü Pakistan medreselerine gidip bir ya da iki yıl sonra dönenler, kendilerini molla olarak göstermekte ve molla sayısı giderek artmaktadır. Artan molla sayısı toplum içinde huzursuzluğa sebep olmuştur. Kısa bir sürede bu sıfatı alan kişilerin toplumsal olaylara verdiği halk tarafından yersiz olarak tanımlanan talimatların artışı bu kişilerin giderek cahil ve geri kafalı olarak görülmesine neden olmuştur. Halk ve aydın kesim arasında mollalar ve mollalık alay konusu olmuştur.

Mollaların geleneksel toplum yapısında dini önder kabul edilmeleri ve toplumsal rollerinin işlevselliği onlara yüksek statü ve karizma kazandırmıştır. Aynı zamanda ibadetlerin yaptırılmasına rehberlik etmeleri, halkın hukuki sorunlarını resmî kurumlara ihtiyaç duymadan çözmeleri, dini rehberlik ve irşat hareketleri, cenaze ve düğün gibi törenlerde halkın yanında olup keder ve mutluluklarını paylaşmaları da mollaların statülerinin yükselmesine yardımcı olmuştur (Gücü, 2011, s. 182).

Mollaların bugünkü Afganistan’da siyasi, sosyal ve kültürel hayatta rolü büyüktür. Devlet nüfuzunun sınırlı olduğu vakitlerde, kırsalın dini ve sosyal hizmetlerinin neredeyse tamamını mollalar yürütmüşlerdir. Afganistan’ın inişli çıkışlı tarihine baktığımızda mollalar toplumun özel yapısından yararlanarak devletin

siyasal ve toplumsal değişimlerinde başrolde olmuştur. Mollalara bu başrolü veren ortam ise toplumun o zamanki koşulları idi. Çünkü halk, yalnız dini hususlar için değil, dünyevi ve toplumsal meselelerin çözümü için de yine mollalara gitmekteydi. Din âlimlerinin etki alanı bugünkünden farklı olarak daha kapsamlı ve çözüm üreticisidir. Sadece dini ve fikhî boyutta değil toplumsal ve siyasal hadiselerin çözömlenmesinde de mollalar aktif rol oynamaktaydı. Afganistan siyasal tarihinde mollaların konumu belirgindir. Afgan-İngiliz Savaşında (1919), mollaların liderliğiyle İngilizler bozguna uğratarak Afganistan topraklarından çıkarılmış ve bu savaşta İngilizlere karşı mollaların cihat fetvası önemli rol oynamıştır. Sovyetler Birliğinin, Afganistan işgaline direnişinde (1979-1989) mollaların liderliği de büyük önem arz etmektedir (Hamidzada, 2020). O zamanda direniş birliklerinin kumandası genelde dini prestij sahiplerinin elinde bulunmuştur. Örneğin; Burhaneddin Rabbani, Gulbeddin Hikmetyar, Abdul Rab Resul Seyyaf, Sıbgatullah Mücedded'i, Mevlevi Yunus Halis, Sayed Ahmed Geylani, vs. gibiler o zamanın en mühim dini prestijli karakterleri olmuştur (Farhang, 2006, s. 402).

Afganistan'da mollalar ikiye ayrılmaktadır:

Birinci grup; ılımlı mollalardır. Bu mollalar medreselerin yanında okul ve üniversitelere de ılımlı yaklaşmaktadır. Bu düşünceye sahip mollalar devletin irşat ve din işleri bakanlığında, resmî medrese ve liselerde din dersi öğretmeni olarak hizmet etmektedir. Mollaların din-siyaset ilişkileri açısından değerlendirmek gerekirse, mollalar her dönemde siyaset ile yakın temas halinde bulunmuştur. Sosyal ve toplumsal faaliyetlerinden yararlanarak siyasileri ve devleti çoğunlukla etkisi altına almıştır. Bazıları ise aktif siyasetle meşgul olmuştur. Bazıları milletvekilliği seçimlerine aday olarak millet meclisine dahil olmuştur.

İkinci gruptaki mollalar ise devlette çalışmak yerine kurucu oldukları medreseler, Kur'an kursları ve camilerde çalışmaktadırlar. Bu tip mollaların bir kısmı ılımlı ve şiddete karşıdır. Genellikle ilim, irfan ve irşatla meşguldürler. Bir kısmı ise radikal düşünceye sahip olarak kamu kurumunda görev almayı uygun görmemektedir. Kızların okumasına karşıdır. İlmi sadece din ilminden ibaret görmektedirler. Diğer ilimleri şeytani ilimler olarak adlandırır. Öğrencilerine de bu bağlamda ve bu izanla ders vermektedir. Bu tip mollalar seçim ve demokrasiyi kabul

etmemekte, demokrasiyi “kefere sistemi” ve “şeytan oyunları” olarak görmektedirler. Bazı zamanlarda dolaylı veya doğrudan talebelerini şiddet ve çatışmaya teşvik etmektedir. Tarih boyunca devlete karşı halkı isyana yönlendiren mollalar olmasıyla birlikte günümüzde de birçok molla öğrencilerini Taliban safına katılmaya teşvik etmektedir (Akbari & Sinai, 2014, s. 103).

Afganistan’da mollalar şu anda da otoritesini muhafaza etmesinin yanında bilhassa 11 Eylül 2001’den sonra statü kaybına uğramıştır (Akbari & Sinai, 2014, s. 103). Kitle iletişim araçlarındaki ilerlemeler, cemâatsel bilgi üretim sistemini zayıflatarak yerine bireysel faaliyeti öne çıkarmıştır. Yeni dönemde dini bilginin otoriter bir kimlik tarafından belirli bir yaşam tarzı çerçevesinde verilmesi son bulmuştur. Artık bilgi ile alıcı arasına, internet ve diğer kitle iletişim araçları da girmiş ve “otoritelerin” rolleri azalmıştır (Yıldırım, 1999, s. 103). Bu gelişmeler dini bilgi otoriteleri olan mollaların, bu bilgiden elde edilmiş otoritelerini ve toplumsal statülerini zayıflatmıştır. Diğer taraftan mollaların klasik dini ve din dışı alandaki bilgileri modern yaşamın birçok alanında güncelliğini kaybetmiş, mollaların toplumsal değişim süreçlerinde liderlik rolleri sarsmıştır. Mollaların otoritelerini kaybettiği diğer bir konu ise ihtisaslaşma ve iş bölümüdür. Önceden bir molla sadece bir vaiz ve dini vecibelerin icra mercii olmayıp genellikle hâkim, kadı, aile danışmanı ve hatta tabip olarak da faaliyette bulunmuştur. Aslında toplumsal değişme ve kalkınmalardan sonra ihtisaslaşmanın artması ve iş bölümü sonucunda bu roller belli kişilere devredilmiş ve bu kişiler din alimleri değildirler. İhtisaslaşma ve iş bölümünün toplumlara etkisi ünlü sosyolog Emile Durkheim’in söylediği gibi ihtisaslaşma ve “İş bölümü var olan toplumların sadece daha güzel ve iyi konuma getirilmesi değil, iş bölümü olmadan var olamayan toplumların inşasıdır” (Bashardost & Soyger, 2020, s. 260). Diğer bir söyleyişle bu süreçten kazanılan sonuç, sadece çıkar ve ekonomik amaçlarla sınırlı olmayıp, ahlâki ve sosyal düzenin kurulmasına destek olmaktadır.

Mollaların yetki kaybettiği diğer bir husus ise ekonomik bağımlılıktır. Afganistan’da sadece kentlerdeki imamlara devlet eliyle maaş ödenmektedir. Çoğunlukla mollaların herhangi bir resmî maaş ya da düzenli gelirleri olmadığından ekonomik olarak genellikle köylü halka bağımlıdırlar. Bu bağımlılık mollanın köylü

ile oluşturduğu ilişki şekli ve onun din algısında etkili olmaktadır. Köylü, ağa veya şeyhle ekonomik ilişkileri, mollanın fikir ve davranışlarında bazı hususları düzeltmesini gerektirmektedir. Bu anlamda devletin resmî imamları olan ve köylüyle ekonomik bağı bulunmayan imamlar, mollalara kıyasla fikir ve davranışlarında daha özgür olabilmektedir. Mollalar neredeyse her yerde ve özellikle kırsalda daha fazla itibar sahibidirler. Köylüler, fahri olarak hizmet veren mollanın her ihtiyacını samimiyetle gidermektedir. Toplumda mollalara karşı toplumsal ilgi ve algı homojen değildir. Örneğin geleneksel fikirde olan ve modernleşmeyi kendi değerlerine karşı büyük bir tehdit olarak algılayan yaşlı kuşak, mollaları geleneksel düzenin, değerlerin koruyucuları olarak kabul etmekte ve onlara minnet duymaktadır. Modern hayatın sunduklarını yaşamaya hevesli gençliğin izlenimine göre ise mollalar hayatı zora sokan, bağnaz kişilikler olarak değerlendirilmektedir (Bashardost & Soygyer, 2020, s. 259).

Afganistan geleneksel toplumunda mollaların mühim bir konumda bulunmaları, toplumun gözünde karizmaya sahip olmaları ve yüksek statülü olmaları esasında gösterdikleri dini ve toplumsal faaliyetlerden dolaydır. Toplum için fonksiyonel unsurlardır. Molla, dinsel eğitimin devamlılığının bir ifadesi ve statü göstergesi olarak fonksiyonel rollere sahiptir. Molla; imamlık, hatiplik, camide çocuklara din dersleri vermek, dini medreselerde ders vermek, devlet okullarında din dersleri vermek, dini tören ve merasimleri yerine getirmek, devlet memurlarının bazı işlerini yürütmek, mutemetlik, ara buluculuk, müftülük görevi ve yerel davaların çözümü, gelenek ve göreneklerin korunması ve yaşatılması gibi birçok fonksiyonu yerine getirmektedir.

3.3.6. Halkın Modernlik Algısı

Afgan toplumu, eski örf adetler ve geleneksel yapıya bağlı olduğundan değişime kapalı olarak görülmektedir. Afganlar için değişim dönüşüm kavramının ifade ettiği anlam, küresel anlamından farklıdır. Afganistan toplumu değişime o kadar kapalıdır ki İslâm bile bu yapıyı ikna yoluyla ancak 400 yıl içinde değiştirebilmiştir (Malik, 2012, s. 38). Kuzeyde tarım ve ticaretle uğraşan Tacik ve Özbekler, Kabil'in farklı etnik kökenlere mensup sakinleri, kentleşmiş ve kabile mensubiyetini yitirmiş Peştunlar modernleşmeyi daha çok benimsemişlerdir. Halkın

zengin kabileleri ekonomik güçlerini kaybetmemek için değişime şiddetle karşı çıkarken, ekonomik açıdan zayıf olanlar daha iyi şartlara kavuşmak için değişim yanlısı olmuştur.

Bir bölümü hâlâ göçebe olarak yaşam süren Peştun kabileleri merkezileşme ve modernleşmeye karşı daha olumsuz yaklaşmaktadır (Cronin, 2002, s. 4). Eğer ülke modernleştirilmek isteniyorsa toplumun benimsemesine fırsat tanıyarak, sabırla ve geleneksel değerlere hassas davranılarak gerçekleştirilmelidir. Değişim dönüşüme karşı oldukça katı olan Afgan toplumu, bu şekilde modernleştirilebilecektir. Afgan toplumunun İslâm anlayışında devletin dine müdahalesi yoktur. Kırsalın geleneksel mollalarının da devlet yönetiminin devlet adamlarının işi olduğunu düşündüğü ve asla yönetimi ele geçirmeyi amaçlamadığı bir anlayış hâkim olmuştur. Radikal düşünce, 1950’lerde Seyyid Muhammed Davi ve Gulam Muhammed Niyazi’nin Müslüman Kardeşler Örgütü’nün (İhvan) irtibatıyla ortaya çıkmıştır (Oğuz, 2001: 224). Sovyet Savaşı ve iç savaş esnasında Afgan toplumuna sızan Vahhabilik’in etkisiyle Taliban ve Hakkani gruplarının temeli atılmış ve geleneksel İslâm anlayışı yerini radikal İslâm anlayışına bırakmıştır.

Ülkede modern eğitim, geleneksel düşünceye sahip kişilerin ikna edilmesiyle yüzyılın sonlarında başlamıştır. Peştun boylarının okul açmayı engellemeleri modern eğitimin gecikmesine neden olmuştur. Okuryazar oranının düşük olduğu ülkede birkaç kent merkezi dışında eğitim medreselerde, sosyal ve siyasi statülerini kaybetmekten korkan, toplumun entelektüel yapıya kavuşmasına direnen mollalarca verilmektedir (Malik, 2012, s. 38). Eğitim reformları sonucunda görevlendirilecek olan kamu görevlisi öğretmenler mollaların eğitime dayalı imtiyazlarının bitmesini sağlarken modern hukuk sistemi yönünde göreve gelecek olan kamu görevlisi hâkim ve savcılar da mollaların adalet hizmeti sağlamaya dönük imtiyazlarının son bulmasına imkân sağlamıştır. Özellikle bu iki alanda yapılacak reformlara, kırsal kesim üzerinde sahip oldukları saygınlığı ve ekonomik kazancı kaybedeceklerinden mollalar karşı çıkmaktadır (Mehmet, 2008, s. 89). Bunun gibi engeller ve yönetici elitlerin davranışı nedeniyle modernleşme çabaları dayanaksız kalmıştır.

Kadının toplumsal rolü, İslâm ülkelerinde diğer ülkelere göre farklıdır. Batılı devletlerce İslâm toplumunun yönlendirildiği değişimde batılı kadın ideali ön planda

olmuştur ancak bu idealin pek kabul görmemiştir. İçinde bulunduğu tüm olumsuzlukların sorumlusu olarak Batı'yı gören doğu toplumları, Batı'nın simgesi olarak gördükleri modern kadın imajını reddetmişlerdir. Bilhassa cahiliye dönemi Arap kültürünün izlerini taşıyan ve İslâm tarafından yok edilemeyen kadının ötekileştirilmesi anlayışı ortadan kaldırılamamıştır. Demokrasi kültüründen yoksun olmaları, izole edilmiş yapı ve kısıtlı kaynaklara sahip olmalarına bağlı nedenlerden Afgan toplumunda uzlaşma kültürü gelişmemiştir. En ufak anlaşmazlıklar bile büyük çatışmalara neden olabilmektedir. Anlaşmazlıklar şiddet yoluyla, şiddet uygulamakla tehdit edip korkutarak veya rüşvet teklifiyle çözülmektedir. Hangi yöntemin kullanılacağı ise konuya ve tarafların güç ilişkilerine göre belirlenmektedir (Mehmet, 2008, s. 89).

Ülke nüfusunun geneli kırsalda yaşamakta olup kente göç etmeyi istemektedir ancak bu istek Batı'daki gibi endüstriyelleşmenin bir sonucu değildir. Nitekim kentler, göçmenlere cazip gelecek bir sanayi altyapısına sahip değildir. Kent merkezlerinde nüfusun yoğunlaşmasının sebebi güvenlik endişesindendir.

3.3.7. Afganistan Hac ve Diyanet İşleri Bakanlığı

Afganistan da 1970 yılında Zahir Şah tüm dini grupların ortak bir noktada buluşturmak devlet otoritesinin sarsılmasını önlemek amacıyla dini işlere bakan bir bakanlık kurulmuştur. Kurulan bakanlığın adı “Hac ve Vakıflar Bakanlığı”dır. Bakanlığın başına Seyed Hâkim Kemal Şenvari getirilmiştir. Hac ve Vakıflar Bakanlığı, Taliban örgütü döneminde Adalet Bakanlığı'na devredilmiştir (mohia.gov.af: 2014).

Afganistan Hac ve Diyanet İşleri Bakanlığı, modern anlamda dini rehberlik, cami işlerinin düzenlenmesi, Hac süreci ve bağış alanlarında değerli dini hizmetlerin kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mollaları camilere görevlendirmek, ulusal millî birlik içinde devletin yetkililerine yaklaştırmaya çalışmaktadır.

Bu bakanlığın çeşitli görevleri bulunmaktadır:

- Devletin anayasasına göre, ülkenin minber ve camilerinin âlimleri irşat programları, ibadet ve dini konular ile ilgilenmektedir.

- Dini meseleler hakkında halkı bilgilendirmek; hükümetin politikasına kapsamında din işlerini yürütmektedir.
- Hacca gidecek olan hacılara pratik ve teorik eğitimi gibi hac ile ilgili diğer uygun konut, hava taşımacılığı hizmetleri sağlamaktadır.
- Vakfiye gelirlerinin artırması, gelir elde edilmesi, yurt içinde ticaret anlamlarının yapılması, gaspın önlenmesi, din işlerinde merkez ve taşra birleştirmeyi konularında çaba serf etmektedir.

Ülkedeki dini işleri altyapısının inşası için ulus devletin çıkarına çalışmaktadır (Wazarati İrşat ve Hac Avkaf, 2021).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1.AFGANİSTAN'DA DEMOKTİKLEŞME SÜRECİ

4.1.1. Demokrasi ve Devlet

ABD, iki boyutlu siyasi bir strateji sonrası 11 Eylül 2001'de Afganistan'a müdahalede bulunarak, Taliban terör örgütünü sert/güç modelini kullanarak imha etmiştir. Bir ulus-devlet kurma, sosyalleşme, siyasal tarih yaratma en önemlisi terörle mücadele şeklinde sert ve yumuşak ideolojik aygıtları kullanarak Afganistan'daki stratejisini sürdürmüştür. Devletleşme sürecinde, demokrasi inşasından evvel halkın güvenliğini ve adil ekonomik çerçevede garantileyen bir iktidarın olması gerektiği inancından etkilenmiştir. Yeni dönemin demokrasi eksikliği ülke büyümesi açısından bir sorun olarak değerlendirilebilir.

Üçüncü dünya ülkelerinde önce devletleşme sonra uluslaşma süreci önemli konuların başında gelir, siyasal bir devrim gerçekleştiğinde ilk önce siyasi yapılar ortadan kaldırılmaya ve Batı ilkelerini esas almaya meyilli olurlar. Diğer bir anlayışa göre, demokrasi uzun vadede devletleşme açısından bir sorun olarak değerlendirilmiştir. Toplumsal tabanda refah görüldüğünde, toplumsal cinsiyet, kadın erkek ilişkisinde özgürlük ve eşit hak istendiğinde demokrasi eksikliği hissedilmektedir. ABD için Afganistan'da devlet inşası önemlidir. Çünkü siyasi rejimlerin doğasının dünyadaki barışın korunması için pek çok uluslararası toplantılardan çok daha mühim olduğuna inanmışlardır. Dünya'da tehdit olarak algılanan radikal örgütlerin pek çoğu demokrasi ilkelerine karşı olan rejimlerdenidir. Afganistan'ın Taliban rejimi dönemindeki; siyasal, kültürel, eğitimsel durumu ve toplumun temel insani ihtiyaçları göz önüne serildiğinde, devlet kurma süreci üç aşama ekseninde tasarlanmıştır. Geçici hükümet, geçiş hükümet ve seçime dayalı hükümet olarak bilinmektedir.

İlerlemiş olarak kabul edilen medeniyetlerin sahip olduğu değerlerin birliği, insanlığın ulaşabileceği nokta (tarihin sonu) olarak kabul edilirken, ona erişmeye çalışan ve doğal olarak erişemeyen toplumların sahip olduğu değerlere geri veya ilkel denilmiştir. Medeni toplumların değerleri, ilerlemek isteyen toplumlara bir reçete olarak sunulmaktadır. İlerlemek isteyen Afganistan toplumuna Amerika demokrasiyi

adeta bir reçete sunmuştur. Amerikan işgali sonrası Afganistan’da yaşanan siyasi dönüşümler ile halkın demokrasiye yönelik ilk adımı 2004 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimleri olmuştur. Muhafazakâr ve İslâmî hassasiyetliler için demokrasi algısı örtüşmediğinde mollaların söylemi çatışma yönelik olmuştur. İslâm ilkesiyle batı demokrasinin düşünsel biçiminin birbirine zıt olduğu toplumda yansıtılmaya çalışılmıştır. Demokrasinin ilkesel tanımını farklı toplumlarda aynı fonksiyonda olsa da farklı toplumlarda farklı biçimde yansıyabilir. Afganistan’da demokrasi; sosyal, kültürel değerleri, gelenek ve görenekleri yansıtırsa da demokrasi kapsamında atılan adımlar işlevsel olarak farklılık göstermiştir. 11 Eylül sonrası Afganistan Cumhurbaşkanlığı seçiminin sosyolojik etkileşim sonuçlarının yanı sıra millî iradenin özgürlüğüne kavuşması ve halkın siyasi katılım alanında aktif rol alması değişimin göstergesini yansıtmıştır (Sherzad, 2021, s.52). Bu dönemde Afganistan’ın devletleşme sürecine yeniden adımlar atılmış ve demokrasi ilkelerin etrafında bir ulus-devlet inşası olarak analiz edilmektedir. Ulus-devlet cumhuriyeti, insanlarda siyasi heyecan uyandırdığı kadar Amerikan çıkarları için siyasi stratejik alan sunmuştur. Afganistan’daki Amerikan varlığı, demokrasi paradigmasına dayalı demokratik ortama dair atılan adımın ilerlemesi niteliğinde yansımıştır. Bu arada, demokratikleşme, okullaşma, şehirlileşme, ulus-devlet kurumlarının inşası, partilileşme, sendikalaşma ve sivil toplum vb. ilerleme sürecinin gelişimi; Amerikan askerî gücünün etkin meşruiyetinin temel istinatgâhından biri olarak gündelik hayata yansıtılmıştır. Afganistan İslâm Cumhuriyeti, demokrasi ışığında toplumsal yapının meşruiyetini kazandığında, Afganistan güvenlik güçlerinin Amerikan hegemonyası altında olmayacağı algısı ortaya çıkmıştır. İlkeli bir devlete sahip bir cumhuriyet, önce geçici iktidar ve ardından geçiş hükümetinden sonra yerel kültürün değer dünyasına doğrudan dokunmadan demokratik bir devletin inşasında stratejik bir öneme sahip olmuştur. Demokratik yöntem, despotik rejimin aksine, halkın iradesine uygulanmış ve toplum memnuniyeti olarak kabul edilmiştir (Dahşyar, 2003, s. 243).

Bu dönemde yeniden kurulan cumhuriyetin siyasi sisteminde, Taliban’ın teolojik yönetiminden hareketle ulusal kimlik oluşturma ve halkın konumu dikkate alınmış, egemenliğin kayıtsız şartsız halka ait olduğu düşüncesi ileri sürülmüştür. 11 Eylül öncesi siyasi sistemler; kraliyet, emirlik ve cumhuriyettir. Söz konusu

rejimlerin teorik boyuta kaldığı Afganistan’da devlet, güçlü bir ulusal kimlik olgusuyla kurumsallaşmamıştır (Sherzad, 2021, s.53).

Çokkültürlülüğün, çok dilliliğin ve farklı etnik grupların yaşadığı bir azınlıklar ülkesi statüsüne sahip olan Afganistan, devlet otoritesini elinde tutan siyasi elitlerin uyguladığı baskı ve zorbalık karşısında diğer etnik gruplardan tepkiler almıştır. Tek kimlik üzerinden ulus-devletleştirme politikaları, cumhuriyete dayalı demokratik bir devlet kurma girişimi, oligarşi ve emirlik gibi halk egemenliğinin ortadan kalkmasına karşın egemenlik halka ait olmuştur. Afganistan anayasası, ulusal egemenliğin doğrudan halka ait olduğunu belirtir (Anayasa, 2004).

Bir taraftan Afganistan’ın kronolojik tarihinde jeostratejik konumu, siyasi ve toplumsal uyumun kaosa sürüklenmesi ve ulus-devlet kurma sürecinin önündeki en büyük engellerden biri olarak sayılmaktadır. Ancak bu ülkedeki ulus inşası süreci, sömürgeci güçlerin politik rekabeti etkisi altına kalmış ve tarihi sahnede Afganistan’ın kuruluşundan günümüze kadar görülmüştür. Diğer yandansa, 2004’te kurulan “Afganistan İslâm Devleti” önce devlet kurmaya ardından ulus inşasına odaklanmıştır. Daha önce cephelerde savaşan sakallı ve sarıklı muhafazakârlar yeni Afganistan’ın kuruluşunda liderler olarak modern kılığında halkın önüne çıkmışlardır. Modern kılıklı muhafazakâr ağalar, bu kez statükoyu korumak için etnik ve dil bağımsızlığı ile ulus-inşa sürecinin önünde engel olmuşlardır.

Yeni kurulan modern devlet, merkezi otoriter düşünce kapsamında inşa edilmiş olsa da cihatçı mücâhitlerin bakanlıklardan ayıklanmış gibi gösterilmiştir. Afganistan Cemiyet Partisi’ne üye iki Tacik asıllı; General Fahim’in savunma bakanı Dr. Abdullah, Dışişleri Bakanı olarak atanmıştır. Bonn Antlaşması’ndan önce sakallı siyaset sahasındayken bir an kendilerini koltukta kravatlı bulmuşlardır. Karzai’in başkanlığındaki devlet kurumunda etnik denge sağlanamamıştır. Karzai’in bakanlar kurulundaki en kritik eleştiri, Cünbüş-i Millî Partisi’nin (Ulusal Hareket Partisi) Afganistan Türklerinin lideri Mareşal Raşit Dostum’dan gelmiştir. Dostum’un istediği bakan adayı dışında hükümete destek veren iki Özbek Türk’ü de bakan olarak atanmıştır. Başka vakıa ise, Bonn Antlaşması’na göre Mart 2005’te yapılması gereken milletvekili seçiminin, alınan tarihte yapılmayacağının öngörülmesi, ülke

gündeminde mühim bir tartışmaya neden olmuştur. Seçimin askıya alınmasının nedenleri olarak aşağıdaki maddeler gösterilebilmektedir:

- Toplumun okuma yazma oranının düşük olması,
- İl sınırını çizilmeyişi,
- İl bazında milletvekili dağılımının yapılmaması,
- Nüfus sayımının yapılmayışı.

Demokrasi ile birlikte Afganistan'ın demokratik sürece evrilmesi; seçime seçilme, toplumsal cinsiyetin analizi, toplumsal ve bireysel özgürlüğün yeniden tanımlanması aslında siyasal, ekonomik, kültürel ve eğitimsel alanda ciddi bir değişim ve dönüşümü beraberinde getirmiştir (Hajiyarali, 2011, s. 115). Parlamento seçimlerinin yapılmasında, Taliban üyelerinin milletvekili olarak sinsi bir tarzda meclise girmesi, etnik grup liderlerinin meclisten hak aramaları aslında sosyolojik bir analizdir. SSCB ve Taliban ile mücadele sürdüren muhafazakâr gruplar siyasal gücü parlamento çatısında aramaya başlamışlardır. Özellikle Güney Türkistan Türk toplulukları açısından bu seçimler büyük öneme sahiptir. Ancak Özbek ve Türkmen adında gizli çekişmelerin, Türkleri toplumsal birlik açısından etkilemiştir. 9 Ekim 2004'te cumhurbaşkanlık seçim adaylığında Dostum'un siyasal arenadaki akıbetinin oy oranının düşüklüğü, soydaş sürtüşmesinin parlamento seçim uygulanmasında sosyal risklerin eşliğini açmıştır.

Statü kimliği ile siyasal arenada rol kazanan liderlerin ardına sürüklenen büyük kitleler için genel seçimler, toplumsal yapı ve kültürel kimlik alanındaki büyük coşku ve derin etkileşim kitlesel etniklerin ruhuna damgasını vurmuştur. Bu seçimde en büyük endişe güvenlik ve temel seçim sisteminin yetersizliğidir. Ülkede siyasal partilerin modern teknolojik aygıtlarının eksikliği, seçim altyapı sisteminin zayıflığı, uluslararası gözetim organın etkisizliği, halkın seçim deneyiminin olmaması, halkın etnik izde oy kullanımı parçalanmış parlamento görüntüsü toplumda ulusal kimlik olgu aidiyetinden temel kaynağı olmuştur (İskenderi & Alayi, 2019, s. 20-21). Bir taraftan bürokrasinin işlevsel katmanındaki aksaklık etnik ayrışma ve azınlıkların dışlanmasına neden olmuştur. Diğer taraftan ise, mollaların; yurtdışından gelen eğitilmiş insanlara önyargı ile bakması, eğitilmişlerinse mücâhitleri

küçümseme ve hakir görmesi sınıfsal bir ayrımı doğal olarak çıkarmıştır. Rus saldırısı ile etnik gruplar arasındaki çatışmalar, Taliban'ın uygulamaları özellikle, güney Afganistan mntikalarının aşırı radikal ve faşizm düşünce unsurunun tezahürü, bölgeselcilik ve kültürel yozlaşma Afganistan için bir tehdit ve sorun olarak karşı çıkmıştır.

4.1.2.Bonn Konferansında İktidar Paylaşımı

ABD'nin 11 Eylül'de Afganistan'a girmesi ve "Kuzey İttifakı" işbirliğiyle Taliban'ı imha etmiştir. Ulus-devlet inşası, ulusal kimlik, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve mezhepsel alanlarda değişim ve dönüşüm, açısından yepyeni bir dönem başlamıştır. Yeni hükümet, Birleşmiş Milletler himayesinde, Bonn Antlaşması'na bağlı kalarak çalışmalarına başlamıştır. ABD askeri kuvvetlerinin Afganistan'a konuşlandırılmasının ardından, Lakhdar Brahimi BM elçisi, BM; Afganistan merkezli hükümetin merkezi rolü üstleneceğini açıklamıştır. Afganistan'da geçici hükümetin kurulması, istikrar, güvenlik, yardım finansmanı ve "Ulusal Barış Güç Biriminin Kurulması" gibi konularda, etnik siyasi statüye göre Afganistan'ı temsil eden dört büyük grup Almanya'nın Bonn kentine davet edilmiştir (Katzman, 200: 10). ABD, operasyonuna katılan yerel güçlerden, yani "Kuzey İttifakı'ndan" Özbek Türkleri, Tacikler ve Hazara Türkleri'de bulunmuştur.

İtalya'da sürgünde yaşayan Zahir Şah önderliğindeki Peştunlardan "Roma Grubu", Pakistan'da sürgünde yaşayan, çoğunlukla Peştun etnik kökenlerinden "Peşaver Grubu" ve Şii mezhebinden "Kıbrıs Grubu'dur" (Serdarniya & Huseyni, 2014, s. 48). Taliban karşıtı kimliğiyle tanınan Kuzey İttifakı; mezhepsel, dilsel ve kültürel açıdan zengin, hem Sünnî hem de Şii mezhebinin düşünce yapısının siyasallaşması ile etnik unsurların karmasından ortaya çıkmıştır. Kuzey İttifakı Peştun olmayan üç büyük etnik gruptan kurulmuştur. Bunlar Özbek, Hazara ve Taciklerin bileşimi ülkenin kuzeyinde merkezîyetlerini sabitlemişlerdir. Roma grubu, Zahir Şah'ın meşruluğunu sağladığı Batı'da yaşayan sürgün bir gruptur. Aynı zamanda Zahir Şah'ın tarihsel sürekliliği üzerindeki pozitif etkisi nedeniyle BM ve ABD tarafından değer görmüştür. Peşaver grubu Pakistan'dan ve Kıbrıs grubu ise İran'dan katılım sağlamıştır (Rubin, 2004, s. 6-7). Mehmet Köçer, "Afganistan Taliban Sonrası Sosyal Değişim" adlı makalesinde şu ifadeye yer vermiştir. (Köçer,

2019, s. 379) “*Afganistan’a gelen uluslararası aktörlerin tamamı, Afgan halkının acısını, onlarla herhangi bir şekilde empati kurma gereği duymaksızın, sadece bu ülkeyi sömürmeye çalışmışlardır. Bu ülkeye geliş nedenleri ne olursa olsun bugün, Afganistan’da demokrasi ve istikrar, dolayısıyla sosyal değişim, ABD ve ittifak kuvvetlerinin desteklerine bağlıdır*”.

Aralık 2001’de Bonn Antlaşması’nın imzalanmasıyla birlikte Kuzey İttifakı güçleri çevre-merkez ilişkisi bağlamında Hamit Karzai başkanlığındaki geçici hükümete destek vermiş ve başkent Kabil’in asâyişi için uluslararası barış güçlerini konuşlandırmıştır. Ayrıca suç, uyuşturucu ve terör alanında uluslararası camia ile işbirliği yapılması gerektiği vurgulanarak 1964 anayasası, yeni bir anayasa oluşumuna kadar kullanılması onaylanmıştır (Katzman, 2009, s. 10). Bu antlaşma ilkesinde, toplumsal yapıdaki kaos ve şiddet ortamdan çıkılması, despotik teokrasinden demokrasiye, adaletin üstünlüğü, insan hakları, modern anayasaya temelinde yeniden ulusal kimlik oluşturma kapsamında mutlak merkeziyetçi ideoloji ile devletin kurulması üzerine durulmuştur. Bu anlamda farklı etnik grupların kültürel, dinsel, dilsel anlamda özgürlük ve toplumsal düzenin yaratılması, etnik çatışma ve kabilecilik kimliğinden ulusal uzlaşa ve ekonomik dönüşümün kazandırılması hedeflenmiştir (Castillo, 2010, s. 198). Her şeyden önce, bürokrasi düzenini geniş bir tabana yaymak için çok etnikli ve temsili demokrasi ile hükümet kurulmuştur. Çokkültürlü ve çok etnikli ülkede temsili iktidarın kurumsal meşruiyetinin farklı etnikler için sağlanması beklenmiştir (Simonsen, 2004, s. 712). Bonn antlaşması hukuksal anlamda çoklu etnisiteye vurgu yapılmış, istikrar ve uzlaşıcı bir sürecin başlangıcı etnik bölünme ve etnisite kimliklerin entegrasyonun çözümlemesini sağlayacak bir dönüm noktası şeklinde görülmüştür. Bu durum, devletin siyasal meşruiyeti, geleceği ve toplumsal uzlaşa açısından önemlidir (Simonsen, 2004, s. 708). Afganistan tarihî kronolojisine bakıldığında siyasal hâkimiyet tek Peştun etnik kökenin eline toplanmıştır. Bonn Antlaşması çerçevesinde eski Peştunvali kültürel gelenek dışına çıkılmış ve siyasal geleneğin aksine devlet kurumları, BM ve diğer temsilci ülkelerinin önerileri doğrultusunda benzersiz bir çeşitlilikte inşa edilmiştir. Sulh’un tesisi için atılan girişimler özellikle, toplumsal ve kültürel heterojenliğini farklı siyasal güçleri geniş bir kesimde karakterize etmiştir.

Dış aktörün, ülkenin siyasi karar alma mekanizmesi üzerinde uyguladığı baskı, ulus devlet düşüncesinden farklı biçimde olmuştur. Bu dönem, sulh için daha elverişli bir ortam yaratmıştır (Arı, 2016, s.84).

4.1.3.Afganistan 2004 Anayasası ve Devlet Yapısı

Yukarıda açıklandığı gibi Afganistan devleti ve toplumu 1996-2001 yılları arasında Taliban örgütü tarafından yönetilmiştir. Mücâhitler döneminde tahrip edilen devlet yapısı, Taliban yönetimi altında kökten değiştirilmiştir. Taliban rejiminin örgütlenmesinin çöküşünden sonra, Bonn Anlaşması kapsamında devletin yeniden yapılandırılması, toplumsal kaos, olgu ve olaylardan etkilenen bir toplumda, devlet başkanlığına Hamid Karzai getirilmiştir. Kurumsal anlamda çökmüş devlet ve toplumla karşılaşmıştır (Farjirad, Darhur, & Sadati, 2011). Afganistan'ın 2004 anayasasına göre resmi adı “Afganistan İslâm Cumhuriyeti” olarak kabul edilmiştir. Anayasal usule göre yasama, yürütme ve yargının bağımsızlığı kuvvetler ayrılığı ilkesi ile güvence altına alınmıştır. Afganistan İslâm Cumhuriyeti hükümeti başkanlık sistemi ile değiştirilmiştir.

Yürütme ve yargının bağımsızlığı kuvvetler ayrılığı ilkesi ile güvence altına alınmıştır. Afganistan İslâm Cumhuriyeti hükümeti başkanlık sistemiyle yönetilmiştir (2004, Anayasasının 3. Maddesi). Afganistan anayasası, İslâm'ın değer ve normlarını içeren, aynı zamanda Batı değerlerini vurgulayan bir anayasadır. Bu anayasa içerik zenginliği açısından modern bir imaj göstergesine sahiptir.

Anayasanın ana teması; Bağımsız ve bölünmez bir İslâm Cumhuriyetini temellendirir ve İslâmî ilkelere aykırı hiçbir kanunun olamayacağı açıkça belirtilmiştir. Devlet idaresi; yasama, yürütme ve yargı ilkeleri olarak ikiye ayrılmıştır. Böylece yargının bağımsız kalabileceği düşünülmüştür. Anayasa, cumhurbaşkanının yetkilerinin genişletilmesi, yerel yönetimlere geniş yetkilerin verilmesi, Peştunce ve Dari dilinin ülke genelinde ve bu dillerin kullanıldığı illerde, Özbekçe üçüncü resmî dil hâline getirilmesi gibi maddelerle federal yapıya dayalı bir başkanlık sistemini andırmaktadır. Ancak devlet organı merkezi yapı yasasına göre örgütlendiği için federal bir yapıdan bahsetmek mümkün değildir.

Afganistan İslâm Cumhuriyeti'nin yasama organı iki meclisli bir sisteme dayanır ve bir “Millet Meclisi” ve Senato'dan oluşmuştur. Yasama organı, yasa yapma yetkisine sahip kurumsal bir devlet organı olmasına rağmen, Peştunlar tarafından siyasi gücü korumak için kullanılan geleneksel bir Loyicirga (Büyük Şura) devreye girdiğinde Millet Meclisi ulusal konularda gölgeye itilmektedir. Devletin otorite ve güç ilişkileri dikkate alındığında, devlet yürütme sistemi yarı başkanlıktır. Yürütme organı cumhurbaşkanı liderliğindeki bakanlardan oluşmaktadır.

Devlet başkanı, anayasa sınırları dâhilinde yasama, yürütme ve yargı alanlarında yetki sahibi olmakla birlikte en fazla iki dönem için seçilebilmektedir. 2004 Anayasa'na göre, “Hâkimler Kurulu” özlük işlerini yürüten ve yetki açısından bağımsız bir organdır. Hâkimlerin bağımsızlığını korumak maksadıyla kurulan bu organ, hâkimlerle ilgili şikâyetlerin incelenmesi, hâkimlerin atanması ve nakledilmesi merciidir. Hâkimler yetkisinin ana kaynağı, anayasanın verdiği kanunlar ekseninde kullanılmakta olup, anayasa sınırları içerisinde Hanefi doktrini ve Şiî görüşü mensupları için Şiî ilkesine göre düzenlemeler yapılmıştır. Her ne kadar anayasada kuvvetler ayrılığından söz edilse de uygulamanın Karzai'nin cumhurbaşkanlığı döneminde teorik alanda kaldığı ve cumhurbaşkanının yetkilerini aştığı iddia edilmiştir. Örneğin bakanların meclisten güvenoyu aldıktan sonra atanması gerekirken, Karzai bazı bakanları meclis onayı olmadan atamıştır. Hâkimler ve savcılarının görevden alınmasının anayasal ilkeye göre yapılması gerekirken, görevden alma keyfi uygulanmıştır (Raufi, 2009, s. 71).

Taliban örgütünün çöküşü sonrası anayasal değere dayalı birçok siyasi parti yeniden ortaya çıkmış, 2001'de çıkarılan siyasî partiler kanunu ile siyasal grupların, parti olarak tecil edilmesi meşruiyet kazanmıştır. 2005 seçimlerine ilk kez Afganistan'da 86 parti katılmış ve siyasi parti sayısı 110'a yükselmiştir. 2009 cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerine ise 100'den fazla parti katılmıştır. 2009'de siyasi partiler kanun taslağında yapılan değişiklikler kapsamında 22 ilde 10 bin imzalı resmî teşkilat kurma zorunluluğu getirilerek seçimlere katılan parti sayısı 21'e düşürülmüştür. Bu kanun değişikliğiyle 2010 seçimleri için yasal prosedürleri sağlanan 5 parti seçime girebilmiştir (Raufi, 2009, s. 71).

Afganistan'ın siyasi, ekonomik ve kültürel konumu göz önünde bulundurularak, yeni anayasanın üretimine ilişkin siyasi otoritenin tek bir etnik grupta tutulması amacıyla ulus-devletin yeniden inşası için gelenekselleşen “Loyicirga” (Büyük Şûra) toplantısı düzenlenmiştir. Toplantı, anayasanın oluşumunda ve meşrulaştırılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. 14 Aralık 2003 tarihinde ulusal kongre olarak başlayan toplantıda illerde yapılan seçimlerle 502 kişiden 50'si cumhurbaşkanı tarafından seçilmiş ve 22 gün devam eden Loyicirga toplantısı sonucunda yeni anayasa kabul edilmiştir. 12 bölüm ve 162 maddeden oluşan 2004 Anayasası, toplantıya katılan tüm etnik gruplar tarafından kabul edilmiş ve 26 Ocak 2004 tarihinde Cumhurbaşkanı Karzai tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Bu anayasa ilkelerine göre Afganistan'da toplumsal ve kültürel bütünleşme, devlet başkanı ile iki yardımcısı, bakanlar kurulu, Millet Meclisi ile Mişran-î Cirga (Senato Meclisi) olarak iki meclis kurulmuştur. Anayasa'nın temel düşünce yapısı gereği, toplumsal cinsiyet açısından eşitlik fırsatı teminat altına alınmıştır. Bilhassa Afganistan'da ulus-devlet'in üniter yapısının, uluslararası arenada insan haklarının teminat altına alınmasının, İslâm Cumhuriyeti'nin ve hiçbir kanunun İslâm'ın ilkelerine aykırı olmayacağını belirlenmiştir (Khairi, 202, 71).

4.1.4.Afganistan'da Din ve İdeoloji İlişkisi

İdeoloji, sosyal bilimcilerin ilgi odağında konumlanmış, pek çok farklı tartışmanın yürüttüğü modern asırların öne çıkan tarifi zor ve en popüler kavramlarından biridir. İdeoloji, üzerine yazılan eserlerde farklı görüş alanlardan kavram tanımlamasında karışıklık özellikle dikkat çekmektedir. İdeoloji alanında çalışanlar, bu konumdaki farklı bakış açısı ve kavramın anlam dünyasındaki kargaşanın ne olduğuna yer ayırmaktadırlar. Aslında bu durumun sadece ideolojiden kaynaklanmadığını sosyal bilimlerin ana konuları olan kültürel değer, norm, zihniyet, medeniyet vb. daha birçok kavramın tanımlanması mümkündür (Akın, 2021, s. 36).

İdeoloji kavramı tartışmalarının Batı merkezli olması, ideolojinin Batı dışı toplumlarda modernleşme sürecinde oynadığı rollerine ilişkin olguların belirlenmesi açısından da metodolojik bir tavır gibi görünmektedir. Batı'daki Fransız devriminde oynadığı rolleri gibi Afganistan'ın Batılılaşma sürecinden günümüze kadar ideolojinin

ciddi rolü toplumda görülmektedir. Afganistan modernleşmesi boyunca ideoloji, Afganistan'ın toplumsal yapısında mümtaz biçimde gelişmiş ve devletin bir aygıtı olarak kabul görmüş ve işlev görmüştür. Bu nedenle konu analiz edilirken ideoloji ekseninde tartışılan dini gerçeklik ile ilişkisinin de göz ardı edilmelidir.

İdeoloji ile sosyal realiteyi üreten çeşitli sosyal kurumlar ve öğeler arasında güçlü ilişkiler vardır. İdeoloji üzerine çalışanların en çok uğraştığı konulardan biri din ve ideoloji ilişkisidir. Din ve ideoloji arasında farklı bağlamlarda farklı ilişkiler bulmak mümkündür. İnsanlık tarih boyunca dinler, bireysel ve toplumsal anlamda insanların hem zihinsel yapılarını hem de eylemlerini etkilemiş ve sınırlandırmıştır. Din ve toplum arasındaki ilişki karşılıklıdır. Dinin toplum üzerindeki olduğu kadar toplum dinin üzerinde etkisi bulunmakta, bu mesele ise din sosyolojisinin ana konusu kapsamına girmektedir (Güneş, 2014, s. 156). Din olgusu ile siyasi eylemin tutunduğu ideoloji, toplumsal değerlerin yoğun olduğu mntıklalarda, siyasal kültürel ve din arasında, güçlü etkileşim ilişkisinin olduğunu irdelemektedir (Köktaş, 1997, s. 213). Din yalnız ibadet ve ritüellerden ibaret bir kurum değildir. Din, söylemle pratik arasında tutarlılık ilişkisi barındırmaktadır. İnanç, dinin teorik yönünü ihtiva ederken ibadetler de eylem boyutunu ifade etmektedir. Tüm dinlerin kendi usulüne göre birtakım ritüelleri vardır. İbadet ve ritüel boyutundan yoksun dinlerin hayata kalmasının mümkün olmadığı bile düşünülmüştür.

Afganistan'daki İslâmcılık hareketinin tarihsel süreci, bazı Arap ülkelerinde olduğundan daha yavaş başlamıştır. Ancak Afganistan toplumu İslâmi ideolojileri benimseme noktasında yüksek bir millî din bilincine sahipken, öte yandan ardı ardına yaşanan siyasi gelişmelerle İslâmcılık Afganistan toplumunun siyasi ve sosyal yaşamında derinden yayılmaya başlamıştır. Öyle ki Afganistan, 1970'lerden bu yana İslâmcı grupların önemli bir merkezi olarak bilinmektedir. Bugün bu siyasal İslâmcıların faaliyetleri Afganistan'ın teritoryal sınırlarının ötesine aşmış ve dünyayı etkilemiştir.

4.1.5.Dilsel Kimlik

Afganistan, çeşitli etnik ve kültürel öğeleri bünyesinde barındırması nedeniyle birden fazla dilin konuşulduğu nadir ülkelerden biridir. Modern

toplumlarda çoklu dilin yarattığı kültürel farklılık, toplumsal zenginliği de beraberinde getirir (Çetinkaya, 2017, s. 373). Bunun Afganistan toplumuna yansıdığı söylenemez. Çok dillilik, Afganistan'ın çağdaşlaşma sürecinde toplumsal yapı üzerinde etkisini olumlu anlamda derinleştirmek yerine olumsuz anlamda derin çatlaklara yol açmıştır. İnsanların içine kapanık etnik ve sosyal özellikleri nedeniyle dil çeşitliliği, farklı dilleri konuşan toplulukların birbirlerinin kültürlerine yabancılaşması üzerinde büyük oranda etkili olmuştur. Bunun altında yatan en önemli sebep, Afganistan'ın kronolojik tarihi ve hâlen devam eden etnik gerilimin toplumsal bölünmeye imkân tanınmasıdır.

Dilsel ötekileştirilme, ana dilin oluşturduğu bilinç altı bağıllık, etnik kökenin kimlik hüviyeti açısından bireysel ve toplumsal etkileşimle kültürel ve davranışsal çatışmalara yol açmaktadır. Bu dil ve lehçelerin konuşanına oluşan aidiyet duygusu, öteki kavramını yaratmıştır. Sosyolojik tahayyül perspektifinden bakıldığında etnik çatışma olgusu, dil hassasiyetlerinin inşası için önemlidir. Dilsel duyarlılık, etnik kimliğin muhafaza edilmesi ve etnik yönelim duygusu sebebiyle, etnik gruplar ve mensup kurum ve kuruluşlar arasındaki ilişkiler için bir kriter haline gelmiş, kültürel ve sosyal bir faktör olarak ulusal etkileşimde rol oynamıştır.

Afganistan'da, dil tarihi analiz edildiğinde Farsça ve Peştunce resmî dil mahiyetinde devlet bürokrasinin işlevsel diliyken diğer taraftan yerellik statüsünde ise Türk topluluklarının konuştuğu dil, Özbekçe ve Türkmençe'dir. Bu dillerin aksine, Beluçi, Nuristani, Peşeyi, Arapça, İngilizce, Urduca, Uygurca, Kazakça, Tatarca, Kırgızca dahil olmak üzerine yaklaşık 40 dilin hâlen canlı olarak yaşadığı ve diğer pek çok lehçelerinde bulunduğu bilinmektedir. Bu dil ve lehçelerin çeşitliliği, toplumsal uzam, kültürel zenginlik ve büyümeye değil, aynı zamanda toplum yapının kültürel parçalanması ve halkın kendisinin sosyal ilişkisine yabancılaşmasına yol açabilir. Devletin siyasi tavır ve eylemi bu çatlağın yükselişi üzerinde tanımlayıcı etkisi olmuştur.

İktidarın siyasal eylemi temel olarak dil duyarlılıkları ve sınırlamalarının tezahürüne dayandırılmaktadır. Peştunce dilinin kuvvetlendirilmesi, yenileşme ve sadeleşmenin gerekliliği noktası istenilen adımın atılması ve diğer dillerin, özellikle Farsça'nın yenileşmemesi, terimsel üretim açısından zayıflatılması doğal olarak

ötekisinin yaratılması toplumsal çatışmanın doğuşu ülkedeki diğer etnik grupların bireysel ve toplumsal anlamda zihinsel ve duygusal boşluğa sürüklemiştir. Önceki iktidarların Darice'nin devlet resmî dili olarak kullanmasının nedenini şu şekilde edilmiştir: Darice, Afganistan'ın toplumsal ve kültürel değer unsurların yapı taşlarından biri olarak tanımlanmıştır. Diğer bir deyişle, Afganistan adı Peştun etnik kimlik değerleriyle bağdaşmadığı düşünülmüştür. Darice dilinin varlığı Afganistan'ı, İran kültürü ve edebiyat dünyasında taşıyabileceğinin ve sosyal kodunun değişim ve dönüşüme uğrayacağına inanılmıştır. Bu nedenle Afganistan'da iktidara gelen Peştunlar yöneticiler, ulus-devletin egemenlik olgusunun inşası için kalıcı bir ulus kimliğinin dili Peştunce olarak tanımlanmaya başlanmıştır (Heravi, 1992, s. 115-116).

Darice (Farsça) ve Peştunce konuşan farklı etniklerin ulusal arenasında, sosyal ve kültürel kutuplaşmasının devam etmesinde rol oynamaktadır. Afgan (Peştun) halkının ana dili olan Peştunce, Afganistan siyasetinde hükümetin otoriter gücünü elinde tutan Afganlar tarafından ulusal dil olarak kabul edilmiştir (Vaizi, 2002, s. 37). Darice, Tacikler ve Hazara'ların maddi ve manevi; siyasi, ekonomik, eğitim ve kültürel değerini inşa eden bir dil olmasına rağmen Afganistan halkının konuştuğu bir dil olarak karşımıza çıkmaktadır (Kâtip, 1993, s. 49). Tezin birinci bölümünde bahsedildiği gibi devletin resmî ideolojik dili kabul edilse de bu dilin gelişimi tarihsel süreç içerisinde hep sınırlı kalmıştır

Afganistan'daki dilsel çatışmaların başlangıç noktası için iki görüş öne sürülmektedir: Emanullah Han döneminde (1919-1929) Türkiye'nin Pan-Türkist ideolojik çizgisinden Pan-Afganist milliyetçilik görüşünü taklit eden Mahmut Tarzi'nin ulus-devlet millî ulusal kimliği kurma çabası Peştunce diline dayalı yeni bir kimlik inşasına inanmıştır. İktidar, bürokrasi dili Peştunce olarak değiştirmek için her yolu demiş ve bu nedenle dil tartışması siyasi çatışmalara yol almıştır. Afganistan'daki mevcut çatışmanın bir kısmının, Emanullah Han'ın son yüzyılda siyasi, ekonomik, eğitimsel, toplumsal ve kültürel düzeni bozan ve etnik gruplar arasındaki etnik ve dilsel bölünmeyi geleneksel hale getiren politikalarının bir ürünü olduğuna inanılmaktadır (Bahrah, 2020, s. 85).

Afganistan'da dilin, etnik köken ve dinle birlikte, eskiden beri siyasi ve etnik çatışmanın sürdürülmesi kültürel öğelerden biri olduğuna inanılmaktadır (Bahrah,

2020, s. 86) Zahir Şah (1933-1973), Davut Han'ın Cumhuriyeti (1973-1978), Komünizm (1978-1992), Mücâhitler (1992-1996), Taliban rejimi (1996-2001), Afganistan İslâm Cumhuriyeti (2001-2021) ve şimdiki Taliban örgütünün “Afganistan İslâm Emirliği” yönetimi de Farsça ve Özbekçe ve diğer azınlıkların dillerine Peştunce dilini empoze edilme projesini devlet bürokrasisinde resmî olarak uygulamaya başlamıştır. Afganistan Anayasası'nın 20.Maddesi şu şekildedir: “Afganistan'ın millî marşı Peştunce'dir ve Allah'ın ismiyle Afganistan etnik grupların adıyla yazılmıştır” böylece Peştunce dilinin Farsça' ya göre takaddüm verilmesi dilsel üstünlük şeklinde gösterilmiştir örneğin, ulusal kimliğin önemli simgelerinden biri olan millî marş Peştunce'de söylenmeye başlanmıştır (Bahrah, 2020, s. 87). Bu dil çatışması etnik etkileşim ve etnik gruplar arasında bölünmeye yol açmıştır. Geçmişte olduğu gibi halihazırda da bazı politikacılar dil farklılıklarını siyasi ve ekonomik çıkarları için kullanmakta ve kültürel gelişmenin önündeki engellerden biri olarak, toplumun sosyal alanda farklı etnik gruplara bölünmesi Afgan kimliğine aidiyet duygusunu zayıflatmaktadır. Afganistan'da etnik köken, din ve dil, siyasi kullanımının ötesine geçmemiştir. Bu durum milletleşmeyi önlemektedir. Zira milletleşmek etnik grupların her şartta bir arada yaşayabilmesini gerektirmektedir. Afganistan toplumundaki en büyük problem bu durumdan kaynaklanmaktadır. Bu problem tarihsel süreçte karşımıza çatışmanın kaynağının siyasi elitler olarak karşımıza çıkmasını sağlamıştır.

4.1.6.Din Faktörü

Din, bireysel ve kolektif inançların derinliklerinde eriyip kabilelerin geleneklerinin ve sosyal sembollerinin ruhuna nüfuz ederken, toplumun bireysel ve kolektif yaşamındaki davranış ve etkileşim kalıplarını şekillendirmektedir. Din öğretileri, bireysel ve toplumsal yapıda kural koyucu rol de üstlenmektedir. Öte yandan din, tarihsel kalıplar, etnik mitler, efsaneler, iklimsel ve sosyal normlarla etkileşime girer. Bu etkileşimin bir sonucu olarak din, toplumsal fikirlerde bir milliyetçilik olgusu yaratmıştır.

Din, kabile topluluklarında bazen birleştirici bazen ise ayrıştırıcı olmaktadır. Bu nedenle din, Afgan kabile kültürü ile ortak bir ruh hâlini almaya devam etmiştir. Kabile kültürü ile hemhâl olan din, aşırı önyargıdan dolayı etnik kökenler arasında

sosyal uzaklık, söylem süreci her zaman var olmaya devam etmiştir. Kabileci din perspektifi, Afganistan’da Şîîler ve Sünnîler arasında sosyal sınırlar oluşturmuştur. Kabile kültüründen etkilenen din, Afganistan’ın tarihsel sürecinde, siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal yapısında, kişilerin dini aidiyetlerden kaynaklanan açık ve gizli çatışmalarda varlık göstermektedir. Bunun en bariz örneği, 19. yüzyılın sonlarında Emir Abdurrahman Han’ın Sünnî fetvasıyla Şîî Hazara Türklerine yönelik uyguladığı soykırımıdır. Bu dönemde dini azınlıklar; özellikle Hindular, Sihler ve Yahudiler marjinalleştirilmiştir. Hem iktidar rejimi hem de toplumun dini otoriterlerinin çoğu uygulanmıştır. Tezin “İslâmcılar Devri” bölümünde açıklandığı gibi Taliban örgütü (1996-2001) Mezârîşerîf’te Hazara ve Özbeklere karşı katliamlar gerçekleştirmiştir. Bir din âlimi olan Mevlevî Yunus Halis, “demokrasiye geçiş döneminde bile kadınlar, Şîîler ve Yahudilerin seçimlere katılım hakkı yoktur” açıklaması toplumsal tepkiye neden olmuştur. Bu yüzden din meselesi Afganistan’ın en büyük problemlerinden birisi konumundadır.

4.1.7.Karzai’in Yenilikleri

11 Eylül hâdisesinin patlak vermesi, Afganistan’daki en diktatör radikal Taliban örgütünün İslâm Emirliğine karşı küresel bir koalisyonun kurulmasına ve rejimin iki ay içinde devrilmesine neden olmuştur. Bu rejimin yıkılışında, Afganistan’daki savaşın ve kaosun sonu olmasa da 11 Eylül saldırısının ardından Afganistan’da büyük değişimin dönüm noktası olarak görülmüştür. Değişim konusunda büyük başarılar elde edilmiştir. Afganistan ile ilgili ilk uluslararası zirve olan Bonn Zirvesi’nde kurulan sistemde Afganistan’daki siyasi gücün tüm unsurlar ve siyasi kurumlar arasında eşit bölündüğü görülmüştür. Başka bir ifade ile tüm tarafların siyasi iktidara katılımı bir ilke olarak kabul edilmiştir (Naji, 2011). İlk kez halkın siyasi mekanizmaya katılımı sağlanmıştır. İki kez cumhurbaşkanı seçilen Hamid Karzai, Afganistan tarihinde seçilen ilk cumhurbaşkanıdır. Afganistan’da son yirmi yılda dört genel seçim yapılmıştır. Böylece halka seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Halkın kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olmuştur. Bu dönemde parlamento seçimleri, senato meclisi, il meclisleri ve “Anayasal Denetim Konseyi” dâhil olmak üzere ulus-devlet anlamında modern kurumlar yapılandırılmıştır. Bu kurumların uygulamada ne kadar verimli ve etkili olduğu, Afganistan halkının bu

kurumları kullanma kapasitesinin ne düzeyde olduğu sorgulanabilir. Önemli bir nokta ise, 11 Eylül öncesi mücâhitler ve Taliban döneminde Afganistan’da modern bir kurumun olmamasıdır (Naji, 2011).

11 Eylül saldırıları ve Taliban örgütünün devrilmesinden sonra Afganistan’da modern anayasa oluşturulmaya çalışılmıştır. Afganistan toplumunda birçok gerçek, eski kanunlar tarafından göz ardı edilmiştir. Karzai döneminde oluşturulan anayasa, Afganistan halkının yasal hakları olarak kayda geçmiştir. Kadın erkek hukukunun eşitliği, Şîî mezhebinin resmî olarak tanınması, mevcut dillerin tanınması, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, siyasi parti ve teşkilatların özgürlüğü gibi temel hak ve özgürlüklerin tanımlanması, siyasi partilerin kurulması Afgan anayasasının dikkate aldığı konular arasında yer almaktadır. Karzai döneminde bu gerçeklerin kabulü ve anayasaya tescili, pratikte de meyvesini göstermiştir.

Gündelik hayatta yaşanan bireysel ve kitlesel değişimler Afganistan’da yüzlerce siyasi parti aktif olarak faaliyete başlamıştır. Ülkede yüzlerce devlet ve özel basın yayını, özgürce faaliyetlerini sürdürmektedir. Afganistan’da yirmiye yakın televizyon kanalı, seksene yakın radyo istasyonu, çeşitli gazete ve dergi faaliyet göstermiştir. Ayrıca Afganistan’da toplumsal cinsiyet eşitliği, insan hakları ve medyanın güçlendirilmesi alanlarında faaliyet gösteren binlerce sivil toplum kuruluşu bulunmaktadır. Taliban’ın devrilmesinden önce, eğitim geleneksel olarak rejim tarafından tekelleştirilmiştir. Ancak özel sektörün ekonomik ve sosyal alanlara girmesiyle Afganistan’ın metropol bölgelerinde birkaç yüksek öğretim kurumu kurulmuştur. Bir yandan devletin eğitim alanındaki yetersizliğini telafi edilmiş, diğer yandan eğitim devletin tekelinden kalıcı olarak kaldırılmıştır (Naji, 2011). Bonn Antlaşması’ndan sonra, Afganistan’ın tüm bölgesel ve kültürel unsurunun çeşitliliği, sosyal alanın bütünleşmesi, kurulacak olan geçici iktidarın meşruluğu açısından önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. İktidarın toplumsal taban tarafından meşruiyet kazanmasına ilişkin, 1550 delegenin ülkenin her bölgesinden Loyicirga’ya davet edilmesi sonucunda kurulmuştur. Kurulan bu geçici heyet tarafından, iktidar olarak Karzai seçilmiş ve 9 Ekim 2004 seçimine kadar sürmüştür. 3 Kasım 2004’te yapılan seçimle Karzai %55,4 oyla devlet başkanı olarak seçilmiştir. Demokratik yöntemle merkezi hükümetin halk tarafından seçilmesi meşruiyet sağlamıştır. Cumhurbaşkanı

seçiminden bir yıl sonra 18 Aralık 2005'te parlamento ve il meclis seçimleri yapılmıştır. Yapılan seçimde Karzai'in en büyük siyasi rakibi Tacik asılı Yunus Kanun'ı Ulus-ı Cirga (Millet Meclis) başkanı seçilmiştir. Nisan 2007 tarihinde eski kraliyet ailesi ve komünist düşünce geleneğiyle birlikte Kuzey İttifakı'nın siyasi faktörü Rabbani, Meclis gücünün yükseltilmesi için muhalefet bloğu kurmuştur. Mişran-ı Cirga'nın (Senato Meclisi) 102 koltuk üyesinden 34 üyesi cumhurbaşkanı tarafından diğerleriye İl Meclis'inden demokratik yöntemle seçilmiştir. Eski devleti adamı Sıbgatullah Müceddidî Mişran-î Cirga başkanı seçilmiştir (Katzman, 2009, s.11-12).

Karzai yönetimi altında reformcu ve milliyetçi kimliğiyle tanınan bir dönem Maliye Bakanı olarak görev yapan Eşref Gani, ulus-devlet açısından merkez-çevre ilişkinin yapısal bağlamında, toplumun geleneksel yapısına dokunan sosyal ve kültürel değişimin doğasında önemli adımlar atmıştır. Gani, yeni Afganistan'ın devletleşmesi için merkezîyetçilik bağlamında, milliyetçilik süreci, Peştun milliyetçiliğinin diğer etnik gruplar üzerinde gelişimi, Afgan kimliğinin merkezileştirilmesi ve sonuç olarak farklı etnik grupların kültürel ve dilsel asimilasyonu üzerinde yoğunlaşmıştır. Öte yandan Afganistan'ın 34 ilinden oluşan farklı bölge liderlerini merkezi sisteme entegre etme yoluna gidilmiştir. Bir diğer adım da demokrasi ilkesinin alt kültür seviyesine kadar ulaşılmasını sağlamak için "Ulusal Dayanışma Programları" ülke çapında silahsızlanma yolunda atılan başarılı adımlar, merkez ve çevre arasındaki ilişkiyi güçlendirmede anahtar bir rol üstlenmiştir (Simonsen, 2004, 717).

Birçok ülke ve uluslararası örgüt, Afganistan'da kurulan İslâm devletinin meşrulaştırılmasına ve daha etkili hale gelmesine yardımcı olmuştur. Bu dönemde demokratik kurum ve kuruluşların uygulanması, insan hakları, hukukun üstünlüğü, kamu hizmeti kurumlarının işlevselliği, adalet ve şeffaflık yasasının güçlendirilmesi konusunda adımlar atılmıştır. Bu hedeflere ulaşmak için 1230 rapor hazırlanmıştır. Afganistan hükümeti, teknik gelişim politikasına odaklanırken, Amerika'nın sivil toplum ve askerî kurumu, bürokrasinin yapısal işlevselliğinin kurumsallaşması, bölgesel denge stratejisi ve kamu hizmeti kapasitesinin genişletilmesi, şeffaflık ve güvenlik açısından halkın hükümete olan güvenini artırmaya odaklanmıştır. Temmuz

2010 tarihinde Kabil’de düzenlenen uluslararası konferansta Karzai hükümeti, sorumlu ve şeffaf bir hükümet, kamu hizmeti, ulusal çıkarların takip edilmesi, sosyal ve siyasi politikalarda, askerî, teknolojik, ekonomik, kültürel ve stratejik alanlarda merkezi bir kamu politikası düşünce komisyonu kurma vaadi vermiştir (Lamb, 2012, s. 2). Bonn Anlaşması’ndan sonra, Batılı ülkeler Afganistan’daki siyasi, ekonomik, eğitim ve kültürel alanlara öncelik vermiş ve meşruluğu ikinci plan atmıştır. Devam eden iç çatışmalar sonucunda hükümetin merkezileştirme politikasının kurumsal reformunu zorlaştıran bir faktör olarak, bölgesel alandaki siyasi görüş ayrılıkları ve etnik liderlerin çatışmaları etkili olmuştur.

4.1.8.11 Eylül Sonrası Kadın

11 Eylül saldırısı, modern tarihte yeni bir zaman diliminin açılımı olarak ifade edilebilir, yaşanan trajik vakianın unutulurken yeni süreç ve ilerleyici bir perspektifin tetikleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya Ticaret Merkezi saldırılarını gerçekleştirdiği iddia edilen El-Kaide liderinin Afganistan’da bulunduğu istihbaratı üzerine ABD tarafından Afganistan’a operasyon başlatılmış ve Afganistan resmen işgal edilmiştir (Akıner, 2016, s. 134). Bir taraftan 11 Eylül olayı, baskıcı Taliban Rejiminin çöküşü ve yeni hükümetin kurulması Afganistan için yeni bir sayfanın açılışı olarak değerlendirilmiştir.

Afganistan halkı ve özellikle kadınlar için yeni bir umut kapısı açılmış, ev hapsi dönemi kapanmıştır. Amerikan liderliğindeki “Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü” (NATO) kuvvetleri Afganistan’a gelerek yeni bir hükümetin kurulmasına destek vermiştir. İnsan hakları, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü ve kadın hakları vurguları dikkate alınmıştır (Sirat, 2020).

Amerikan liderliğindeki NATO güçleri 2001 yılında Afganistan’ı işgal edince ülkeye demokrasi, özgürlük, eşitlik, özellikle de “kadınları özgürleştirilmesi” ön görülmektedir. Bu hedefin büyük oranda gerçekleşmediği görülmüştür. Afganistan, dünya kadınları arasında anne olmak için tehlikeli birkaç ülke arasında yer almaktadır. Orta Asya ülkeleri arasında Afganistan, kadına fiziksel ve cinsel şiddetin en fazla uygulandığı ülkeler arasında yer almaktadır (Entekhab.ir, 2016). 2001 yılı sonrası toplumsal yapıda değişim dönüşümün gerçekleştiği söylenebilir, bu dönemde

kadınların %85'inin okur-yazar olmadığı söylenmektedir. Temel eğitimden yoksun kalmaya mahkûm edilen kadınlar için tekrardan eğitim fırsatının müheyya olmaya başladığı yeni bir dönem başlamıştır.

Bu dönemde her ne kadar kadınlara kamusal alan kapısı açılrsa da özgürlük, eşitlik ve beraberlik olgularının sorgulanmaya başlandığı ifade edilebilir. Ancak istenilen değerin kadınlar için gerçekleştiği görülmemiştir. Birçok değişim dönüşümün yaşandığı Afganistan'ın bazı bölgelerinde kızların 15 yaşına gelmeden evlendirilmeye mecbur bırakıldığı görülmektedir. Bazı ailelerin borçlarını ödeyemediklerinden dolayı kızlarını erken yaşta evlendirdikleri görülmüştür. Erken evlilik ve baskılar sonucu kadınların ortalama altı çocuk dünyaya getirmektedir. Gebelik ve doğum sırasındaki ölümlere bakıldığında dünyadaki en yüksek orana sahip olan ülke konumunda olduğu görülmektedir. Afgan kadınların yaşam verilerine bakıldığında ortalama yaşam süresi 51 yaş olarak görülmektedir (Sirat, 2020).

Yeni dönemde birtakım değişiklikler olsa da Afganistan'da kadına karşı şiddet, psikolojik baskı, eşitsizlik, ayrımcılık ve haksızlık içindeki yaşam koşullarında pek çok değişikliğin iyileştiğini söylemek kolay değildir. Toplumdaki zihniyetin devam etmesinin sebebi; Taliban rejimi, özellikle ülkenin kırsal kesimlerinde yeniden güç kazanarak insan dışı muameleyi totaliter perspektifle yapmaya devam ettiği ifade edilmektedir. Terör saldırılarıyla sık sık hükûmete meydan okuyan Taliban rejiminin, ele geçirdiği bölgelerde kadınlara yönelik baskı ve şiddetini eskisi gibi devam ettirdiği görülmektedir (Sirat, 2020).

4.1.9.Karzai'in Kimlik Siyaseti

Taliban'ın (1996-2001) uyguladığı radikal reformlar kapsamında toplumsal ve kültürel yapı değerlerinin etkileşimi ve zihniyette bir değişim ortaya çıkmıştır. Taliban'ın çöküşünden sonra şu sorular sorulmuştur. Merkezî ulus-devlet hangi değer biçimleri üzerine inşa edilmelidir? Çatışma ortamının tekrarlanmaması için nasıl bir ulusal kimlik inşa edilmelidir? Ülkedeki tüm etnik grupları kapsayan geniş tabanlı bir hükümetin kriterleri neler olmalıdır? vb. Öncelikle köklü bir değişime uğramış olan toplumsal yapı, devletin geçmişte sahip olduğu denge sistemini istikrara kavuşturma noktası yerine düzenleyici işlevler üstlenmek zorunda kalmıştır.

İzlenecek bu koşullar altında merkezîleşme başarılı olsa bile, sürdürülmesi bir dizi yeni yapılanma ve buna karşılık gelen bir siyasi kültür gerektirecek bütünlüğe sahip bir siyasi sisteme evrilebilirdi. Yeni siyasi yapıların oluşturulması ve sonuç olarak, iktidar faaliyet alanı dışındaki çeşitli görevlerin yerine getirilmesi, iktidar hizmetine alınacaklar için yeni bir kriter inşa edilmesini ve bu yeni iktidar vazifelerinin yerine getirilmesi için gerekli uzmanlık talimini mecburu hale getirmiştir.

Amerika'nın, Afganistan'a müdahalesi sonrası Bonn Antlaşması ile etnik denge ideolojisi ve merkezî hükümet kurulmuştur. Etnik denge ideoloji, eşitlik perspektifinin oluşumunda, toplumsallaşmanın sosyal gelişimi açısından uzlaşıcı bir ulusal kimliğin inşası, ulus-devletin üniter ideolojisi için önemli olmaktadır. Etnik dengenin korunması etnik topluluklara ilişkin merkezîn meşrulaştırılması anlamını da taşımaktadır. Bu dengeli ideoloji ekseninde kurulan kabinenin istikrar sağlamaya yönelik uygulamaları, toplumsal sermaye olarak toplum nezdinde bir sosyal güvenin inşası açısından, etnik cemaatin entegrasyonu toplumsal bütünleşme sürecine evrilmiştir. Amerika'nın Afganistan'a müdahalesinden sonra Bonn Antlaşması ile merkezî hükümet kurulmuştur. Geçici olarak kurulan merkezî hükümetin başına Hamid Karzai getirilmiştir. Karzai, kabineyi kurarken etnik dengeleri gözeterek hareket etmiştir. 30 kabinede üyesinden; 11 Peştun, 8 Tacik, 5 Hazara, 3 Özbek ve diğer etnik gruplara bakanlık verilmiştir. Buna göre, devletin en önemli bakanlıklarından, Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı Kuzey İttifakı'na verilmiştir. Dışişleri bakanı Abdullah Abdullah, Savunma Bakanı Yunus Kanuni, İçişleri Bakanı Muhammed Fehim olmuştur (Aras & Toktaş, 2018, s. 52).

Bu doğrultuda Bonn Antlaşması müzakerelerinde de görülen etnopolitik ve ideolojik ayrışma çözümlenmiştir. Kâbil'de siyasi uzlaşi üzerinde siyaset arenasında Tacik varlığının Peştunların siyasi geleneği açısından risk olarak görülmesi çekişmeye dönüşmüştür. Mücâhitler (1992-1996) döneminde büyük ölçüde bölünmüşlük içinde olan Peştunlar, Tacik varlığının güçlenmesi ile sonuçlanırken 2001'de Taliban rejiminin yıkılmasından sonra Peştunlar, Bonn Antlaşması ile başlayan siyasi sürece büyük oranda ilgisiz kalmışlardır. Sivil Havacılık Bakanı Abdurrahman'ın 2002'de Kâbil Havalimanında, Temmuz 2002'de Abdülkadir başkan yardımcısının

öldürülmesi, Tacikler ile Roma ekibi arasında ortaya çıkan siyasi çatışmanın sonucu olarak bireysel ve toplumsal etkileşimi doğurmuştur.

Bu iktidar çatışması ortamında Karzai'in geçici hükümetinde Peştunların iktidardaki gücünün artacağı umulmuştur. Ancak istihbarat, ordu ve polis kuvvetleri büyük ölçüde Tacik hâkimiyetine geçmiştir. Buna rağmen Karzai, finansal anlamda Peştun temsiliyetini kuvvetlendirmiştir (Chandra, 2006, s. 71). Demokratik alanın oluşumuyla halkın yönetime katılımı, seçme ve seçilme hakkın kazanımı sosyolojik olarak önemli bir noktadır. Karzai'in lehine sonuçlanan 2004 başkanlık seçimi, Afganistan tarihi ve halkı açısından mühim siyasi bir olay olarak değerlendirilmektedir. Aynı zaman da Bonn Antlaşma ilkesi kapsamında seçim uygulanması neticesinde, siyasi meşruiyetinin halk tarafından onanması ve devlet kurumlarının demokrasi perspektifine göre sağlam temelde oturtulması dikkat çekicidir. Ancak devletin temel mantığı hem Batı'lı ilkelerin ışığında hem de yerel kültürün zihinsel gerçeğinde kurulmuştur. Bu yeni sisteme hem Afganistan tarihi hem de halkı yabancılık çekmiştir (Smith, 2011, s. 1). Bu yeni sistemin halkın %80 seçime katılımı oranıyla gerçekleştirilmiştir (Bijlert, 2009, s. 4).

Karzai, geçici iktidar sonrası başkanlık seçiminde Peştun etnik grubu dışındaki farklı etnik grubun oy desteğini kazanmak için siyasi pazarlık arenasında girmiştir. Reşid Dostum, Muhammed Muhakkik, Burhâneddin Rabbânî, Ahmed Şah Mesud, Asıf Muhsinî ve Hacı Abdülkadir'in içinde bulunduğu Kuzey İttifakı'ndan Rabbânî ve Fehim Karzai'ye koalisyon kabinesi şeklinde uzlaşma teklifi götürmüş ancak bu teklif onarımsız kalmıştır. Öbür taraftan Şah Mesud'un kardeşi Ziya Mesud'u yanına almasıyla Tacik toplumunu, Hazara Türklerinin önderi Kerim Halili'yi yanına alarak Şiî toplumunun ilgisini çekmek istemiştir (Katzman, 2006, s. 3). Bu minvalde Karzai, modern devletin Batı'lı ilke ve yerel kültürel değerler üzerinden inşa edilmesinde tüm etnik grupların içine aldığı ulusal bir kimlik imajı çizmeye çalışmıştır. Karzai'in iktidara gelmesinden sonra Kâbil'de Tacik liderler; geçmişte olduğu gibi etnik denge ideolojisinin ötesine geçerek siyasi, ekonomik ve kültürel alanda engellemeye yönelik çalışmalar artmıştır. Öte yandan seçimde Karzai'yi destekleyen Peştun aşiretleri arasında siyasi gücünün baskı altında olduğu düşünülmüştür. Peştun aşiretleri, Karzai'in Batılı düşünce yapısına bağlı olduğundan,

devlet gücünün siyasi açıdan zayıf ve işlevsiz olduğu görülmüştür. Bölgesellik, aşiretçilik ve etnik milliyetçilik olgusu, devletin kurumsal inşa sürecini etkilemiş, modern bir devlet ve Afgan milleti oluşturma yönündeki engellerden biri olarak karşılanmaktadır (Chandra, 2006, s. 73). Başka bir deyişle, 2004 seçiminde, uzun yıllardan beri devam eden etnik çatışmada rol oynayan önderlerin, toplumsal bütünlük ve millet bilincinin oluşumu önünde Taliban tehdidinden daha büyük bir tehlike olduğu belirtilmiştir. Başka bir deyişle, 2004'teki başkanlık seçiminde Afganistan toplumunda uzun yıllardan beri süre gelen etnik çatışmalarda rol oynayan liderlerin, toplumsal bütünlük, modern, merkezî ve ulusal bilincin oluşumu için ulusal birlik açısından Taliban tehdidinden daha büyük tehlike oluşturduğu ifade edilmiştir.

Taliban dönemi sonrası, Afganistan İslâm Cumhuriyeti'nde toplumsal yapının şekillenmesi ve ulus-kimlik inşası süreci çok belirgin bir biçimde siyasi seçkinler tarafından yönetilmiş ve yönlendirilmiştir. Taliban döneminde uygulanmış olan radikal politikalar sonucu elde ettikleri siyasi argüman üzerinden siyasal, ekonomik, kültürel, etniksel ve bölgesel gücü korumuş olan bu seçkinler kendi düşünceleri çerçevesinde ulus-inşa sürecini başlatmışlardır. Yine Mücâhitler ve Taliban döneminden devraldıkları kurumsal yıkıma uğratılan merkezî devlet üzerinden üretilmiş devlet aygıtlarını kullanan Karzai ve diğer etnik liderler radikalizmden milliyetçiliğe hızlı bir geçiş yaparak kişisel ve patrimonial liderlik perspektiflerini sürdürmüştür.

Karzai, iktidarını meşru kılmak için uluslararası toplum örgütleri yerel halkı ulusal birliğe davet etmiştir. Başkanlık seçiminin ikinci gününde ulusal örnekleriyle mücadele konferansında durulmuştur. Ancak Karzai'nin, uyuşturucu ile mücadelesinde başarı olduğu söylenemez, seçim ardından son dört yıl içinde devlet otoritesi büyük oranda Kâbil ile sınırlı kalmıştır. Başka bir ifadeyle; Amerika ve dünya yardımlarıyla ayak üstünde duran devlet bir yandan devletin kurumsallaşma ve ulus kimlik için kültürel değerleri millî sembol hâline dönüştürme çabasındayken, diğer taraftan ise; bölgesel etnik grupları çevresinde toplamış bir takım eski mücâhitler ve aynı anda Taliban karşıtı kimliğiyle tanınan Afgan kökeni dışındaki etnik liderler de ülkede yaygın uyuşturucu bağlantılarını kişisel menafileri için

kullanmışlardır (Chandra, 2006, s. 64-65). Bu anlamda uyuşturucu, farklı etnik grup liderlerinin alt etnik kimlik çatısı altında elde ettiği siyasi güç ile bir gelir kaynağı sağlamıştır. Başka bir ifade ile; tarımsal üretim insan hayatında önemli bir yere sahiptir. Üretici, üretim-pazarlama ilişkileri bağlamında özellikle kırsal alanda yaşanan tarımsal değişim ve dönüşümler tarım anlayışının değişimine neden olduğu gibi insan ilişkilerinde de etkili olmaktadır. Bu bağlamda uyuşturucu, kuraklıkla ortaya çıkan aşırı yoksulluk için önemli geçim kaynağı ve aynı anda birçok tarım üreticisinin üretim mahsullerinin kaybının bir telafisi olarak görülmüştür. Sonuç olarak uyuşturucu hem Taliban örgütü hem de Taliban karşıtı olanlar için zenginlik ve savaş kaynağı olmaktadır (Gritzner, 2007, s. 97).

Ulus-devletleşme ve milletleşmenin önünde en büyük handikabı olan alt etnik kimlik bilincinde hareket eden kabile liderleri ile Karzai'nin seçim döneminde seçim desteği ve teşrikimesai yoluna gidildiği bilinmektedir. Afganistan toplumu nezdinde hâlen farklı etnik kökenli liderlerin etkisinin oldukça fazla olduğu aşikardır. Özellikle seçim döneminde etnopolitik ve etnik ulusçuluk hareketlerinin kutuplaşmasının derinleşmesi bireysel ve toplumsal olarak insanları etkilemektedir. Örneğin, Özbek Türkü, Hazar Türkü ve Taciklerden oluşan Kuzey İttifakı içindeki yaşanan bölünmeler, Karzai karşısında ortak bir aday çıkaramamışlardır. Kuzey İttifakı'nın dağılımı, ulusal Afgan kimliği yerine etnik ulusçuluk aidiyetinin güçlü olduğunun bir kanıtı olarak görülebilir (Chandra, 2006, s. 64-65).

Batılı ülkeler, Afganistan'da laik devlet ve seküler toplum inşa etmenin yolunu ararken reformların yapılmasının önünde en büyük mücâhit grupları bulmuştur. Karzai, mücâhit liderler; Kâbil dışına veya yetki ve statü bakımından zayıf, fazla önemi olmayan görevler vererek siyasi yapının dışına itilmiştir. Örneğin, Afganistan Türkleri lideri Özbek kökenli Raşit Dostum 2005'te büyük ölçüde etkisinin az olduğu genelkurmay başkanı olarak atanmıştır. Peştun aşiret reisi Gül Agâ Şirzai ve Seyid Hüseyin Anvari'yi il yönetimine atamıştır (Chandra, 2006, s. 74). Afganistan toplumu İslâm dini açısından homojen bir yapıya sahiptir. Ancak parlamento seçimlerinde geleneksel fırkaların İslâmcı fırkaların önüne geçmesi sosyolojik bir vakıadır. Geleneksel fırkacıların, siyasi güç çatışması üzerinden kurulan ittifak politikası siyasete yön belirleyici bir unsur olarak devam etmektedir.

Karzai'nin 2006'da Muhafazakâr İslâmcı olan Fazıl Hadi Şinvarı'yı yargıtay başkan olarak atamasına parlamentoda reformistler karşı çıkmıştır. Dini açıdan radikal muhafazakârlarla reformcular arasında fikir ayrılığı görülmüştür.

Karzai, toplumsal düzeni, kültürel değerleri ve normları korumak, devlet kurumlarını inşa etmek ve merkezi hükümeti güçlendirmek için gelenekçiler, muhafazakar İslâmcılar ve reformcular arasında bir güç paylaşımı stratejisi izlemiştir. Bakanlık, il ve bölgesel yönetimi yereldeki etnik liderlerle paylaşmıştır. Merkez-çevre ilişkisi bağlamında atılan bu adım, kültürel çeşitlilik yoluyla merkezileşmenin benimsenmesi, içselleştirilmesi ve ülke içindeki bölgesel dengenin istikrarı için önemli bir unsur olarak görülmüştür (Sisco, 2011, s. 1). Özellikle Bonn Antlaşmasıyla başlayan süreçte Afganistan'da hem siyasal kültürde hem de toplumsal alanda ciddi bir değişim ve dönüşümün gerçekleştiği görülmüştür. Bu dönem de aşiret ve etnik liderlerin askerî statüden sivil statüsüne evrildiği görülmektedir. Bununla birlikte, devlet kurumlarının yapılaşması ve toplumsal uzlaşısı için yol haritası çizen BM'nin bölge liderleri, bu siyasal sürecin oyuncu aktörleri olarak meşrulaştırdığı görülmüştür. Amerika Büyükelçisi Zalmay Halilzad bölgesel etnik liderler için şu ifadeyi kullanmıştır: “Bölgesel liderlerin mevcut güçlerini kullanma güçlerinin kullanma düşüncesi ile ilgili Amerika'nın Afganistan'da bölgesel liderlerin siyasal sürecin geçiş döneminde yeni siyasal kurumların inşasında önemli rol oynayacaklardır” (Chandra, 2006, s. 65-67).

Toplumsal, kurumsal ve ideolojik pratiklerin çeşitliliğine önem veren politik çoğulculuk, çeşitli toplumsal grupların davranışsal etkileşimleri Politik Çoğulculuk ve Devlet altında toplumsal tercihlerin nasıl belirlendiğini ve kamu politikalarına dönüştüğünü anlamaya çalışan düşünsel bir girişimdir. Bu dönemde devletleşme sürecinde demokrasi ve politik çoğulculuk ideolojisi ile çeşitli toplumsal unsurların eylemsel etkileşimleri çoğulculuk politikası ve devlet altında toplumsal tercihlerin dikkate alınma düşünce yapısında; (Sezenler & Sadrazam, 2021, s. 220-221) kimlik siyaseti tercih edilmiştir.

Ulusal uzlaşısı ve kolektif bilincin oluşumu için modern devlet ve modern toplum inşa edilmeye çalışılmıştır. Ulusal Afgan kimliğinin oluşumu, politik çoğulculuk ilkesiyle yapılmaktadır. Afganistan'da devlet kurumlarının yeniden

inşası, Amerika'nın ekonomik ve askerî yardımına bağımlı kılınmıştır. Afganistan'ın anayasasına (2004) toplumsal cinsiyet kadın ve erkeğin eşitliği, Şî mezhebine statü tanınması, çoğulculuk esaslı dillerin tanınması, ifade özgürlüğü, siyasi parti, sivil toplum örgütleri ve basın özgürlüğü gibi temel hak ve hürriyetler vurgulanmıştır. Bu dönemde Afganistan ciddi bir şekilde yenilenme sürecine girmiştir. Altyapı, devlet binaları, havaalanları, şehirlerarası yollar, okullar ve eğitim merkezleri yeni kentler ve çeşitli hizmet merkezleri inşa edilmiştir. Etnik çoğulculuğu ve siyasi birliği tanımlayan anayasanın niteliği, Karzai yönetiminin bütünleştirici tavrını ortaya koymaktadır. Karzai'nin ulusal kimlik inşası Amerika'nın ulusal kimlik inşasına benzediği görülmektedir. Politik çoğulculukla etnik çoğulculuğun ve vatandaşlık kimlikte de etnik çeşitliliğin muhafaza edilmesi onarılmıştır. Öbür taraftan ise ulus-devlete bağlılığa dayalı bir üst kimlik olarak Afgan kimliği korunmuştur. Karzai'nin kimlik siyaseti, etnik çeşitliliği tanımak ve diğer dinlere mensup vatandaşlara hukuk kuralları İslâm'a göre tarif edilse de azınlıkların kendi dini inançları gereği özgürlük tanınmıştır. Bu kimlik siyaseti Afganistan halkının, kolektif bilinç çevresinde olduğu gösterilmiştir.

4.1.10.Vatandaşlık

Vatandaşlık konusu siyasi, hukukî ve felsefi bir mevzu olmakla birlikte bu, hikâyenin sosyolojik boyutunda oldukça mühimdir. Bu nedenle vatandaşlık, siyaset bilimleri ve sosyal bilimlerinin ilgi odağında olan bir kavramdır. Bu iki bilim dalında çalışanlar özellikle vatandaşlık kavramı üzerinde durmuşlardır. Vatandaşlık, ulus-devlet için bir siyasal toplumsallaşma süreci ve birey için yurttaşlığın inşası olarak kabul edilmektedir. Siyaset konusundaki ilk çalışmalarda, bireyin siyasallığı, ulus-devletin makbul vatandaş ve toplumsallık bilinci ile belli yükümlülükler ve sorumluluklar muhitinde öteki ile bir bütünlük içinde yaşama deneyiminden sapmadığına dikkat çekmişlerdir. Ulus-devlet müstakîm ile ilişkili bir konudur. Bu konuya dikkat çeken Caymaz (2007: 4) şu ifadeyi kullanmıştır: “Bireyin aile, okul, iş ortamı, gibi mecralardan geçerek yaşadığı toplumsallaşma sürecinde vatandaşlığın öğretilen ve öğrenilen bir rol olduğunu düşünüyorum”. Bu nedenle vatandaşlığın benlik etrafında etkileşim ve sosyal ilişkiler çevresinde oluşturulduğu söylenebilir.

Genel olarak vatandaşlık kavramı konusundaki çalışmalar, dört farklı bakış açısıyla ileri sürülmüştür (Akın, 2009, s. 78-79).

- “Ulusal kimlik veya milliyet olarak tanımlanan vatandaşlık,
- Evraklar temelinde tanımlanan vatandaşlık,
- Haklar temelinde tanımlanan vatandaşlık,
- Görev ve sorumluluklar temelinde tanımlanan vatandaşlık”

İki vatandaşlık modelinin bu, dört kavramı içerdiği kabul edilmektedir. İlki “Cemaatçi vatandaşlık modeli” ki bu model, yapılması zaruri olan vatandaşlık töresine vurgu yapar. İkincisi ise “Liberal vatandaşlık modeli”dir (Caymaz, 2007, s. 6). Bu model, bir taraftan birey ve bireyselliği yükseltirken diğer yandan ise grup/toplulukların haklarını önemser ve ötekine saygıyla yaklaşmaktadır.

Liberal model, bireye ontolojik, epistemolojik ve ahlâki öncelik biçmektedir. Vatandaşlık, hukuk ilkesine dayalı bir statü olarak kabul edilmektedir (Durgun, 2010, s. 67). Bu nedenle ihtiyaçlar ve yetkilere dayalı vatandaşlık mefkûresinin tezâhür etmesine sebep olmuştur. Cemâatçi vatandaşlık modeli, çağdaşlaşma süreci ile birlikte meydana gelen ulus-devlet ilişkisi analizinden anlaşılabilir. Bu model ulus-devlete öncelik tanırken bireysellik konusunda müsamahakâr değildir. Halkın dönüşümü üzerine inşa edilen toplumsal mühendislik kavramına dayanan vatandaşlık düşüncesi, cemâatçi vatandaşlık modeline dayanmaktadır. Böyle bir vatandaşlık düşüncesine, “yurttaş temelli cumhuriyetçi vatandaşlık” ibaresi kullanan Oldfield (Aktaran Akın, 2009, s. 79). Bu anlamda vatandaşlığı bir statüden ziyade bir düşünce şeklinde bir eylem olduğunu iddia eder: “Topluluk veya cumhuriyet, onu tehdit edeceklerle karşı savunulmalıdır; bu yüzden askerlik hizmeti vatandaşlık görevlerinden birisidir. Topluluk kuşaklar arası sürekliliği güvence altına almalıdır; bu yüzden çocukları uygun şekillerde yetiştirmek vatandaşlık görevlerinden birisidir” (Akın, 2009, s. 79).

Liberal düşüncede ise bireyin bireylik irade ehlinde ötürü savunmaktadır. Burada bireyin devlete veya herhangi başka bir gücüne karşı konumu dikkate alındığında bireyin takaddümü görülmektedir. Bu vatandaşlık düşüncesinin temeli statü olarak tanımlanabilmektedir. “Bu statü bireylerin içsel bir parçasıdır, fakat

korunmak için sivil hukuk tarafından onaylanmalıdır” (Akın, 2009, s. 79). Modern vatandaşlık kavramının temeli Fransız Devrimi’ne kadar uzanmaktadır. Bu devrim ile birlikte Batı’da çeşitli milliyetçilik hareketlerinin yükselmesiyle gelişmiştir. Batı’nın, feodaliteden kopma, endüstrileşme ve kentleşme vakıası ile yaşanan değişim dönüşümün etkileşimde vatandaşlık olgusu tanımlanmıştır. Modern vatandaşlık, kırsal bölgelerden kentsel merkezlere hareketle ilişki olduğu söylenmiştir. Dolayısıyla modernleşme hareketleriyle vuku bulan toplumsal ve siyasal değişimlerle vatandaşlık olgusu farklılaşmıştır. Modern vatandaşlık, burjuvazinin doğuşuyla kırsal kültürün kent kültürüne evrilmesinde ortaya çıkmıştır. Şehirli olan vatandaşdır. Böylece Afganistan toplumunda vatandaşlık olgusu, çeşitli kültürel unsurlardan kaynaklı ortaya çıkan sosyal, siyasal ve etnik hareketlerden gelen talepleri üzerinden değil, tepeden lütfedilmiş haklardır. Emanullah Han, ulus-devlet tasavvur etmek için ulusal kimliği vatandaşlık rabıtasını tanımlayan bir yasa çıkarmıştır. Fransa’daki ulus inşasına benzer nitelikte olan bu anayasa ile Afganistan’da yaşıyan tüm etnik grupları Afgan olarak tanımlamıştır. Şeriat ilkeleri yerine anayasa kuralları ile vatandaşlar eşit inanç özgürlüğü bağlamında ulusal kimliğe aidiyet duymalarını amaçlamıştır. Ancak bu anayasaya karşı geleneksel yapıdan isyanlar meydana gelmiştir. Bu dönemdeki vatandaşlık, ulusal kolektif bilinci, vatanperverlik duygusu ve ulusal çıkarları elde etme ve uluslaştırılmaya gidilmiş ancak Afganistan’da vatandaşlık kimliğine ulusal anlamda aidiyet duyulmamıştır. 2003 yılında yapılan Loyicirga kongresinde, Afganistan’ın yeni anayasasının 4. maddesinde tüm farklı etnik grupların vatandaşlığı “Afgan” olarak tanımlanmıştır (Afganistan Anayasası, 2022). Bu tanımlama Afganistan toplumunda Peştun dışındakiler tarafından kabul görmemiş ve ciddi şekilde eleştirilmiştir. Elektronik vatandaşlık kimliğindeki Afgan kelimesi hem Hamit Karzai hem de Eşref Gani döneminde reddedilmiştir. Sonuç olarak elektronik kimliğe bir kavim üstünü eklendi, böylece tüm etnik unsurların ait olduğu bir alt kimlik eklenmiştir.

4.1.11.Afganistan’da Seçim

Eşref Gani dönemi açıklanmadan önce Karzai dönemindeki seçimi açıklanmak gerekir. Afganistan’da 2001 sonrası demokratikleşme süreciyle oluşturulan seçimlerin hepsi ittifak ve etnik unsurlara dayalı yapılmıştır. 2001 geçici

hükümetinin ardından, “2004 Yeni Anayasası” “Loyicirga” kongresinde onaylanmıştır. Böylece sırasıyla 2004’te ilk cumhurbaşkanlığı ve 2005’te Parlamento seçimi, 2009’da ikinci seçim ve 2014 tarihinde yapılan üçüncü seçiminde Karzai’in cumhurbaşkanlığının tamamlanmasıyla Eşref Gani ve Abdullah Abdullah’ın adaylığında siyasal rekabete gidilmiştir. Bu seçimin yolsuzlukla sonuçlanması neticesinde “Ulusal Birlik Hükümeti” kurulmuştur (Şahran, 2017, s. 130). Bu demokratikleşme süreci hem eski mücâhitler hem de farklı etnik unsurların liderleri için ve Karzai’nin toplumsal uzlaşma ve devlet millet olarak devletin kurumsallaşması için büyük bir fırsat yaratılmıştır. Ancak Karzai, halkı değil, gittikçe yandaşlarını ve iktidarı korumaya çalıştığı görülmektedir. 2004 ve 2014 başkanlık seçimlerinde etnik faktörlerin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu iki seçim, Afganistan’daki “Birleşmiş Milletler Yardım Misyonu” himâyesinde, 2009 seçimleri ise “Afganistan Seçim Komisyonu” tarafından yapılmıştır (Şahran, 2017, s. 152). İlk parlamento ve “İl Meclis” seçimleri 2005 tarihinde, ikinci seçimse 2010 yılında gerçekleştirilmiştir. 20 Ekim 2019 tarihinde üçüncü başkanlık seçimi yapılmıştır. Afganistan tarihinde gelmiş geçmiş ülke başkanları; ırk, dil, mezhep ve kültürel geleneğinden siyasetinde taviz vermemiştir. Rengin Dadfar Spanta’nın “Afganistan Siyaseti İçinden Bir Hikâye” (2017:859) adlı kitabında, Abdullah’ın cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda %52,7 oy aldığını ve “Afganistan Seçim Komisyonu Başkanlığı” üst kurulundaki bir makam yetkilisinin sözüne göre, ilk turda seçimi kazanan Abdullah idi, ancak seçim sonucunun uluslararası topluma açıklanması yönünde İngiliz Kâbil büyükelçisinin mâni olduğunu ifade etmiştir. Son olarak, Seçim Komisyonu Başkanlığı seçim yapıldıktan 16 ay sonra Eşref Gani’yi seçimin kazananı ilan etmiştir (Spanta, 2017, s. 848). Pakistan’ın talimatı ile Taliban, Gani’nin oy alması ve seçimin kazanını olması için tehdit ve eylemlerini askıya almıştır. Örgüte mensup olan molalar Gani’yi desteklemişlerdir (Spanta, 2017, s. 683). Başka bir deyişle Karzai’nin, Gani’nin himâye edilmesi için kadrolarına baskı uyguladığı bilinmektedir (Spanta, 2017, s. 544).

Diğer taraftan ise anayasa ilkesine göre, Karzai’nin adaylık hakkının dolmasından dolayı seçimde kimsenin kazanma taraftarı olmadığı söylenmektedir (Şahran, 2017, s. 133). Siyasi tartışmaların ekseninde kurulan “Millî Birlik Hükümeti” toplum

nezdinde meşruiyet noktasında halkın güvencesini alamamıştır. Gani'nin, ulus-devletin merkezileşmesi konusunda ulusal birliğin inşası, kültürel yapının zenginliğini dikkate alarak millî bir kimlik oluşturma çabası söylem ötesine geçmemiştir. Gani'nin devletleşmesi kimlik siyaseti üzerinden açıklanmıştır.

4.1.12.Yolsuzluk

Ekonomik, siyasal istikrar, kültürel değer ve sosyal sermaye açısından ilerlemiş demokratikleşen toplumlarda yolsuzluk, nadir şekilde gözükmektedir. Ancak Afganistan gibi sosyo-politik çatışmaların içinde olan yoksulluk sınırının altında yaşan toplumlarda yolsuzluk, normal ve neredeyse kurumsallaşmış duruma gelmiştir (Arslan, 2020, s. 51). “BM Afganistan Yardım Komisyonu” yolsuzluğu şu şekilde tanımlamıştır: “En genel tanımıyla yolsuzluk, kamu güveninin özel kazanç için kötüye kullanılmasıdır ve bu bakımdan, kamu çıkarlarını veya ortak çıkarları karşılamak üzere tasarlanmış kurumlar olmadan var olması söz konusu olamaz” (UNAMA, 2020, s. 22). Afganistan Anayasası Madde 75(3)'e göre, İktidarın “kamu hukukunu ve düzenini korumak ve her türlü idari yolsuzluğu ortadan kaldırmak” vazifesidir (UNAMA, 2019, s. 20).

Afganistan, 20 Şubat 2004 tarihinde yolsuzlukla başa çıkmak için 2003 tarihli “Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi” imzalanmıştır. 25 Ağustos 2008 tarihinde onaylanmıştır (UNODC, 2020, s. 20). “Afgan Yolsuzlukla Mücadele Yasası” Eylül 2018 tarihli Afganistan'daki yolsuzlukla ilgilidir. Uluslararası Şeffaflık Örgütü raporuna göre: “2018’de tahminî 4,6 milyon Afgan yetişkin, iş başvurusu yapmak, valiliklerle etkileşim kurmak, güvenlik hizmetlerini karşılamak (örneğin sınır muhafızları veya polis), sağlık tesislerini kullanmak veya okullara ve üniversitelere alınmak gibi hizmetlere erişmek için rüşvet ödemiştir. Afganistan'daki rüşvetlerin çoğu yetkililer tarafından talep edilmektedir” (Arslan, 2020, s. 23). 2019’da “Uluslararası Şeffaflık Örgütü” yolsuzluk batağında olan Afganistan'ı 180 ülke arasında 173. sıraya yerleştirmiştir (Arslan, 2020, s. 23). Asya Vakfı araştırmasına göre, 2019 yılında Afgan vatandaşlarının çoğunluğu (%81,5) Afganistan'daki yolsuzluğu günlük yaşamlarında büyük bir sorun olarak görmüşlerdir. Eşref Gani dönemindeki gibi ve hâlen iktidarda olan Taliban döneminde de yolsuzluk algısının değişmediği giderek arttığı söylenmektedir.

Afganistan halkına göre yolsuzluk algısı şu şekildedir:

“Pençşir (%96,8), Helمند (%95,0), Nangarhar (%93,1) ve Kabil (%92,9) vilayetleri yolsuzluğun Afganistan’da büyük bir sorun olduğunu söyleyen katılımcıların en çok bulunduğu yerler iken bu düşüncede olan katılımcıların en az olduğu vilayetler, Paktiya (%50,0), Sar-i Pol (%56,3), Gur (%57,0) ve Paktika’dır (%57,1). Kırsal kesimde yaşayan katılımcılardan (%79,0) ziyade kentsel katılımcılar (%88,7) Afganistan’da yolsuzluğun önemli bir sorun olduğunu söyleme eğilimindedir” (Vakfı, 2019).

Yolsuzluk, Afganistan’da ulus-devlet inşa sürecinin ve ulus kimliğinin önündeki en büyük engellerden biridir. Yolsuzluk, insanlık tarihinde eski çağlardan beri var olan ancak farklı toplumlarda farklı şekilde kendini gösteren bir olgudur. Yolsuzluk insanları bireysel ve toplumsal olarak etkilerken, kendisi insanlardan etkilenebilir. Afganistan’da sosyo-ekonomik koşullar, toplumsal yapının sosyal güvenini zedelediği gibi kurumsal altyapının da gelişiminin önünde engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuramsal altyapı ve diğer faktörler de dikkate alındığında yolsuzluğun tanımı oldukça zordur. İktidarın halka hesap verebilirliği durumunun altını boşaltan, devlet güvenini yıkan, devletin kurumsal organlarının meşruiyetini ortadan kaldıran ve özellikle Afganistan’ın büyümesinin önündeki en önemli problematik süreçlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Hem Karzai hem de Gani iktidarında ülkenin birçok bölgesinde yerel demokratik kurumlarla silahlı gruplara iç içe geçmiş durumda olduğu halk tarafında bilindiği, devlete olan güvenin azalması ile ulusal birliktelik aidiyeti zayıflamıştır. Bu silahlı gruplardan bir kısmının polis ve yerel yöneticilerle yakın ilişkisi olduğu için yolsuzluğu körüklemiştir (Arslan, 2020, s. 52). Yerel mafyalar ve militanlar, hatta polisin de dâhil olması ile devlet kurumlarının üstesinden gelmektedirler. Tüm sınıfsal yapıda eşit mesafeyle yaklaşması gereken polis, yönetici elitlerin çıkarlarının bekçisi konumundadır.

Afganistan’da toplumsal istikrarın oluşumu için yolsuzluk ve uyuşturucu ticaretine bulaşmış eski mücâhit liderler, Taliban milisleri ve savaş ağı liderlerinin devlet organlarından kaldırmak gerekirken, Karzai’in bu grubu yanına çekmesi

yolsuzluk ve uyuşturucu ile mücadeleyi olanaksızlaştırmak ve ülke genelinde siyasi, ekonomik, eğitimsel ve kültürel yapı tabanında toplumu birleştiren değerle ve normları tehdit etmektedir (Uslubaş, 2011, s. 195).

Amerika'nın Afganistan'da ulus-devleti ve ulusal kimliği yeniden inşa etmek yerine, yolsuzluk ve uyuşturucu girdabına gark olan, savaş ağı kabile reislerini mühim makamlara getirerek terörle mücadele de beraber hareket etmesi Afganistan halkının sulha olan güvenini sarsmıştır. Bu savaş ağları, ulus oluşumu toplumsal istikrar önünde en ciddi engellerden biri kabul edilmektedir (Vardak, 2004, s. 322).

Yolsuzluğun en yaygın olduğu devlet kurumları, Millet Meclisi (Parlamento), Eğitim Bakanlığı, Yargı, Seçim Komisyonu, Maliye Bakanlığı, ordu mensupları ve polis teşkilatıdır. Ülkede gümrük kapıları, bölgesel olarak farklı siyasi liderler ve mafya tipi insanlar tarafından kontrol edilmektedir. Yolsuzlukla kastettiğimin bir başka yönü de rüşvettir. Afganistan toplumunda rüşvetin bir kültür hâline geldiğini, bürokrasi çarkının işlevselliğinin rüşvetle döndüğü görülmektedir. Bürokrasi işlevselliğinin donukluğu vatandaşı rüşvetle muhatap kılmaktadır.

Gani, anayasanın rolü açısından hükümete ağırlık verirken ilk çabası devlet kurumlarında yolsuzluğun önüne geçmek olmuştur. Yolsuzluk algısında karışanları bireysel olarak yargılanacağını belirtilmiştir. Yolsuzluk ve rüşvetin yaygın biçimde işlevsel hale dönüşmesi Karzai'ye yüklemiştir. Yolsuzluğa bulaşanları kamuya açık bireysel olarak yargılayacağını belirtmiştir. Karzai'nin iktidarda olduğu dönemde ise Gazne Milletvekili Ramazan Başardost, hükümetin uluslararası câmiadan gelen yardımları etkin kullanmadığı, hükümetin yolsuzluklara bulaştığı ve dış yardımları kötü yönettiğini ileri sürmüştür. Sonuç olarak Afganistan toplumunda yaygınlaşan yolsuzluk kaosu, uyuşturucu kaçakçılığı ve giderek yükselen kanunsuzluk eylemler, kolektif bilincin etrafında toplumsal uyum oluşturulacak, ulus kimlik için bir tehdit olarak algılanmıştır. Yolsuzlukla ulus-devlete olan güvenin yitirilmesinde ortaya çıkan dil, ırk, etnisite, kabile ve mezhepsel çatışmayla toplumsal ve kültürel krize evrilerek Afgan milleti olma aidiyeti çeşitli etnik yapılar tarafından reddedilmiştir.

4.1.13.Gani'nin Kimlik İnşası

Afganistan'da Bonn Anlaşması sonrasında oluşturulan yönetim yapıda, Karzai'nin 2002 yılından bu yana elinde bulundurduğu siyasal güç, 2014 seçimlerinde Eşref Gani'nin eline geçmiştir. Şeriatçılık, kimlik figürüyle ortaya çıkan Taliban, önceki dönemlerde olduğu gibi bu cumhurbaşkanlık seçimlerine de mâni olduklarını ileri sürdürmüştür. Taliban baskısına rağmen iki aşamada uygulanan seçimlerde, etnik kimliklerin güçlü olduğunu görülmüştür (Katzman, 2015, s. 27-28). Etno-dilsel bilincin siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda varoluş mücadelesinin canlı olduğu başkanlık seçimlerinde halkın etnik temelde seçime gittiği görülmüştür. Örneğin Tacik etnik grubun çoğunlukta olduğu Kapisa ilinde altı mntıkadan %78-%97 arasında Tacik etnikli Abdullah'ın oy aldığı açıklanmıştır. Peştun etnik grubun çoğunlukta yaşadığı Tegab'tan Gani'in %82 oy aldığı tespit edilmektedir (Mann, 2014).

Gani ile Abdullah arasındaki iktidar çatışmasıyla iktidar paylaşımı yapılmıştır. Bu iktidar paylaşımı anlaşmasına göre Gani Cumhurbaşkanı, Abdullah ise başbakan olmuştur. İktidar paylaşımında siyasal krizin önüne kısmen geçilmeye çalışılsa da toplum nezdinde bu durumun siyasi bir çöküşe neden olacağına dair bireysel ve toplumsal korkular algısına dönüşürken hükümetin işlevselliğinin önünde ciddi bir engel mekanizmasının olduğu aşıkardır. Ancak siyasal dengesizlik, Karzai döneminde ortaya çıkan yönetim ilişkilerine müstenit siyasi sistemi değiştirme için bir uygun zaman olduğu değerlendirilebilir (Coburn, 2015, s. 1). Anayasanın biçmiş olduğu rol açısından hükümete ağırlığını koyan Gani, ilk çabada devlet kurumlarındaki yolsuzluk ve rüşvetin önüne geçmek istediğini açıklamıştır. Yolsuzluğa ilişkin oluşturduğu yasa ilkesine göre yolsuzluk olayına bulaşmanın, bireysel olarak kamuya açık bir şekilde yargılanacağını vurgulayarak uygulamıştır.

Karzai'nin siyasi üslubundan farklı olarak Gani, daha etkin bir siyasi üslup benimsemiştir. Gani'nin, uzlaşmacı siyaset ilkesine dayalı olarak Taliban'ı sulha çağırması için yeni siyasal harita çizilmiştir. Gani'nin sulha ilişkin siyaseti Afganistan toplumu derinden etkilemiş halkın sulhun geleceğine dair oluşan bireysel ve toplumsal algı Afgan halkını sevindirmiştir. Ancak Gani, hükümet-kabine atamasında etnik ve siyasi unsurların etkisinin devam ettiği ve bunun bir ulusal

uzlaşma çıktısı olarak değerlendirmiştir. Bazı akademisyenlere göre, Gani'in kabinesi siyasi fikir ve çıkarlar olmaksızın liyakate dayandığını belirtilmiştir.

Karzai'nin 2011 tarihinden itibaren başlayan kurumsal yapılara liyakat esaslı atamaları, Gani döneminde daha da artırılmıştır. Bu etkin liyakat prensibi kapsamında bakanlıkların niteliklerine göre insan kaynağının belirlenmeleri konusunda talimat verilmiştir (Katzman, 2015, s. 30). Batı'lı bir yetkili, rüşvet ve yolsuzluğa ilişkin konuşmasında; Gani'in yolsuzluk ya da rüşvete karışan birçok bölgesel liderler, general ve polis müdürünün 60 günde içinde görevine son vereceğini ifade ettiğini dile getirmiştir (Katzman, 2015, s.33). Gani, ulusal kimliği inşa etme fikrinde Afganistan toplumuna üç ilke sunmuştur. Yolsuzlukla mücadele, sulh ve kimlik tanımı noktasında mutlak başarıya erişildiğinde hem Taliban çatışması hem de uluslararası camianın siyasi baskısı ve eleştirilerine makul yanıtlar verilir, ulus-devlet ve ulusal Afgan kimliği toplum tarafından desteklenebilirdi.

Gani, son dönemlerinde; modern ulus-devletin merkezi otoriter gücünün çeşitli etnik gruplar kimlik algısıyla kolektif bilinç olarak meşruiyet kazandırılmasına ilişkin çok yönlü yönetim yapısına başvurduğu bilinmektedir. Gani kendisinin, Emanullah Han ve Davut Han'ın reformist düşüncelerinin izini sürdüreceğini defalarca dile getirdiği aşikardır. Bir yandan devlet kurumlarında reform gerçekleştirirken öbür taraftan ise sulh ve toplumsal istikrarın gerçekleştirilmesinde iç siyasete uzlaşmacı, dış politikada işbirlikçi arayışına yönelmiştir. Başka bir deyişle, devlet kurumlarında çalışanların bir kısmı için hükümet içindeki geniş tabanlı farklı etnik grupları tanımlarken, sistem dışı olanlar için ise toplumda başarısız ve kutuplaştırıcı bir hükümet olarak tanımlanmıştır. Örneğin, 2019 seçim sonuçlarının ardından ortaya çıkan siyasi gerilime ilişkin Amerika öncülüğündeki güç paylaşımı anlaşması, devletin otoriter gücünün ve hükümetin zayıf olduğunu düşünenleri haklı çıkardığı görülmüştür. Örneğin “Gani ile Abdullah arasında yapılan anlaşmanın dili Dari veya Peştunce dili olmamış, bu dillerin yerine İngilizce olması kararlaştırılmıştır” (Sial, 2016, s. 1). Afganistan seçkinleri arasındaki bu tartışmalar, halkın hükümete olan sosyal güven bağlamında kırılmalara yol açmıştır. Afganistan'da demokrasinin öldüğü belki hiçbir zaman var olmayacağını düşünüyorum. Çünkü demokrasi varlığı iddia edilse bile siyasi partilerin ve tarafsız

seçim kurumlarının olduğunu söylemek neredeyse imkansızdır. Yapılan seçimlerde oyun para karşılığında satıldığını gözlemlenmiştir.

4.1.14.Çevresel Faktörler

Afganistan bir azınlıklar ülkesidir. Etnik eşitlilik, birçok davranışsal karmaşıklığın ve sosyo-politik gelişimin ngrlemezliğinin temeli haline gelmiştir. Birçok etnik grup arasında dört ana grup varlık konumunu korumaktadır. Bu ana gruplar; Peşitunlar, Özbekler, Hazaralar ve Tacikler olarak tanımlanmaktadır. Demografik ve coğrafi dağılıma rağmen, etnik gruplar belirli bölgelerde homojenize edilmiş ve belirli iklim mıntıklarına bölünmüştür. Peşitunlar güney ve güneydoğuda yaşmaktadır. Özbekler ve Türkmenler kuzey ve batıda yoğunlaşmıştır. Hazaraların ana nüfusu Afganistan'ın merkezinde, Tacikler ise kuzey ve kuzeydoğuda yerleşmiştir. Bu etnik grubun örgütlenmesi sosyal ve kültürel değerler, sınıfsal yapı ve farklı ahlâki normlara sahiptir. Bu da eylemsel olarak sosyal etkileşimi siyasi uyumu ve millî katılımı zorlaştırmıştır. Bölgesellik açısından farklı iklim sakinlerinin çeşitli inanç, davranışlar, örüntüler, kültürel semboller ve ahlâki değerler ve normları da özellikle beslemiştir. Başka bir deyişle, farklı iklimlerde yaşayan çeşitli etnik gruplar arasında kültürel, dilsel, duygusal ve ruhsal bir yabancılaşma yaratılmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak Afganistan'da çatışma ve toplumsal tabakalaşmanın tezhr olarak yansımıştır (Magnus & Nebi, 1989, s. 6).

İbn Haldun'un meşhur “Coğrafya Kaderdir” sözü Afganistan'ı anımsamaktadır. Afganistan'da coğrafi konum, etnik yabancılaşmanın yarattığı çatışmayla toplumsal bölünmeyi tetiklemiştir. Coğrafi konumun bölünmesiyle ilgili olarak aşağıdaki konumlar dikkat çekicidir:

- Etnik-iklimsel ie dönük ruhun yoğunlaştırılması,
- Sosyal sermaye açısından güvensizlik duygu ve komşu korkusu,
- Etnik gruplar arası iletişim ilişkilerinin kopukluğu güvensizliğin yaygınlaşması ve devam etmesi.

Kültürel evre eylemi ise toplumsal değerlere karşı dış eylem olarak tanımlanmaktadır. Marjinal olarak tanımlanan evre kültürünün yayılmasına ve etkisine karşı irrasyonel tepki, Afgan ulus kimliğine aidiyet hissinin zayıflığı,

toplumsal ve kültürel çatışmanın oluşumuna yol açmıştır. Özellikle Gani döneminde, çevre kültürünün (Peştunvali kültürü) yarattığı çatışmada Afgan kimliğinin öteki konumu olan etnik alt kimliklerin giderek yükseldiği görülmektedir. Afganistan coğrafi konumu nedeniyle dağlık bir ülkedir. Dağlar ve vadiler arasındaki sert rüzgar ve bölgesel kapalılık, insan yapısını dönüştürmüştür. Coğrafi konum; Kibir, inatçılık, radikalizm, kendini üstün görme, içe kapanma ve farklı etnik gruplar arasındaki dilsel ve etniksel çatışma çağdaş toplumun önündeki engellerden biri olarak kabul edilmektedir (Rahimi, 2019).

Ahmet Şah Durrani (1747) ilk Afgan devletinin temellerini atmıştır. İlk kuruluşundan otuz yıl sonra, şiddetli çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. Bu etnik grupların tarihsel süreç boyunca edindiği toplumsal ilişkilerin örüntüsünü değiştirmeye çalışan temel devlet ideolojisidir. En önemlisi baskıcı ideoloji modernleşmenin başlangıcı ile paralel olmuştur. İlk olarak Abdurrahman Han (1880-1901) döneminde atılan ulus-devlet ve modernleşme sürecinin tek tipleştirme projesidir. Bu dönemde Coğrafi bölgelerinin tanımı değiştirilmiştir. Afganistan dışındaki etnikler özellikle Hazaralar ve Özbeklerin soykırımı dinden alınan fetva ile başlamıştır. Diğer değişim ve dönüşümler ise Sovyet kimliği, Mücâhitler ve Talibanlar döneminde etnik gruplar birbirine karşı çatışmaya girmiştir. Gelişen sürecinin ulus inşası üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Bu olayların en önemli etkisi, etnik gruplar arasında yurttaşlık güveni, siyasi rasyonalite ve ulusal kimlik aidiyetinin örtüşmesinin sarsılması olmuştur.

Bu Taliban aşiret örgütü, ilk Afganistan İslâm Emirliği'nde toplumsal zihniyeti radikal biçimde değiştirmeye yönelik uygulamalarda bulunmuş örneğin, kadınların eğitimi kaldırılmış kamusal alan ve bürokrasiden uzaklaştırılmıştır. Şiîler ve farklı inanç gruplarının herhangi bir devlet kurumuna katılma hakkı olmamıştır. Örgütün siyasi ilişkilerde militan tavrının temelinde din ve siyasal seçkinler etkili olmuştur. Kabilecilik düşüncesine mensup bireylerin bağlantısı, aşiret geleneği içinde dogmatik sosyal hiyerarşi ve tabakalaşma yaratmıştır. Sosyolojik olarak, kabilecilik mefkuresi, ötekiler ile sosyal iletişimi kapatmıştır. Etnik kimlik noktasında ilkel ve yapısal bir eğilim olarak önyargı, rasyonel ve sosyal iletişimi zorlaştırmıştır. Kolektif bilincin varlığındaki önyargı, insanlarda önemli bir

sosyalleşme ve psikolojik baskı unsuru olarak algılanmıştır. Bu unsurun yoğun etkisi etnik grupların davranışında görülebilmektedir.

Farklı kültür, inanç, gelenek ve göreneğe sahip kırsal yaşam tarzı, etnik grupların kültürel kalıplarını çatışmaya evirerek sosyal boşlukları yükseltmiştir. Tarihsel bağların doğru biçimde anlaşılabilmesi, ekonomik ilişkilerin eksikliği, ortak çıkarların, ulusal kimliğin tanım eksikliği, zihinsel ayrışma ile birlikte ulusal aidiyetin parçalanmasına yol açmıştır. Ötekine yönelik önyargı ve şüphe, sosyal uzaklığı artırmıştır. Coğrafi bölgesellik algısına göre, 2001'den sonra Afganistan'da görülen ulus inşasının en belirgin diğer yöntemi, ulusal tarihin yeniden yazılmasıdır. Sovyet etkisi, Mücâhitlerin iktidarla çatışması ve en önemlisi Taliban'ın şeriatçi etkisinden arındırılmış bir tarih yazıcılığı ve yeniden inşa edilen etniklerin kendi tarihsel köklerini çok eskilere dayandırarak yeniden bir tarihin yazımı büyük sorunun eşliğini açmıştır.

4.1.15. Kimlik Etnik Üzerinden Etnik Tartışması

Afganistan toplumunda 2001 tarihinden bu yana vatandaşlık kimliği tartışılmaktadır. Afgan kelimesi tüm etnik gruplar için ulusal bir kimlik mi? Afganistan'daki farklı etnik gruplar neden Afgan kelimesini reddediyorlar? Afgan kelimesi Peştunlar için neden önemlidir? Bu soruları cevaplamaya çalışalım. Afganistan'ın modernleşme hareketleri 19.yüzyılda başladığı gibi mevcut teritoryal sınırları da Abdurrahman Han (1880-1901) döneminde çizilmiştir. Afganistan kavramının tarihi belgelerde geçtiği vurgulanırken, bu ada tanımlanmış bir coğrafyanın olmadığı görüşü de ileri sürülmüştür. Afganistan adı ise, Hurşid'i Cihan Tevarih'i (1894), Tac'ul- Tevarih (1941), Sirâc'ül el Tevarih (1952) gibi meşhur tarihi menbaalar da geçtiği görülmektedir. Tarihi kaynaklardaki anlam bakımından Afgan kavramının Peştun kabilesini ihtivâ ettiği vurgulanmıştır. Hasan Kakar "Afganistan'ın Siyasi Tarihi ve Diplomasisi (1901-1863)" adlı eserinde, (Kakar, 2006) "bu isim o kadar yaygın hale geldi ki sadece Peştunlar kendilerine Afgan değil, dil ve din, ne olursa olsun başka herhangi bir ırka mensup olan insanlara da Afgan denilmiştir".

Emanullah Han, ulus-devlet tasavvuru için ulusal kimlik ve vatandaşlık bağına tanımlayan “Nizâmname” (1922) adıyla bir yasa çıkarılmıştır. Fransa, ulus inşasından taklit edilen bu anayasa ile Afganistan’da yaşayan tüm etnik grupları Afgan olarak tanımlamıştır. Ancak 1923 yılına kadar kimliğin tanımında, vatandaşlık kavramını henüz kimlik kavramına dâhil etmemiştir. Nadir Han döneminde (1937), Afganistan vatandaşlık-kimlik belgesinde çeşitli etnik grupların bireysel etnik kökenleri yazılmıştır. Fakat 1964 anayasasında Afgan kavramının Afganistan’da vatandaşlık statüsüne sahip olan herkes için geçerli olduğu tanımı yapılmıştır. Ayrıca Afganistan ilk cumhurbaşkanı Davut Han, iktidarı döneminde resmî devlet belgelerinde etnik isim ve soyadın kullanılması yasaklanmıştır.

Demokratik Halk Partisi (1980-1990) iktidar döneminin anayasaları ulusal kimlik konusunda sessiz kalmıştır. Bu dönemde vatandaşların kimliğinden söz edilmemekte, toplum ve etnik kökenlere ilişkin millet ve çok ulusluluk kavramları üzerinde durulmuştur. Bu dönemde etnik kökenler için millet kavramı kullanılmıştır. 1980 Anayasasının 5. Maddesinde şu söze dikkat çekilmiştir: “*Afganistan Demokratik Cumhuriyeti, ülkemiz Afganistan’da yaşayan çoğunluk ve azınlık tüm milletlerin, etnik kökenlerin ve kabilelerin eşit dostluk, kardeşlik ve çok yönlü kalkınma hakları politikasını, Afganistan’ın çalışkan insanların dayanışmasıyla uygulamıştır. Ülkenin tüm milliyetleri, etnik kökenleri ve aşiretlerinin verdiği mücadelesi Savur Devrimi’nin amaçlarına yardımcı olur ve onların yasal haklarını sağlar*” (Adliye, 2022) kullanılmıştır.

Afganistan’da komünist dönemde vatandaşlık ulus kimliğinde kullanılan “milliyet” kavramı Mücahitlerin “Afganistan İslâm Devleti” Taliban Örgütünün “Afganistan İslâm Emirliği” olarak değişmemiştir. Ancak 11 Eylül’den sonra 2004 Afganistan Anayasası ile millet kelimesinin önüne etnik kökenin yazılması yasaklanmıştır. Vatandaşların etnik kökenleri yerine ulusal kimliği ifade etmek için “Afgan Milleti” yazılmıştır. “*Afganistan 2004 Anayasası 4.Maddesinde, “Afganistan’da ulusal egemenlik kayıtsız ve şartsız halkındır” Afganistan ulusu, Afganistan vatandaşlığına sahip tüm insanlardan oluşur, Afganistan ulusu, Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Beluç, Peşeyi, Nuristanı, Aymak, Arap, Kırgız,*

Kızılbaş, Gucur, Brahavi ve diğer etniklerden oluşur. ‘Afgan’ kelimesi Afganistan halkının her ferdine uygulanır”.

Ancak Afgan kavramı, farklı etnisiteler tarafından kabul görmediği ve siyasi, etnik tartışmaların odak noktasında yer almıştır. Afganistan’daki kimlik çatışması nedeniyle tarihte hiçbir zaman net bir nüfus sayımı yapılmamıştır. 21 yıllık demokratikleşme ve demokrasi döneminde çipli kimlik kartı üzerinden Afgan kavramının ulusal kimlik olarak tanımlanması kabul edilmiştir. Yalnız Muhafızlar, Afgan kavramının Peştun etnik kökeni dışındaki grupları içermediğini belirtmektedir. Ancak Peştunların ülke adının Afganistan olduğunu, bu konudaki kanunların onaylandığını, ulusal kimliğin kabulü için temel çerçeve olarak Afgan kavramının hazırlandığını iddia etmektedirler (Rahimi, 2019). Afgan kelimesinin nüfus kanununda yer alması sosyolojik olarak bir etnik bölünmeyi artırmıştır.

Nüfus Kayıt Yasasına göre, bireyin statüsü, fiziksel, sosyal ve ekonomik özellikleri ikametgâhı kimliği olarak tanımlanmaktadır. Bu kimlik tanımı doğum belgesinde yer almaktadır; adı ve soyadı, baba adı, dede adı, doğum yeri, doğum tarihi, dini, mesleği, cinsiyeti ve medeni durumu (Arvin, 2018).

Eşref Gani, 12 Mart 2016 tarihinde nüfus yasasını değiştirmiştir. Gani, yeni çipli kimlik karta din, etnisite ve milliyet başlıklı hanesinin eklenmesi konusunda bir kararname yayınlamıştır. Gani döneminde barış görüşmelerinin ortaya çıkması, pasaport ve kimliklerin elektronikleşmesi, kimliklerde anne adlarının da yer almaya başlaması bu dönemin önemli gelişmeleridir. Bir kereliğine mahsus kimlik üzerinde değişiklik yapma hakkı verilmiştir. Ülke dışındaki Afganistan vatandaşların kimliklerini kaybetmeleri durumunda kimlik fotokopilerini çevrimiçi beyan ile ülkenin yurt dışındaki temsilcilikleri aracılığı ile tekrar alabilecekleri bir sistem bu dönemde kurulmuştur

Afganistan Millet Meclisinde, Nüfus Daire Başkanlığı adına nüfus kayıt yasasını çipli kimlik kartı için çıkarmıştır. Bu yasaya göre, çipli kimlik kartında bireylerin etnik, kökenin kimlik kartında olmaksızın biyometrik parmak izi, fotoğraf, etnik köken menşei içişleri arşivinde muhafaza edilmesi hususunda karar verilmiştir. Çipli kimlik kartta, bireylerin adı ve soyadı, baba adı, dede adı, aslı ikametgahı ve

mevcut ikametgahı, doğum tarihi ve yeri, en önemli tartışma konusu olan dini inancının da yazılması onaylanmıştır. Ancak Afganistan vatandaşlık kimlik kartında etnik kökenin yer almayışı ülkede etnik gruplarında arasında fikir ayrılığına neden olmuştur. Milletvekiller ve siyasi liderlerin bir kısmı etnik kökenin kimlik karta yazılması taraftarlığındayken belli bir kesim ise Afganistan’da yaşayan tüm vatandaşlara Afgan kelimesinin kullanılmasından yana olmuştur. Bu tartışmanın toplumsal yapının etnik çatışmaya sürükleneyeceği öngörüsünden dolayı Senato Meclisinin kararına göre hem etnik köken, hem de Afgan kelimesinin kaldırılması ve yerine “Afganistan İslâm Cumhuriyeti” onaylanmıştır. Tacik kökenli milletvekili Hafız Mansur’a, göre tartışılan diğer konunun göç tanımı olduğunu, bazı milletvekillerin taşınmaz mal sahip olmayanlara atıfta bulunmak istediğini ancak bu planın oylanmadığı ve göçün, göç eden tüm insanları kapsadığı tanımı kabul edilmiştir. Mansur, Afganistan hükûmetine karşı çatışan Taliban örgütü üyelerinin Afganistan kimlik kartı alma hakkına sahip olacağını ifade etmiştir. Daha önce İçişleri Bakanlığı idari yardımcısı, çipli kimlik kartı dağıtım programının Taliban grubu üyeleri de dahil olmak üzere tüm Afganistan vatandaşlarını kapsadığını söylemişti. Kimlik Kartının Taliban’a dağıtılmasının Afganistan hükûmetinin barış çabalarının bir parçası olduğu kabul edilmektedir (BBCPERSIAN, 2013).

4.1.16.Kadın Sorunu

Afganistan’ın 2014 yılında başa gelen devlet başkanı Eşref Gani hükûmetinin çözmesi gerek sorunların olduğu bilinmektedir. Yeni yönetimle elit kadınların siyasal arenada bulunduğu görülmektedir. Kadınlar: milletvekili, bakan, bakan yardımcısı, bakan sözcüsü, belediye başkanı ve vali yardımcısı gibi devletin üst kurumlarında ve alt kurumlarında birçok görevde yer almaya başlamıştır. Seçim yasalarında yapılan yeniliklerle göre il milletvekili sayısının %27’si kadınlara ayrılmıştır. Aynı kural kamu kuruluşlarında da geçerli olmuştur.

Kadın milletvekili ve kadın hakları aktivistleri yeni elektronik kimliklerde kişilerin anne adlarının yok sayılarak yer verilmemesine tepki göstermiştir. Yapılan sıkı muhalefet sayesinde varlığı dahi kabul edilmeyen anne adları yeni elektronik kimliklerde yer almıştır (Hidayet, 2020). Eşref Gani, kadın haklarının öncelikli

konulardan biri olduğunu konuşmalarında ifade etmektedir (İnsanlar, 2015). Gani halk toplantılarında şunları ifade etmiştir (BBC PERSIAN, 2015)

- Kadın haklarını savunmanın tüm Afgan devlet dairelerinin sorumluluğu olduğunu ve hiçbir kurumda kadına yönelik şiddete yer olmadığını
- Kadınlara eşit haklar konusunda reform
- Kadınların her alanda siyasi ve sosyal katılımına yer olduğunu, ancak bu katılımın liyakate dayalı olacağını
- Afgan hükûmetinin kadınların katılımı konusundaki mesajının açık olduğunu ve Afgan kadınlarının, ilişkiler ve bağlılık temelinde değil, yönetime birey olarak katılacaklarından emin olmaları gerektiğini
- Bakanlık yardımcılarında, büyükelçiliklerde ve illerde ancak kriterlere göre kadınlar bulunacak.

Ayrıca dünya kamuoyunda, cumhurbaşkanının eşi Rula Gani'nin de çaba göstermesi ülkedeki kadın haklarına yönelik umut vericidir (İnsanlar, 2015). Cumhurbaşkanı huzurunda konuşan Rula Gani şunları söylemiştir: Afganistan'daki kadınları desteklemek için kadınlara hem evde hem de toplumda karar vericiler olarak kadınların toplumda saygı duyulması gerektir.

4.1.17.Sulh Politikasının Sağlanması

Amerika Birleşik Devletleri eski başkanı George W. Bush'un hükûmeti döneminde Amerika liderliğindeki koalisyon, Taliban rejimini 11 Eylül 2001 saldırılarının sorumlusu olarak tanımlamıştır. Bu arada El Kaide lideri Usame bin Ladin'in Afganistan topraklarında olduğunu iddia ederek Afganistan'ı işgal etmişlerdir. O tarihten 20 yıl sonra Amerika ve NATO müttefikleri 11 Eylül 2021'e kadar Afganistan'dan Amerika eski başkanı Donald Trump ve şimdiki Joe Biden çekileceğinin sözünü vermiştir. Yabancı güçlerin Afganistan'dan geri çekilmesinin ardından Taliban örgütü yeniden canlanmıştır. Son rakamlara göre, Afgan hükûmetinin ülkenin üçte birini kontrol ettiğini ve ülkenin üçte ikisinin Taliban'ın kontrolünde olduğu görülmektedir. Afganistan'ın hükûmeti kontrolündeki başkent

Kabil çevresindeki bölgeler son yıllarda kontrolden çıkarak Taliban'ın eline geçmiştir (Muhammadi, 2021).

Amerika 10 Şubat 2020'de Katar'ın Doha kentinde Taliban ile barış antlaşması imzalamıştır. Amerika eski başkanı Donald Trump Washington'da düzenlediği bir basın toplantısında "uzun ve zor bir yolculuk" ve "yıllar sonra askerlerimizin Amerika'ya geri gelmesi zamanı geldi" sözleriyle geri çekilmeyi ifade etmiştir. Bu antlaşma çerçevesinde Afgan hükümeti ile Taliban örgütü arasındaki barış görüşmelerinin başlaması karşılığında Amerika askerlerinin Afganistan'dan çekilmesi beklenmektedir. 11 Eylül 2021'de gerçekleşmesi beklenen çekilme, Amerika'nın en uzun savaşını sona erdirecek olsa da Afgan topraklarındaki çatışma devam edecek ve çatışmanın sona ereceğine dair umut verici bir tahmin olmadığı bazı siyasiler ve halk tarafından genel bir kabul haline gelmiştir. Taliban örgütü Afganistan devletini resmiyette tanımamaktadır. Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani hükümetini devireceklerini ve sonunda zafer onların olacağını her fırsatta dile getirmektedir. Amerika ile antlaşma yapan Taliban son zamanlarda özellikle Afganistan'ın kırsal bölgelerini ve pek çok ilçeyi ele geçirmiştir, ancak büyükşehirler Afgan ordusunun kontrolündedir (Muhammadi, 2021).

Afgan araştırmacısı Bari Arz'a göre, (Akt. İRNA, 2021) "Şu anda, düşmanlıkların tırmanması yoğunlaşacak ve Afgan güçlerinin tek başına Taliban örgütü ile karşı karşıya gelmesi zor olacak" tahmininde bulunmaktadır. Son Amerika istihbarat analiz raporuna göre Taliban 6-12 ay içinde ülkenin kontrolünü ele geçirebileceği ifadelerini kullanmaktadır. Afganistan Devlet Başkanı Gani bir "barış hükümeti" kurulmasına yol açacak seçimler düzenlemek için Taliban'a ateşkes çağrısında bulunmuştur (İRNA, 2021). Amerikan ise Afganistan'da herkesi kapsayacak bir birlik hükümetinin kurulmasını destekleyeceğinin vaadini vermiştir. Taliban ile Afgan hükümeti arasında Eylül 2020'de başlayan Doha'daki barış antlaşmasına destek vermeye çalışmıştır. Taliban'ın henüz böyle bir şey'e niyeti olmadığı görülmektedir. Barışı sağlamak ve ülkedeki iç savaşını durdurmak gibi bir projelerinin olmadığı karşımızda apaçık çıkmaktadır. Taliban, Afganistan İslâm Cumhuriyetini kaldırmayı ve yerine Afganistan İslâm Emirliğini kurmayı hedeflemektedir. Anayasa kanunlarının yerine şariat kanunlarını getireceklerini dile

getirmektedirler. 2001'de Taliban'ın devrilmesinden bu yana Afganistan'da dört cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır ve milyonlarca Afgan bu demokratik ve çoğulcu sistemi desteklediği görülmüştür. Taliban'ın etkinliğinin artmasıyla, ülkenin demokrasisi ve insan hakları konusunda endişe duyulmaktadır. Afgan kadınları geçen yüzyılın sonundan bu yana zor kazanılan haklarını kaybetmekten korktukları için Taliban'ın iktidara geri dönmesi konusunda derin endişe duymaktadır (İRNA, 2021).

Afganistan Ulusal Güvenlik Konseyi Başkanı, son yirmi yılda kazanımlarını sürdürebilen tüm Afganların haklarını korumaya ve reform yapmaya devam eden demokratik bir Afganistan'da kalıcı bir ateşkesle adil ve kalıcı bir barış için çalışmaya karar verdiklerini açıklamıştır (BBCPERSİAN, 2021).

Temmuz 2021'de 2500 Amerika askerî Afganistan'dan çekilirken Afganistan Cumhurbaşkanı birinci yardımcısı Emrullah Salih, Amerika'nın Taliban ile müzakerelerinin kendi içinde yanlış olmadığını ancak Trump yönetiminin Taliban'a "geniş bir taviz" verdiğini söylemiştir. Salih, BBC'ye verdiği özel bir röportajda, Afganistan'da yirmi yıl önce başlayan ve henüz sona ermeyen Amerikan misyonunun Amerikan birliklerinin geri çekilmesinin daha büyük bir şiddet riski oluşturduğunu söylemiştir (BBCPERSİAN, 2021).

4.1.18.Afganistan-Türkiye İlişkileri

Tezin ikinci bölümünde de açıklandığı üzere bugün Afganistan olarak adlandırılan coğrafyada Afganların hâkimiyeti 1747 yılından sonra başlamıştır (Hamidi, 2020, s. 58). Afgan devletinin kurucu hanedanı olan Durrani'lerin son sülalesi 19. yüzyılın sonlarında İngilizlerle karşı karşıya gelmiştir. Rusların Afganistan'daki ilerlemesinden endişe duyan İngilizler, Abdurrahman Han'ın ülkenin güney ve güneydoğusundaki Peştun aşiretlerini kışkırttığını iddia etmiştir. Ekim 1893 tarihinde Hindistan'a gelen Sir Mortimer Durand, Afganistan Emiri Abdurrahman Han'a birçok antlaşmanın yanı sıra Afganistan'ın güney sınırlarının çizgilerle belirlenmesi konusundaki birçok anlaşmayı da kabul ettirmiştir. Böylece, 12 Kasım 1893'te Afganistan'ın güneydoğusundan güneybatısına kadar çizerek bölgeyi İngiliz sömürgesindeki büyük Hindistan'dan ayırmıştır (Nabizada, 2017).

Abdurrahman Han, Afganistan'ı üniter ve otoriter bir perspektifle yönetmiştir. Bu nedenle Abdurrahman Han döneminde resmî yayınlar dışında her türlü basın-yayın yasaklanmış, eğitim ve din kurumları tamamen devletin denetimi altına alınmıştır. Ülke dışından gelen her türlü fikri akım sıkı bir şekilde kontrol edilmiştir (Yazıcı, 2011, s.135). Bu dönemin iktidar muhalifleri idam, hapis ve sürgün cezalarına çarptırılmıştır. Abdurrahman Han'ın 1901 yılında vefatından sonra tahta çıkan oğlu Habibullah Han babasının aksine daha ılımlı bir politika izlemiştir. Habibullah Han döneminde modernite ve meşrutiyet akımları kendini göstermiş ve bu durum zamanla gelenekten kopma sürecine evrilmiştir. Habibullah Han, ülkede iç barışı sağlamak için 1902 yılında umumi af ilan etmiştir. Mahpushanelerde haklı-haksız tutuklu olan binlerce mahkûmun serbest kalmasını sağlamıştır. Babası döneminde sürgüne gönderilen hanedanlar ve aydın insanların ülkeye dönmeleri için çağrıda bulunmuş, mal ve mülkleri müsadere edilenlerin zararlarının karşılanacağını duyurmuştur (Gubar, 1374, s. 700). Daha sonra, toplumun kültürel ve ekonomik geri kalmışlığını ortadan kaldırmak istemiş ve gelişiminin temel ögesi olarak eğitimi görmüştür. Bu nedenle Afganistan'ın çeşitli bölgelerinde on bir medrese açmış ve modern anlamda eğitim verecek muallimler istihdam etmiştir.

Bu dönemde Jön Türklerin Osmanlı toplumu içindeki yenilikçi fikirleri Afganistan'ı da etkilemiştir. Afganistan'da meşrutiyet İran ile paralel olarak başlamış ve Habibullah Han bu süreçte Osmanlı Jön Türklerinden ciddi şekilde etkilenmiştir. Afganistan'da ilk eğitim kurumu 1904 yılında “Darü'l umûm-ı Habibiye” adıyla Kâbil'de açılmıştır. Okul müdürü olarak Hindistan'lı Dr. Abdulgani Han atanmıştır. Çağın gereklerine uygun Medres-i Harbiye-i Sirâciye'yi kurmuş ve okulun komutanlığına Osmanlı Subaylarından Mahmud Sami Bey'i tayin etmiştir (Emin, 2004, s. 41).

Afganistan'da meşrutiyet fikrinin filizlendiği ilk kurum “Cemiyet-i Telif-i Fetvâ-yı Sirâcü'l Ahkâm” olarak bilinmektedir. Bu cemiyetin içinde dönemin en önde gelen uleması ve aydınlarından elli kişi siyasi, eğitimsel, kültürel ve sosyal alanlarda araştırma ve tercüme faaliyetleri yürütmüştür. Meşrutiyetçiler, Osmanlı toplumu ve Batı dünyasındaki gelişmeleri yakından takip etmişler ve Abdurrahman Han döneminde kurulan Kadılık teşkilatına sunmuşlardır. Mevlevi Muhammed Surur

Han Kandaharî, Mevlevî Kiyameddin Han Niyazi ve Mir Seyyid Kasim Han dönemin en münevver alimleri sayılmıştır.

Bu aydınların tüm zamanları devlet ve toplumsal meseleleri analiz etmekle geçmiştir. Toplum düzeni için ciddi bir hukukî ilkeye ihtiyaç olduğunu ve devlet düzeninin Kanûn-i Esâsiye dayanması gerektiğini söylemişlerdir (Habibi, 1984). Osmanlı devleti altında Şam'da sürgünde yaşayan Mahmud Tarzî, 1892'de Cemaladdin Afgani'nin yedi ay boyunca verdiği derslere katılarak, İslâm toplumu ve şark milletlerinin içinde bulunduğu koşulların sömürgeci zihniyetten nasıl kurtulacağına dair dersler almıştır. İstanbul'daki eğimi sırasında büyük ölçüde Osmanlı aydınlarından etkilendiği bilinmektedir.

Osmanlı aydınları Jön Türklerin Batı anlayışındaki devrimcilik, ulusçuluk ve liberallik fikirlerinden etkilendiği bilinmektedir. Dolayısıyla Afganistanlı aydınlar da bu görüşlerin tesiri altında kalmıştır. Bu tesir altında kalan isimlerden biri de Mahmud Tarzî'dir. Mahmud Tarzî, Afganî hakkında, (Habibi, 1984, s.163) "*Allame Seyyid Cemaladdin ilmin merkeziydi. Onunla yedi aylık sohbetimiz yetmiş yıllık bir seyahate eşdeğerdi. Her gün onun huzurunda ilmî, fikhî, siyasî, felsefî ve içtimai konular konuşuluyor ve onun her cümlesi ve ibaresi, kitaplar ve risaleleri dolduruyordu*". Habibullah Han'ı Afganistan'ın kalkınması, toplumun ilerlemesi, tek kimlik altında ulus-devletin merkezileşmesi ve bilim alanlarında Türklerden yararlanılması gerektiğine ikna eden Mahmut Tarzî, istibdat nedeniyle İstanbul'dan Kahire'de yerleşen Jön Türklerden Hüseyini Hüsnü Bey'e bir mektup göndererek Kabil'e davet etmiştir. Tarzî'nin davetine, İstanbul'dan Kahire'ye yerleşen Jön Türklerden Hüsnü Bey'in yanı sıra Mehmet Fazlı Bey, Doktor Münir İzzet Bey, Eczacı Mehmed Efendi, Ali Fehmi Bey ve makinist Rıza Bey de olumlu yanıt vermişlerdir. Bu Türk aydınları, 1907 yılı sonunda Kâbil'e gelerek Afganistan'ın ilim ve fen alanında kalkınması için çalışmaya başlamışlardır (Fazlı, 1934, s. 29).

Afganistan ve Türkiye Dostluk Antlaşması, 21 Mart 1921'de Muhammed Veli Han başkanlığındaki Afganistan heyeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni temsilen Türk heyeti, Yusuf Kemal Bey ve Rıza Bey ile Moskova'da imzalanmıştır. Bu anlaşma ile TBMM Afganistan'ın bağımsız bir ülke olduğunu kabul etmiştir.

Emanullah Han'ın (1919-1929) Mustafa Kemal Atatürk'ün teklifiyle batılılaşma fikriyatı ile modernleşme sürecine girdiği bilinmektedir. Bu dönemde Türkiye, Emanullah Han'ın reformcu düşüncesine bir ilham olarak alınmıştır. Türkiye Afganistan'ın idarî, askerî ve tıbbi yapısında önemli adımlar atmıştır. Türk zaferi, Afganistan'da millî bir bayram tarzında kutlanmıştır. Emanullah Han, Türk büyükelçisi Fahrettin Paşa'nın bulunduğu zafer şöleninde Mustafa Kemal ve Türk milletine şu ifadeleri kullanmıştır: *“Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki Ankara Hükümeti sayesinde Türk ırkı, dünyanın öteki milletleri arasında yaşamaya hakkı olduğunu kahramanca gösterdi. Türk ordusunun kahramanlığı sayesinde Türk toprağı hürriyete kavuştu. Bütün uygar dünya bugün Türklere karşı en derin saygıyı beslemektedir”* (Şimşir, 2006, s. 33).

Emanullah Han, 1927'deki diplomatik ziyaretlerinde Atatürk'ün Türkiye'deki modern devrimlerinden ilhamla yeniliklere yönelik bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Afganistan'a döndüğü zaman ilerleme amacıyla geleneksellikten modernizme doğru adımlar atmıştır. Bunlardan biri de kadın kıyafetleri hakkında çıkardığı kanundur. Atatürk'ün kâatibi Hasan Rıza, bu hadiseyi Atatürk'e aktardığı zaman çok müteessir olmuş, “Eyvah adam gitti demektir; ben kendisine ısrarla bu mevzuya girmemesini tavsiye etmişim, çok yazık oldu” (Akın, 2012, s. 14) demiştir. Muhafazakâr toplumla karşı karşıya gelen Emanullah Han, kısa sürede tahtını bırakıp ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır. Emanullah Han'a göre Afganistan toplumunda kadınların başörtüsü konusu abartılmış, İslâm'dan alakasız şekilde tanımlamıştır. Kâbil'de bir kız mektebini ziyaret ettiğinde şu sözleri söylemiştir: *“Siz ata binme ve buna benzer sanatları öğrenin. Hatta fırsatınız olursa Avrupalı kadınlar gibi uçak kullanmayı da öğrenin. Hicap meselesi abartılı bir şekilde size dayatılmıştır. Hicap eğer iyi bir şekilde uygulanırsa iyi bir gelenektir fakat asıl hicap kadının kalbinde ve ruhundadır. Toplumun geri kalmasına sebep olacak şekilde görünüşteki hicaba izin verilmemelidir”* (Pamir, 2012, s. 118) demiştir. Emanullah Han'ın kayınpederi olan Mahmud Tarzî Afgan nasyonalizm ideolojisini Türkiye'den taklitle almıştır. Ulus-devlet oluşumunda Peştun diline dayalı yeni bir kimlik inşasında Türkiye'yi rol model almıştır. Devletin resmî dili olarak Farsça yerine Peştuca'nın kullanılması; dil tartışmasının yükseldiği bir ortama yol açmış ve akabinde Farsça ile siyasi çatışmaya

girmiştir. Kültürel düzenin bozulmasına ve etnik gruplar arasında etnik, mezhepsel ve dilsel çatışmaların artmasına neden olduğu düşünülmektedir. Bu dönemde Türk eğitim sistemi, Afganistan eğitim sistemi için bir model olarak kullanılmıştır. İlk defa Emanullah Han döneminde Türkiye'ye kız, erkek öğrenci gönderilmiştir.

Emanullah Han, batılılaşma fikrini taklit etme reformunu temel alan başörtüsü yasağını getirmiştir. Geleneksellikten modernizme geçiş kapsamında, kadınlara tanınan özgürlükleri uygulaması sonucunda muhafazakarların tepkisini almıştır. Afganistan, Türkiye'nin çağdaşlaşma yolundaki adımlarına benzer nitelikte bir yol izlemeye çalışmıştır. Devlet eliyle uygulamaya yönelik değişime karşı muhafazakârlar ayaklanmıştır. İlk olarak Doğu Afganistan'da "Hayber Geçidi" ve sınır mıntıkasında yaşayan Şinvarî aşireti ve daha sonra Hokyanî aşiretinin kalkışması ile Emanullah Han'ı "kafir" fetvasıyla devirmişlerdir.

Nadir Han (1929-1933) ile reform ve yeniliklerin rafa kaldırılması ve irticaya dönüş, Türkiye-Afganistan ilişkilerini soluklaştırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden yıllarda Afganistan'ın çağdaşlaşması için Türkiye mühim katkılarda bulunmuş, Nadir Şah'ın talebi üzerine 1930'lu yıllarda özellikle askerî, tıp, eğitim, hukuk, sosyal ve siyasal alanlara aydın bireyler göndermiş ve Afganistan'ın kalkınmasına katkı sağlamak için çaba harcamıştır. Bu durum iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır. Bu iki ülke arasındaki ilişki; siyasi, ekonomik, eğitimsel, kültürel ve akrabalık asabiyeti bağlarına dayanmaktadır.

Afganistan'ı resmî olarak tanıyan Rusya'nın ardından ikinci ülke Türkiye olmuştur. Aynı şekilde Afganistan, dünya ülkeleri arasında Türkiye'yi ilk tanıyan ülkedir (Zamani, 2013, s. 157). Tarihsel ve kültürel bağı açısından iki ülke arasındaki köklü dostluğun önemli olduğu değerlendirilmektedir. Toplumsal ve kültürel anlamda Afganistan halkının Türklere karşı derin bir saygısının olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'de tahsil görenler Atatürk devrimlerinden etkilenen bir grup Afganistan eliti tarafından parti, cemaat, cemiyet, STK gibi kurumsal kuruluşların temelleri atılmıştır. Bu elit grup "Genç Afganlar" olarak tanımlanmıştır (Zamani, 2013, s. 157). Afganistan ile İran arasındaki sınır sorunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1934 yılında mıntıkaya gönderdiği Fahrettin Altay'ın arabuluculuğuyla çözülmüştür (Burget, 2017, s.265-268).

Afganistan Başbakanı Haşim Han, 1966 yılında Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in daveti üzerine Türkiye'de bulunmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin gündemini meşgul eden Kıbrıs sorunu halen varlığını sürdürüyordu. Türkiye'nin BM'de Kıbrıs sorununa ilişkin aldığı karara Haşim Han'ın desteği iki ülkenin diplomatik ilişkilerinin önemini artırmıştır (Vuzarat-i İtlâât-i Fergan, 1966, s. 64-68).

Davut Han'ın (1973-1978) cumhuriyeti döneminde SSCB'den askerî yardım talebi olmuşsa da iki ülkenin ilişkileri pozitif şekilde sürdürülmüştür. Türkiye, 20 Haziran 1974'te tekrardan meydana gelen Kıbrıs sorununun çözülmesi ve orada yaşayan Türk halkını himaye altına alınması için bölgeye askeri müdahalede bulunmuştur. Bu dönemde Davut Han Türkiye'nin yanında yer almıştır (Vuzarat-i İtlâât-i Fergan, 1974, s. 246).

Geçmişte olduğu gibi Türkiye ve Afganistan arasındaki ilişki özellikle Ak Parti nizâmında siyasî, içtimaî alanlarda devam etmiştir. Türkiye, özellikle 11 Eylül sonrası Afganistan'da hem NATO askerî kuvvetleri içinde hem de sivil alanda aktif rol almıştır. Türkiye siyasal alanın ötesinde sosyal mecralarda da bulunmuştur. Askerî konumunun dışında; eğitim, sağlık, altyapı üstyapı alanlarında diğer aktör ülkelere göre, farklı yaklaşımlarda bulunmuştur. Örneğin Türk askerî organı terör ve uyuşturucuyla mücadeleden ziyade asker kuvvetleri vazife, bölge ve zaman konularında sınırlamalar koymuştur.

Türkiye 11 Eylül'den itibaren bölgesel kalkınma destekleri konumundaki ülkeler arasında yer almıştır. Türkiye, 2007 yılından bu yana Afganistan'a en çok yardım yapan ülke olmuştur. Türkiye'nin resmî kurumlarca (2001-2011) yaklaşık 450 milyon dolar değerinde yardımda bulunmuştur. Bu süreçte Afganistan devletinin önce bölgesel, ardından küresel sisteme entegre olabilmesi için çeşitli adımlar da atılmıştır.

Afganistan ile Pakistan arasında uzun süredir devam eden siyasi çatışmanın önlenmesi, iki ülke arasında arabuluculuk yapılması için Nisan 2007'te Ankara'da üçlü zirve yapılmıştır. Hamit Karzai iktidarı döneminde iki ülke arasındaki siyasi çekişmenin çözülmesi için önemli bir dönüm noktası yaratılmıştır. Türk-Afgan siyasi dayanışma ve iş birliğinin yanı sıra NATO bünyesinde Türk Silahlı Kuvvetlerine

bağlı 1650 Türk askeri Afganistan'da faaliyet göstermiştir. Türk askeri NATO kapsamında Afganistan'da bulunmasına rağmen sıcak çatışmalarda, terör ve uyuşturucuyla mücadelede, mayın temizleme gibi görevlerde yer almamıştır. Türk askerî özellikle Afganistan Millî Ordu, merkezi polis ve sınır polis teşkilatının eğitim sahasına odaklanmıştır (Sada, 2021, s. 136). Bu çerçevede Türkiye'deki eğitim kurumlarında başta kadın polis, orduda nizâmi disiplinin taaliimiyle ilgilenmiştir.

Yapılanma açısından Afganistan'da TİKA, Kızılay, Büyükelçi, konsolosluklar, eğitim kurumları, ticari işletmeler, Afgan-Türk Maârif okulları yoğun faaliyetler yürütmektedirler. Özellikle Türk âbidelerinin inşasında TİKA önemli bir rol oynamıştır. TİKA'nın Kâbil, Herat ve Mezârîşerif'te 3 ofis ile Afganistan'da faaliyet göstermektedir. Buna bağlı sağlık sektöründe, tarım ve hayvancılık alanlarında faaliyette bulunmuştur.

Türk STK'ları, ulusötesi sivil toplum olarak sosyo-kültürel ve yardımlaşma kapsamında siyasal, sosyal ve kültürel etkilerde bulunmuşlardır. Bu STK'lar arasında "İHH", "Ahde Vefa Turan Birliği Sosyal Yardımlaşma ve Eğitim Derneği", "Alperen Ocakları Konya İl Başkanlığı". "Türk Ocakları" vb. Türk ulusötesi STK'lar bulunmaktadır.

Bu STK'larından siyasi, sosyal ve kültürel olarak Afganistan halkı etkilenmiştir. Başkent Kâbil'de bir basın toplantısında konuşan TİKA Kâbil Koordinatörü Zühtü Çal, 2005'ten itibaren 1300'den fazla proje ve yapılandırılmış faaliyet gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir. İktisadi tarımsal unsura bağlı olarak Afganistan'da "Tarım ve hayvancılık sektöründe 48 proje ve faaliyet gerçekleştirildi" (TİKA, 2020) ifadesini kullanmıştır. Afganistan halkı açısından bakıldığında Türkiye'nin Afganistan halkına, hükümetine ve kardeşliğine büyük önem verdiğinin göstergesi olarak algılanmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmamız Afganistan'ın bir ulus-devlet fikrine ve ulusa kimlik aidiyetine ulaşamadığını ortaya çıkarmıştır. Bunun sebebi olarak birden fazla etnik farklılığa ev sahipliği yapması, dil ve din farklılıkları etkili olmuştur. Ayrıca tarih boyunca Afganistan'ın iç işlerine, dış güçler tarafından zaman zaman müdahalelerde bulunulmuştur. Dolayısıyla Afganistan'ın birlik ve beraberlik düşüncesine ulaşamamıştır. Aynı zamanda ülkenin ekonomik ve sosyal yapısı farkındalığı etkilemiştir. Araştırmamız Afganistan'da ulus-devletleşme, kimlik ve aidiyet üzerine yürütülmüştür.

Araştırmamız dört bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde Afganistan'ın toplumsal yapısına değinilmiştir. Geçmişten günümüze kadar yaşamış farklı etnik gruplar tanımlanmıştır. Jeopolitik konumu nedeniyle sürekli emperyal güçlerin güç gösterge alanı olmuştur. Bu olay hem Afganistan devletini hem de halkı etkilediği için ulus-devlet paradigması ekseninde ulusal kimlik inşa edilememiştir. Böylece Afganistan dünya ülkeleri arasında başarısız bir devlet konumuna düşmüştür. Orta Asya'nın merkezinde bir konuma sahip olan Afganistan, tarihi boyunca birçok siyasi olaylara tanıklık etmiştir. Afganistan olarak tanımlanan coğrafyanın konjonktürel tarihi siyasal mücadelelerin alanı olmuştur. Gazneliler, Selçuklular, Moğollar, Hârizmşahlar, Timurlular, Şeybanîler, Afşarlar, Safevîler, Hotakîler, Abdalılar (Afgan) bu coğrafyada yer almıştır. Özellikle Afşar Devletinin yıkılmasıyla bölgede Afgan kabilelerin siyasi bir devlet olarak tarih sahnesinde yer almıştır. Teokrasi ve kavmiyetçilik ve buna bağlı olarak etnik çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Afganistan tarihi zenginlik açısından etnik farklılıkları içinde barındırırken aynı zamanda birçok farklı din, dil ve kültürel öğeye ev sahipliği yapmıştır. Afganistan'ın bu özelliği siyasi yapısını etkilemiştir.

İkinci bölümde Afganistan'ın ulus devletleşme sürecinden bahsedilmiştir. Afganlar (Peştunlar) Arap menbâlarında “Süleymani” olarak tanımlanmıştır. Afganlar kendi kökenlerini hazreti Süleyman'a dayandırarak Yahudi kökünden geldiklerini iddia etmektedirler. Afganistan'ın tarihsel sürecinde devletin merkezileşmesinin önündeki en büyük engel olarak görünen etnik-kültürel çeşitlilik ve mezhepsel ötekilik milletleşme açısından büyük problemlere yol açmıştır. En

büyük etnik grubu teşkil eden Afganların (Peştun) kısa bir dönem (1928-1929) dışında hep siyasi güce sahip olmuşlardır. Afganların geleneksel kabilecilik düşünce yapısı ve aile kültürlerinin siyasi düzlemde diğer etnik grupların tepkisiyle karşılaşmaktadır. Ayrıca etnik bir grup olarak kendi aralarında çeşitli problemler yaşıyor olmaları, ülkedeki tüm halkın kolektif bir aidiyet duygusu hissetmesine engel olmaktadır. Bu durumda ulus-devlet paradigmasının bilinçdışı kalması ve ulus kimlik inşasında aidiyetin eksikliğini yansıtmaktadır. Afganların Peştunvali kültürünün gündelik hayata, yaşam biçiminin bilinç altına yerleşmesi etkilidir. Peştunvali kültürü, Afganlar için geleneksel değerler kümesidir. Peştunvali kültürü, Afganların toplumsal uyumunu sağlayan Peştun dışındaki etnik grupları öteki konumuna koyan bir anlayıştır. Diğer bir ifade ile Peştunların kabilelere bölünmesine engel olmakla beraber Peştun kimliğinin aidiyet duygusunun İslâmî değerlerle özdeşleştirilmesi iktidârın yekpare olarak elde tutulmasına yardımcı olmuştur.

Afganistan’da ulus kimlik oluşturma ideali Afganistan’ın tarihsel sürecinde farklı iktidarlar tarafından çeşitli ideolojik yöntemlerle şekillendirilmeye çalışılmıştır. Tarihsel süreçteki uluslaştırma ve modernleştirme hareketleri devlet aygıtlarıyla güçlendirilmesinin hedeflendiği görülmektedir. Afganistan’ın ilk modernleşme adımı Emir Abdurrahman Han döneminde atılmıştır. Ulus-devletin merkezileşmesine bağlı olarak ulusal kimliğin inşasında etnik temizlik politikasında uyguladığı insan soykırımı nedeniyle tarihte Abdurrahman Han “Demir Emir” lakabıyla anılmıştır. Abdurrahman Han’ın Afgan ulus kimliği oluşturma ideali despotik rejimle şiddet ve baskı uygulamıştır. Abdurrahman Han’ın merkezileşme, ulus-devlet oluşturma projeleri çok kanlı olmuştur. Etnik çatışmanın tohumu ilk defa Abdurrahman Han döneminde atılmıştır. Afganistan coğrafyasında yaşayan topluluklar, kendi aralarında birbirileriyle çatışma halinde olmuş ve bu çatışma hâlâ devam etmektedir. Peştun, Özbek, Türkmen, Hazara, Tacik çatışma halinde sosyal hayata devam etmektedir. Afganistan’da bu etnik grupları birbirilerine bağlayan bir üst kimlik inşa etmek imkânsızlaşmıştır. Afganistan’da Peştun, Özbek, Türkmen, Hazara, Tacik, çatışma hâlinde sosyal hayatlarını sürdürmektedir. Bu etnik grupları birbirine bağlayan bir çatı kimlik inşa etmek imkansız hâle gelmiştir. Abdurrahman Han, dini kurumları tek merkeze toplama girişiminde bulunmuştur. Abdurrahman

Han, güçlü ve merkezî bir devlet kurmak için feodal kabileci düzeni yıkıp yerine tek yasa ile Afgan devletini, kabile devletinden modern merkezî devlete dönüştürmeyi düşünmüştür. Bu politika kapsamında toplumdaki geleneksel güç gruplarının - soyluların, aşiret liderlerinin ve dini kurumların- özerklik statüsünü ve ekonomik güçlerini ortadan kaldırmıştır. Toplumdaki herkesin devlet çıkarına yönelik çalışmasını istemiştir.

Habibullah Han (1901-1919) döneminde modernleşme adımları hızlandırılmıştır. Emanullah Han (1919-1930) döneminde ise, iktidarında geleneksel kalıptan modernleşme geçişin travmatik sancıları ülkedeki millî birliği negatif yönde etkilemiştir. Emanullah Han, Afganistan'da güçlü bir ulus-devletin oluşumunu Batı idealinde aramıştır. İlerlemenin çıkışı noktası olarak Batı modernizm ön planda olmuştur. Emanullah Han ülkenin bağımsızlığını, modernleşme, okulların oluşturması, anayasanın kurumsallaşması konularından geçtiğini düşünmüştür. Ulusal Afgan kimliğinin oluşumuna ilişkin; eğitim, sağlık ve kültür alanında radikal değişimler yapmıştır. Bu dönemde ulus devletin millî kimlik oluşturma çabası kapsamında çocukların toplumsallaşma süreci modern eğitimden geçmesine inanmıştır. Emanullah Han, ulusal kimliği vatandaşlık bağı tanımında bir kanun çıkarmıştır. Fransa'da ulus inşa modeline benzer bir tarzda çıkarılan anayasa ile Afganistan'da yaşayan tüm etnik kökeni Afgan olarak tanımlamıştır. Emanullah Han, din yerine akıl şeriat anayasa getirmiştir. Eşitlik ve inanç özgürlüğü ile ulusal Afgan kimliğine aidiyet duyulması hedeflenmiştir. Bu dönemde kadınların sosyal kimliği zirveye ulaşmıştır.

Nadir Han (1930-1933) döneminde ise Batılı modern ulus inşa modelinin yerine geleneksel düşünce yöntemiyle kabile kimliğini ön plan çıkarmıştır. Nadir Han, ilk kez mezhepsel ayrımcılık, ırk ve dilsel bağlamda ciddi asimilasyon yöntemlerine başvurmuştur. Nadir Han, kendinden önceki dönemde gerçekleştirilen tüm yenilikçi reformları ortadan kaldırmış; modern tefekkürleri dışında din adamları ile ilişkilerini kuvvetlendirmiş ve kendisini gelenekçi muhafazakâr olarak tanımlayarak Pan-İslâmizm politikasını üretmeye çalışmıştır. Nizâmiye'yi modern yöntemlerle donatmış, orduda teşkilatlandırma yapmıştır. Afganistan mollalarının gönlünü kazanmasıyla SSCB'nin siyasi etkisini minimum düzeye indirgemıştır.

Ulus-devlet düzeni, merkeziyetçi politika bağlamında tek etnik, tek dil, tek kültür ve tek kimlik inşa projesi Nadir Han ile devam etmiştir. Nadir Han, ekonomik, sosyal, eğitimsel ve siyasal sıkıntılar ile boğuşan insanların yardımı ile devlet iktidârını sağlamıştır. İlk kez bu dönemde Peştun dili ulusal bir dil olarak kabul edilmiş; Peştun dışındaki etnik grupların malları, mülkleri ve verimli arazileri Peştunlara tahsis edilmiştir. Peştun etnik gruplar ile diğer etnik gruplar arasındaki ayrımcılıkla toplumsal uyumdan uzaklaşıldığı, ulus inşa sürecinde Afgan kimliğine aidiyet duygusunun zayıf olduğu görülmüştür. Zahir Şah (1933-1973) döneminde ise ulusal ekonomi, ulusal iletişim ve ulusal ulaşımın kurumlaşması üzerinde durulduğu görülmektedir. Davut Han'ın (1953-1963) başbakanlık yaptığı dönemde demokratik özgürlükleri görmezden gelerek toplumu modernleştirmeye yönelik adımlar atmıştır. “Afganistan halkının özü Peştun etniğidir” düşüncesini savunmuştur. Modern ulus devlet inşa edilmeye çalışılırken Afganistan camiasındaki Peştunların öz yapısını vurgulayan, yeni bir yoruma dayalı milliyetçi ideoloji doğmuştur. Böylece Peştunistan meselesi gündeme gelir; Peştunce ve Farsça, Afganistan'ın resmî dili hâline gelmiştir. Devletin merkezi gücünün ve ulusal Afgan kimliği inşasının başarısızlığı, feodal ağalar döneminin ruhunun insanlar arasında hâlâ devam ettiğini göstermiştir.

Üçüncü bölümde Afganistan'da cumhuriyet dönemi ve sonrasına değinilmiştir. Davut Han (1973-1978) döneminde Beyaz Devrim Darbesi gerçekleştirilerek kraliyetten cumhuriyete geçilmiştir. Davut Han'ın Afganistan devlet radyosunda yaptığı bir konuşmada, cumhuriyetin temellerinin atıldığı 17 Temmuz 1973'te “Çürümüş Rejime” son verildiğini ve Afganistan'ın ilk cumhurbaşkanı olduğunu halka duyurmuştur. Ulus devlet, merkezi gücün etrafında toparlanması tek tipli Afgan ulus kimlik inşası yeniden sorgulanmış ve Batı'yı karşısına alarak Peştunistan milliyetçiliği açısından SSCB tarafına sıcak bakılmıştır. Bu dönemde kadınların giyim kuşam tarzı ve kamusal alandaki görünümüne bakıldığında sosyolojik anlamda kadın için refah bir dönem olarak nitelendirilebilir. Elbette bu dönemde kentli kadınların yaşam biçimi Batılı tarzıdır çünkü ülke Batı kültürünün yoğun tesirinin altında kalmıştır.

Daha sonra Davut Han'ın muhalefeti ve Rus karşıtı sonucunda, 28 Nisan 1978'de solcular askerî darbe ile iktidârı ele geçirmiştir. Bu darbe hareketi için “Nisan Devrimi” adlandırılması yapılmıştır. Ertesi gün Davut Han ve ailesini öldürmüştür. Davut Han rejiminin yıkılmasından sonra sırasıyla Nur Muhammed Terakki, Hafızullah Emin ve Babrak Karmal üçü bir araya gelerek yeni hükümeti kurmuşlardır. Komünizm desteği ile iktidâra gelen Halkçı ve Perçemiler “Afganistan Cumhuriyeti” adını “Afganistan Demokratik Halk Cumhuriyeti” olarak değiştirmiştir. Afganistan Demokratik Halk Cumhuriyetini ilk olarak SSCB, daha sonra Amerika, Hindistan, Pakistan ve diğer ülkeleri resmî olarak tanımıştır. Bunun neticesinde fiili olarak Rusya, Afganistan'ı işgal etmiştir. Ülkenin SSCB güçlerinin eline geçmesi ve verilen sözlerin yerine getirilmemesi nedeniyle başta genç üniversite öğrencileri ve medrese talebeleri olmak üzere direniş güçlerine katılmıştır. Mücâhit örgütü, güçlenerek silahlı çatışmalara başlamıştır. 80'li yılların sonunda Afganistan dünyanın en geri kalmış ülkelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 16 milyon insanın yaşam biçimi, siyasi, sosyal ve ekonomik olarak dağılmanın eşiğinde sürüklenmiştir. Kent ve kırsal alanlardaki memurların yozlaşması, bürokrasinin aksaklığı; halkın temel sosyal, ekonomik ve siyasi haklarından yoksun bırakılmasının sonucu, toplumsal bütünlük parçalanmış, kültürel ve etnik çatışmayı uyandırmıştır. Bu durum siyasal zümrenin milliyetçilik, aşiretçilik ve mezhepsel ayrışmanın etkileşimi meseleyi derinleştirmiştir. Afgan ulusal kimlik inşa sürecinin her seferinde sekteğe uğrayışı ülke nüfusunun %90'nın okuma-yazma bilmemesi etkilemiştir. Halkın önemli bir kısmı siyasi hayata katılmamıştır. Birçok kişi, kendilerini yöneten cumhurbaşkanı ismini bile bilmediği aktarılmıştır. Afganistan toplumu, eski örf adetler ve geleneksel yapıya bağlı olduğundan değişime kapalı olarak görülmektedir. Afganlar için değişim dönüşüm kavramının ifade ettiği anlam, küresel anlamından farklıdır.

Dördüncü bölümde Afganistan'da demokratikleşme sürecine değinilmiştir. ABD, iki boyutlu siyasi bir strateji sonrası 11 Eylül 2001'de Afganistan'a müdahalede bulunarak, Taliban terör örgütünü sert/güç modelini kullanarak imha etmiştir. Bir ulus-devlet kurma, sosyalleşme, siyasal tarih yaratma en önemlisi terörle mücadele şeklinde sert ve yumuşak ideolojik aygıtları kullanarak Afganistan'daki

stratejisini sürdürmüştür. Devletleşme sürecinde, demokrasi inşasından evvel halkın güvenliğini ve adil ekonomik çerçevede garantileyen bir iktidarın olması gerektiği inancından etkilenmiştir. İlerlemek isteyen Afganistan toplumuna Amerika demokrasiyi adeta bir reçete sunmuştur. Afganistan'daki Amerikan varlığı, demokrasi paradigmasına dayalı demokratik ortama dair atılan adımın ilerlemesi niteliğinde yansımıştır. Bu arada, demokratikleşme, okullaşma, şehirlileşme, ulus-devlet kurumlarının inşası, partilileşme, sendikalaşma ve sivil toplum vb. ilerleme sürecinin gelişimi; Amerikan askerî gücünün etkin meşruiyetinin temel istinatgâhından biri olarak gündelik hayata yansıtılmıştır. Demokrasi ile birlikte Afganistan'ın demokratik sürece evrilmesi; seçime seçilme, toplumsal cinsiyetin analizi, toplumsal ve bireysel özgürlüğün yeniden tanımlanması aslında siyasal, ekonomik, kültürel ve eğitimsel alanda ciddi bir değişim ve dönüşümü beraberinde getirmiştir. Afganistan'ın günümüzde yaşadığı temel sorun, yeni devlet kurumlarının eski geleneksel kurumların yerini alması sürecinde yaşanan sancılar olarak görülmektedir. Devlet kurumlarının modernleşmesi sürecinde yaşanan bu sancılar, ulusal kimliğin güçlenmesini engellemektedir. Ülkede bu sürecin uzun bir süre devam edeceği görüntüsü, ulusal kimliğin güçlenmesi olasılığını oldukça düşürmektedir. Ancak bu sürecin yaşanan sancılara rağmen ülkedeki kırılganlığı aşarak başarılı bir şekilde tamamlanması hâlinde Afganistan ulusal kimliğinin güçleneceği, ulusal bütünlüğün sağlanacağı öngörülebilir.

Sonuç olarak Afganistan'ın ulus- devletleşme süreci başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlığın sebebi ülkenin coğrafik konumu, eğitim durumu, etnik çeşitliliği, dış müdahaleler olarak sayılabilir. Coğrafik konum açısından Pakistan ve İran ile yaşanan gerilimler etkili olmuştur. Eğitim açısından Afganistan'ın okuma- yazma oranı yüzde 36'dır. Dolayısıyla okumayan, yazmayan ve bilmeyen insanı kandırmak daha kolay olmaktadır. Bu anlamda farklı ideolojiler peşinde sebebini bilmeden sakalını süpürge eden zihniyetler ortaya çıkmaktadır. Afganistan birden fazla etnik kimliğe ev sahipliği yapmaktadır. Dolayısıyla toplumsal uzlaşım tam anlamıyla sağlanamamıştır. Farklı dönemlerde farklı ideoloji ve rejimlerle millet bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bir millet uzlaşımı gerçekleşmemiştir. Bu ideolojiler batıcılık, komünizm, ümmet anlayışı, radikal şeriat

ve demokrasidir. Demokrasi fikri Amerika'nın ortaya çıkardığı Orta Doğu ve Asya ülkelerine pazarladığı bir ideoloji olarak topluma yansımıştır.

Tarihe baktığımızda birlik ve beraberlikler sadece etnik farklılıklar üzerinden gerçekleşmektedir. Bu nedenle toplumsal bütünlük ve ulusal kimliğin inşası etniksel kapsamda merkeziyetçi yönetimin güçlendirilmesini gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- AA. (2020). *Chand Dahayi Hazur Taliban Dar Afghanistan; Az Soqut Ta Zuhur Mujadad*. Temmuz 2021 tarihinde AA: <https://www.aa.com.tr/fa/%D8%A7%D8%AE> adresinden alındı
- Adliye, A. (2022, Ağustos 20). *Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin Temel İlkeleri*. Moj.Gov.Af: <https://moj.gov.af/dr/> adresinden alındı
- Afganistan Anayasası. (2022, Ağustos 10). *Afganistan 2003 Kanun-i Esası Afganistan*. Moj.Gov.Af: <https://moj.gov.af/dr/> adresinden alındı
- Ahmedi, B. (2021). *Muama-i Modernite*. Tahran: Merkez yayınları.
- Akbari, A. S., & Sinai, w. (2014). Tesir Cemiyet İslâm Dar Pakistan Bar Taliban Dar Afghanistan. *Mutaliat Avrasiyayi Markazi*, 1(7), 101-120.
- Akın, M. H. (2009). Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı.
- Akın, M. H. (2012). Türkiye'de Muhafazakârlığın Direnme Odağı Olarak Aile. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* (31), 2-20. Aralık 05, 2022 tarihinde <https://books.google.com.tr/books?id=JOxIDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false> adresinden alındı
- Akın, M. H. (2021). *Türkiye'de Modernleşme Din, Siyaset ve Toplumsal değişim*. Ankara: Türkiye Notları Yayınevi.
- Algar, H. (2005). *Molla*. 07 2021 tarihinde İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/molla> adresinden alındı
- Ali, A. R. (2002). *Afganistan*. Tahran: Dış İşler Bakanlığı.
- Almaany. (2021). *Talib*. Temmuz 2021 tarihinde Almaany: <https://www.almaany.com/fa/dict/ar-fa/> adresinden alındı
- Anayasa. (2004). Resmi gazete. Kabil. 05. Ekim 2022 tarihinde <http://law.acku.edu.af/fa/download/file/fa/1401/72336> adresinden alındı
- Aras, B., & Toktaş, Ş. (2018). *Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan*. Ankara: Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Ardshir, Q. (2002). *Afganistan Diruz, İmruz, Farda*. Tahran: Naghmayi Zendagi.
- Arı, A. G. (2016). *Devletleşme Sürecinde Afganistan'da Kimlik Arayışları*. Beyken Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul.
- Arslan, M. (2020). Afganistan'da İstikrarsızlık ve Temel Sebepler. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 1(2), 47-63.

- Arvin, E. (2018, Ocak 3). *Afganistan'da Kimlik Tartışması: Afgan Ulusal Bir Kimlik Mi Olacak*. 9 20, 2022 tarihinde BBCPERSİAN: <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-42541683> adresinden alındı
- Asimetrik Savaşlar. (2011, Nisan 30). *SSCB'nin Afganistan'ı İşgali ve İç Savaş*. Temmuz 30, 2021 tarihinde Asimetrik Savaşlar: <https://asimetriksavaslar.wordpress.com/2011/04/03/200/> adresinden alındı
- Bahrah, M. (2020). *Afganistan'da Etnik Savaşın Kültürel ve Sosyal Bileşenlerinin. Kayseri: Erciye Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*.
- Barekzai, A. S. (2012). *Afganistan Sahte Bir İsim mi? 20 Makale Toplamı*. Peşaver: Danish Yayınevi.
- Bashardost, A., & Soyger, A. Y. (2020). *Afganistan'da Mollaların Toplumsal Konumu ve Fonksiyonları. Toplum Bilimleri Dergisi*, 29(29), 254-278.
- Batur, F. (2016). *Afganistan'da Cumhuriyetin Kuruluşu*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Batur, F. (2018, 3). *Afganistan'da Cumhuriyetin Kuruluşu*. (5), s. 2618-6187.
- BBC PERSİAN. (2015). *BBC PERSİAN*. 06 11, 2021 tarihinde BBC PERCİAN: https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2015/03/150305_k03_ghani_vows_for_women_pariticipation_promotion adresinden alındı
- BBCPERSİAN. (2013, 29 Mart). *BBCPERSİAN*. 9 10, 2022 tarihinde Afganistan'ın Elektronik Doğum Belgesinin Detayları: https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2013/05/130529_k05_afghan_e_idcard adresinden alındı
- BBCPERSİAN. (2021). *BBCPERSİAN*. 14 Temmuz 2021 tarihinde Davleti Cediddi Amerika Tavvafukname-i Sulh ba Taliban ra Barrası Mikonad: <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-55777728> adresinden alındı
- Beyoğlu, A. (2002). *Afganistan Üzerinde Araştırmalar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bijlert, M. v. (2009). *How to Win an Afghan Election*. Kâbil: Thematic Report, Afghanistan. Kasım 04, 2022 tarihinde https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=Martine+van.+How+to+Win+an+Afghan+Election&btnG= adresinden alındı
- Castillo, G. D. (2010). *Peace Through Reconstruction: An Effective Strategy for*. *Brown Journal of Worl Affairs*, s. 195-207.
- Chandra, V. (2006). *Warlords, Drugs and the War on Terror in Afghanistan: The Paradoxes*. *Institute for Defence and Analyses*, 1(30), 64-92.

- Coburn, N. (2015). *Afganistan: 2014 Oylaması ve Seçimlerin Sorunlu Geleceği*. Afganistan: Opportunity in Crisis Series. 10 15, 2022 tarihinde https://crossetlibrary.dspacedirect.org/bitstream/handle/11209/10499/2015_Coburn_CH_The%20Troubled%20Future%20of%20Elections%20in%20Afghanistan.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden alındı
- Çiftçi, K. (2018). “Westphalia-Sistemi”ne Karşı “Millet-Sistemi” Söylemi ve Soğuk Savaş Sonrası’nda “Uluslararası Siyaset”. *Dergipark*, 686-705. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksbd/issue/41531/501301#article_cite adresinde alındı.
- Dahşyar, H. (2003). *ABD'nin asya'daki dış politikası*. Tahran: Kültür Araştırmaları Enstitüsü.
- Demirel, E. (2002). *Taliban El Kaide-Ladin ve Paylaşılmayan Ülke Afganistan*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Derih, A. (2001). *Afganistan Dar Karni Bistum*. Peşaver: Daniş Yayınevi.
- Derman, G. S., & Haya, B. (2014). 11 Eylül Sonrası Afganistan'daki Güvenlik Sistemi. *Ademik Babkış Dergisi* (41), 0.0.
- Durgun, Ş. (2010). Cumhuriyetçi ve Liberal Anlayış Çerçevesinde Türkiye’de Vatandaşlık Sorunsalı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 65-92.
- Entekhab.ir. (2016). *Waziat Zanani Afghanistan*. 06 2021 tarihinde Entekhab.ir: <https://www.entekhab.ir/fa/news/273151> adresinden alındı
- Eryılmaz, İ. (2019). Sosyal Güç, Lider-Üye Etkileşimi ve İş Tatmini İlişkisinde. *33(1)*. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi.
- (E. Ahadi, kişisel görüşme, 24 Temmuz 2018).
- Farhang, M. S. (2006). *Afganistan Dar Panch Qarni Akhir* (Cilt 1). Kabul, Afganistan: İntişarat İrfan.
- Farhang-i Dehkhoda. (2021). *Vajehyab*. 07 2021 tarihinde <https://www.vajehyab.com/?q=۷۴&f=dehkhoda&d=en> adresinden alındı
- Farjirad, A., Darhur, M., & Sadati, S. (2011). Barrasi Ravend Devlet- Millet Sazi Dar Afganistan ve Mavani-i Peşraft. (80), s. 113-133. 10 18, 2022 tarihinde <https://www.sid.ir/paper/402769/fa> adresinden alındı
- Fatime, K. (2014). *The Rise and Fall of Taliban Regime (1994-2001) In Afghanistan: The Internal Dynamics* (Cilt 1). Lahore: IOSR Journal of Humanities and Social Science. https://www.researchgate.net/publication/271262423_The_Rise_and_Fall_of_Taliban_Regime_1994-2001_In_Afghanistan_The_Internal_Dynamics adresinden alındı
- Fazlı, M. (1934). *Afganistan'a Seyahat*. İstanbul: Selis Kitaplar.

- Giustozzi, A. (2007). *Afganistan: Savaş, Siyaset ve toplum (1371- 1357 Hicrî Şemsî)*. (A. Şifai, Çev.) Tahran: Şeriatî-Afganistan.
- Gritzner, J. (2007). *Afganistan*. New York: Chelsea House Publishers.
- Gücü, A. (2011). *Ulemanın Gücü*. İstanbul: Bigahaneleri.
- Güneş, A. (2014). Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 153-164.
- Habibi, A. (1984). *Cunbiş-i Meşrutîyet der Afganistan*. Kabil: Riyaset-i Neşerat-i Komiteyi Devlet.
- Hamidzada, H. (2020). *Hash-ti Hobh*. 06 2021 tarihinde Aghanistan Dar Qarni Chahardahom Miladi; jahad Dar Barabar Shurawi: <https://8am.af/afghanistan-in-the-fourteenth> adresinden alındı
- Haqjoo, M. A. (2001). *Afganistan Mudahelati Harici*. Tahran: Kum İntişarat.
- Heravi, N. M. (1992). *Bargiriyi Tarih ve Zaban Dar Afganistan*. Tahran: Mahmut Afşar Yazdi Yayınevi.
- Hidayet, M. (2020, 08 12). *Darj Nami Madar Dar Tazkirayi elektronik kimlik Mohim Ast*. 06 13, 2021 tarihinde The Daily Afghanistan-e-MA: http://www.dailyafghanistan.com/editorial_detail.php?post_id=153884 adresinden alındı
- Husain Qadahari, T. M. (1973). *Nigayi Ba Diruz ve İmruz Afganistan*. Gazne: Mucahir Gaznevi.
- Hyman, A. (2002). *Nationalism in Afghanistan*, 2(34), 299-315. International Journal of Middle .
- İRNA. (2021). *Sarnavishti Afghanistan Bad az Kharich Shodani Amerika*. 14 Temmuz 2021 tarihinde İRNA: <https://www.irna.ir/news/84395104/-از-خروج-افغانستان-بعد> adresinden alındı
- İskenderi, K., & Alayi, B. (2019). Siyasi Katılım. A. Arianfar içinde, *Afganistan'da Ulus-Devlet ve Ulus İnşa Sürecinin Başarısızlığın Temelli*. Almaya: İntişarat.
- Kakar, M. H. (2006). *Afganistan'ın Siyasi ve Diplomatik Tarihi (1863-1901)*. Hollanda: Brill Yayınları.
- Karyev , M. (1998). *Afganistan Pas az Bazgaştî Sipahani Şurevi*. (A. Aryanfar, Çev.) Rsuya: Buzurktarin Merkezi Pakhşi Kitap.
- Katzman, K. (2006). *Afganistan: Elections, Constitution and Governance*. Washington: Library Of Congress Washington Dc Congressional Research Service .
- Katzman, K. (2009). *Afganistan: Post-Taliban Governance, Security and U.S Policy. Kongre Raporu*. Washington: Congressional Research Service.

- Katzman, K. (2015). Afghanistan: Politics, Elections and Government Performance. *Congressional Research Service*, Washington.
- Khairi, K. (2021). *Afganistan'ın Demokrasiye Geçiş Süreci*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara.
- Köçer, M. (2019). Afganistan'da Taliban Sonrası Sosyal Değişim. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (46), 369-381. doi:0000-0003-2794-7483
- Köktaş, M. E. (1997). *Din ve Siyaset: Siyasal Davranış ve Dindarlık*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Lamb, R. D. (2012). Formal and Informal Governance in Afghanistan. *Asia Foundation* (11).
- Magnus, R. H., & Nebi, V. (1989). *Afganistan*. (K. Mulki, Çev.) Tahran: Uluslararası Siyasi Çalışmalar Ofisi.
- Löwy, M. (2018). *Demir Kafes*. (N. Çetinkaya, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Malik, A. M. (2012). The modernisation process in Afghanistan-a retrospective. *İssi*, 35-43.
- Mann, S. (2014, Kasım 11). *Etnik Siyaset Afganistan'ın Büyük Umudu mu?* 10 158, 2022 tarihinde Randa Copiation: <https://www.rand.org/blog/2014/11/are-ethnic-politics-afghanistans-great-hope.html> adresinden alındı
- Marzdin , P. (2004). *Taliban Ceng-i Mezhep ve Nazm-ı Nevin Der Afganistan*. Kabul: İntişarat.
- Mashreghnews. (2014). *Tafavtui Taliba ve Alqaida Chist*. Temmuz 2021 tarihinde Mashreghnews: <https://www.mashreghnews.ir/news/345246/%> adresinden alındı
- Matani, R. (2011). *Zuhur ve Sukut-i Taliban*. Tahran: Mahname-i Kitap, Mah-i Tarih ve Coğrafya.
- Mede for Minde. (2010). *Afganistan'da taşlanarak ölüm cezası*. Temmuz 2021 tarihinde Mede for Minde: <https://www.dw.com/tr/afganistanda-ta%C5%9Flanarak-%C3%B6l%C3%BCm-cezas%C4%B1/a-5917676> adresinden alındı
- Mehdevi, C. (2014). *Camia Şinası Siyasi Taliban (199-2001)*. Kabil: İntişarat-i Said.
- Mehmet, K. (2008). Atatürk İnkılâbının Nadir Şah Döneminde Afganistan'ın Modernleşme Çabasına Etkisi. *Turkish Studies*, 7(3), 757-768.
- Mosbahzada, M. B. (1998). *Tarihi Siyası Muhtasari Afganistan*. Tahran: Merkezi Pojihishi Aftab.
- Mubariz, A. (1996). *Tahlil Vakiat-i Siyasi Afganistan (1919-1996)*. Kâbil: Afghanistan Centre Kabul University.

- Muhammadi, M. (2021). *Hazineyi Bist Sal Jang Dar Afghanistan*. Temmuz 2021 tarihinde 8 Sobh: <https://8am.af/the-cost-of-twenty-years-of-war-in-afghanistan/> adresinden alındı
- Mujda, W. (2002). *Afganistan ve Penç Sal Saltay-i Taliban*. Kabil: Meyvend İntişarat.
- Musevi, S. A. (2009). *Tarihi Afganistan Az Zahir Şah Ta Karzai*. Belh: Belh Yayınevi.
- Naji, D. (2011). *Afganistan Bad az 11 September*. 07 2021 tarihinde BBCPERSIAN: <https://translate.google.com.tr/?hl=tr&tab=rT&sl=fa&tl=tr> translate adresinden alındı
- Nami, M. H. (2010). *Afganistanin Coğrafısı*. Tahran: Sazmani Coğrafıyayi Nirohayi Mosallah.
- Nazari, M. A. (2014). İslam Garayan Dar Afganistan Vejagiha ve Çalışha. 2(5), s. 95.
- Neuman W. Lawrence (2014), *Toplumsal Araştırma Yöntemleri* (Nicel ve Nitel Yaklaşımlar 1. Cilt), Yayınodası Yayıncılık, Ankara
- Oğuz, E. (2001). *Hedef Ülke Afganistan*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Pamir, P. (2012). *Zühür ve Sukut-i Amanullah Han*. Kâbil: MeyvenD Yayınları.
- Pehlevan, C. (1998). *Mücahitler Dönemi ve Taliban'ın yükselişi*. Tahran: İntişarati Naşr Kutra.
- Pehlivan, Ç. (1999). *Afganistan: Mücahitler Dönemi ve Taliban'ın Çıkışı*. Tahran: Mehd-i Mina Yayınları.
- Rahimi, H. A. (2019, Nisan 08). *Hurasn Zemin*. 06 12, 2022 tarihinde Hurasn Zemin: <https://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=4488> adresinden alındı
- Raufi, M. İ. (2009). *Afganistan'da 2001 Sonrası Yeniden Devlet Düzeni ve İdari Refromlar*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Reşit, A. (2002). *Taliban, Zaman, Ticaret-i Mafya ve Poroje-i Azimi Naft Dar Asiya-i Merkezi*. Tahran: Neşri Bokah .
- Roy, O. (1998). *Has Islamism a Future in Afghanistan? Fundamentalism Reborn?* 199-211. New York: New York University Press,
- Rubin, B. R. (2004). *Crafting a Constitution for Afghanistan*. 5-19. Amerika Birleşik Devletleri: Journal of Democracy.
- Sada, M. R. (2021). *Ulus-İnşa Stratejileri Bağlamında Afganistan'da Uluslaşma Sürecinin Sosyo Politik Analizi*. Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Sadeed, H. (2017). *Sovyetlerin Afganistan'ı İşgal Etmesi ve Afgan Halkının Direnişi*. KONYA: Necmettin Erbakan Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Saidi, S. (2020). *Taliba Az Koja Amad ve Ba Koja Rasid*. Temmuz 2021 tarihinde BBCPERSIAN: <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-54120785> adresinden alındı
- Serdarniya, H., & Huseyni, S. M. (2014). Çalışhay-i İçtima-i Devlet Sazi Modern Dar Afganistan. *Neşryati Siyaseti Cihani*, 3(3), 37-63. <https://www.sid.ir/paper/253727/fa#downloadbottom> adresinden alındı
- Sezenler, C., & Sadrazam, E. (2021). Politik Çoğulculuk ve Devlet. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 9(1), 219-245. doi:: 10.14782/marmarasbd.807447
- Sial, S. (2016). *Karzai'den sonra Pakistan-Afgan ilişkileri B*. Norveç: Arış İnşası Kaynak Merkezi. 10 25, 2022 tarihinde <https://reliefweb.int/report/pakistan/pakistani-afghan-relations-after-karzai> adresinden alındı.
- Simonsen, S. G. (2004). Ethnicising Afghanistan? Inclusion and Exclusion in. *Third World Quarterly* 4, 4(25), s. 707-729.
- Sisco, J. (2011). *Karzai's Governing Strategy: A Threat to ISAF COIN Implementation*. <https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/662-sisco.pdf> adresinden alındı
- Smith, B. (2011). Political Developments in Afghanistan. *International Affairs and Defence Section*.
- Spanta, R. D. (2017). *Siyasat-i Afganistan; Revayet-i Az Daron* (Cilt 2). Kâbil: Âzim Yayınları.
- Şahran, T. (2017). *Devlet-i Şebeke-i* (2 b.). (H. Rızai, Çev.) Kâbil: Naşri Vazha Yayınları.
- Şimşir, B. N. (2006). *Atatürk Dönemi İncelemeler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Tamana, F. (2008). *ABD'nin Afganistan'daki Dış Politikası*. Tahran: Stratejik Araştırmalar Enstitüsü.
- TİKA. (2020, 12 21). *TİKA*. 10 15, 2022 tarihinde TİKA: https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika%27dan_afganistan%27da_15_yilda_1300_den_fazla_proje_ve_faaliyet-60448 adresinden alındı
- Touraine, A. (19981). *Ses ve Göz: Toplumsal Hareketlerin Analizi*. Cambridge: Cambrige Univesity Press.
- Ulfet, A. (2016). Afganistan'da Sovyet İşgali ve Ulema. *Afganistan'da Sovyet İşgali ve Ulema*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Yüksek Lisasn Tezi).
- UNAMA. (2019). *Afghanistan's fight against corruption*. Groundwork for Peace and Prosperity.

- UNAMA. (2020). *Afganistan Devlet Yapısı ve Günlük Güçleri*. Hollanda: European Asylum Support Office. Doi:10.2847/945093
- UNODC. (2020). *Signature and ratification status*. Signature and ratification status, n.d. <https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/ratification-status.html> adresinden alındı
- Uslubaş, F. (2011). *Büyük Oyundan Büyük Kaosa-Taliban ve Avrasya'da Cihad*. Ankara: Karıca Yayınları.
- Vaizi, H. (2002). *Afganistan ve Shtarha-i Hüviyet-i Gomşude-i An*. Tahran: İbrahim Ali Şeriati
- Vakfı, A. (2019). *A survey of the Afghan people, Afghanistan in 2019*. Asya Vakfı. 9 Ağustos 2022 tarihinde https://asiafoundation.org/wp-content/uploads/2019/12/2019_Afghan_Survey_Full-Report.pdf adresinden alındı
- Vardak, A. (2004). Afganistan'da Savaş Sonrası Adalet Sistemi İnşa Etmek. *Suç, Hukuk ve Toplumsal Değişim Dergisi*, 319-341. doi: <https://doi.org/10.1023/B:CRIS.0000025765.73021.f>
- Vuzarat-i İtlâât-i Fergang. (1974). *De Afganistan Kalany*. Kâbil: Vuzarat-i İtlâât-i Fergan Yayınları.
- Wahed, M. (2003). *Afganistan ve Beş yıllık Taliban Hakimiyeti*. Kabil: Ney Yayınları.
- Wahid, A., & Mesbahzada, M. (2009). *Tarih-i Muhtasar Siyaseti Afganistan*. Kabil: İntişarat Aftab.
- Wazarati İrşat ve Hac Avkaf. (2021). *Wazarati İrşat ve Hac Avkaf*. Temmuz 2021 tarihinde Riyaseti Umumi Defteri Mukami Ali Riyaset Cumhuri: https://www.ocs.gov.af/dr/link_details/7 adresinden alındı
- Werb, M. (2005). *Bürokrasi ve Otorite*. (H. B. Akın, çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Yıldırım, E. (1999). *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Zamani, H. (2013). *Tarih-i Muasır-i Afganistan*. Kâbil: Ezan Yayınları.